

Georg Traska (Hg.)

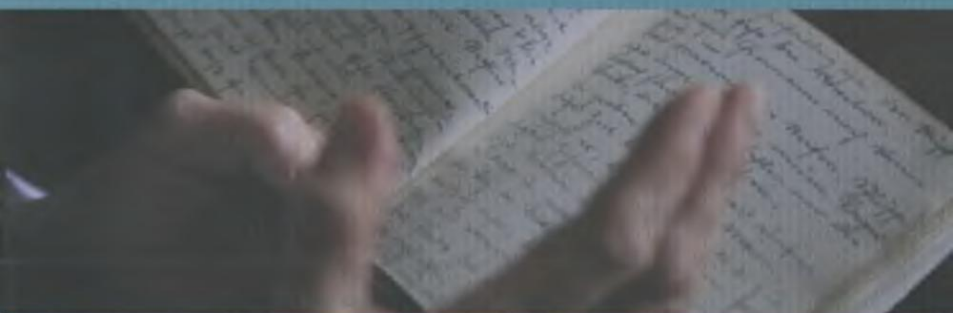
GETEILTE ERINNERUNGEN

Tschechoslowakei, Nationalsozialismus und die
Vertreibung der deutschsprachigen Bevölkerung 1937–1948

ROZDĚLENÉ VZPOMÍNKY

Československo, soužití, nacistická okupace
a vyhnání německy mluvících obyvatel

ROZDELENÉ SPOMIENKY

Československo, spolužitie, nacistická okupácia
a vyhnanie nemeckých obyvateľov

Dieses Buch ging aus dem EU-geförderten Projekt "Bringing Together Divided Memory. National Socialism and the Expulsion of the German Speaking Population" (2014–2016) hervor. In dem Interview- und Ausstellungsprojekt arbeiteten das Institut für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, das Institut für historische Intervention (Wien), Antikomplex z. s. (Prag) und Antikomplex.sk (Banská Bystrica) unter der Leitung von Georg Traska zusammen.

Tato kniha vychází z projektu financovaného EU "Bringing Together Divided Memory. National Socialism and the Expulsion of the German Speaking Population" (2014–2016). V jeho rámci vznikly rozhovory tvořící základ putovní výstavy. Na projektu pod vedením Georga Trasky spolupracovaly Institut kulturních studií Rakouské akademie věd a Institut historické intervence (Víděň), Antikomplex z. s. (Praha) a Antikomplex.sk (Banská Bystrica).

mandelbaum *verlag*

erscheint auch in der Buchreihe der Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde,
Neue Serie Band 28

anlässlich der Ausstellung / u příležitosti výstavy:
Vertriebene und Verbliebene erzählen. Tschechoslowakei 1937–48
(Österreichisches Museum für Volkskunde, 09. 02. 2016–10. 04. 2016)

Spojování rozdělené minulosti. Československo 1937–48. Vzpomínky Čechů,
Němců, Rakušanů a Slováků
(Novoměstská radnice Praha, 08. 02. 2016–06. 03. 2016)

Rozdelené spomienky. Československo 1937–48. Česi, Nemci, Rakúšania a Slováci
(Univerzitná knižnica v Bratislave, 11. 02. 2016–09. 04. 2017)

Georg Traska (Hg.)

GETEILTE ERINNERUNGEN

Tschechoslowakei, Nationalsozialismus
und die Vertreibung der deutschsprachigen
Bevölkerung 1937–1948

ROZDĚLENÉ VZPOMÍNKY

Soužití v Československu, nacistická okupace
a vyhnání německy mluvícího obyvatelstva
1937–1948

ROZDELENÉ SPOMIENKY

Spolužitie v Československu, nacistická
okupácia a vyhnanie nemeckých obyvateľov
1937–1948

Interviewer / Rozhovory:

Georg Traska, Terezie Vávrová, Andrej Čierny, Kristýna Hlavatá

Übersetzer / Překladatelé:

Anna Koubová (deutsch-tschechisch), Veronika Fričová (deutsch-slowakisch)

Redaktion / Redakce:

Georg Traska, Terezie Vávrová (tschechisch), Andrej Čierny (slowakisch)

Lektoren / Korektoři:

Tanja Gausterer, Josef Šebek, Eliška Jakubechová

Fördergeber / Sponzoři:

Zukunftsfonds
der Republik Österreich

WIEN
KULTUR

BUNDESKANZLERAMT ÖSTERREICH

www.mandelbaum.at

ISBN 978-3-85476-535-6

© mandelbaum *verlag* wien 2017

alle Rechte vorbehalten

Satz: KEVIN MITREGA

Umschlaggestaltung: MICHAEL BAICULESCU

Umschlagbild: Ausschnitt aus dem Familienalbum von Lothar Knessl (Breitenau /
Široká Niva, 1928); Still aus dem Interview mit Johanna Gerlichová (Prag, 2015)

Sämtliche Bildrechte liegen bei der Österreichischen Akademie der
Wissenschaften, Institut für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte

Druck: PRIMERATE, Budapest

INHALTSVERZEICHNIS / OBSAH

Einführung	8
Úvod	9
Kurzbiografien	24
Krátké životopisy	25
Nationalitäten, Familienidentitäten und Sprachen	50
Národnosti, rodinné identity a jazyky	51
Die Zeit des Nationalsozialismus	64
Doba národného socializmu	65
Die nationalsozialistischen Verbrechen und das Schicksal der Jüdinnen und Juden	82
Zločiny národného socializmu a osud Židů	83
Der Slowakische Nationalaufstand, seine Niederschlagung und die Evakuierung der deutschsprachigen Bevölkerung	98
Slovenské národné povstanie, jeho potlačenie nemeckou armádou a evakuácia nemeckých obyvateľov	99
Kriegsende	110
Konec války	111

Vertreibung und Zwangsarbeit	126
Vyhnání a nucené práce	127
Rückkehr der Evakuierten in die Slowakei und die Vertreibung	144
Návrat evakuovaných na Slovensko a ich vyhnanie	145
Bleiben und Gehen in Böhmen und Mähren	160
Setrvání a odchody – Čechy a Morava	161
Ein griechisches Flüchtlingskind in den entvölkerten Grenzgebieten	192
Řecké uprchlické dítě v právě vysídleném pohraničí	193
Ankommen in Österreich	200
Příchod do Rakouska	201
Relikte und Verschwinden einer Kultur	214
Pozůstatky a mizení jedné kultury	215
Index der Ortsnamen – Místopisný rejstřík	226

EINFÜHRUNG

»Bringing Together Divided Memory« ist der Titel eines EU-geförderten Projekts, das historische Perspektiven zum Thema »Nationalsozialismus und Vertreibung« aus Österreich, der Tschechischen Republik und der Slowakei in einer gemeinsamen zentraleuropäischen Erzählung vereint. Das Projekt basiert auf biografischen Video-Interviews, führt die persönlichen Erzählungen und Erinnerungen in einer dreisprachigen Darstellung zusammen und möchte auf diese Weise national begrenzte Narrative dekonstruieren. Es fokussiert den gegenwärtig durch Oral History fassbaren Zeitraum: die späten 1930er Jahre mit den zunehmenden nationalen Spannungen und der »Sudeten-deutschen Krise«, die Zerstörung des tschechoslowakischen Staates durch den deutschen Nationalsozialismus, den Zweiten Weltkrieg, die Aussiedlung der deutschsprachigen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei 1945/46 bis zur Schließung des Eisernen Vorhanges durch die kommunistische Machtübernahme im Februar 1948. Die Nach- und Erinnerungsgeschichte dieser Vorgänge reicht bis in die Gegenwart.

Zwischen Dezember 2014 und Juli 2015 wurden 37 Interviews in den drei beteiligten Ländern – überwiegend in den jeweiligen (mehrfach gesprochenen) Landessprachen – geführt und auf Video aufgezeichnet. In der Tschechischen Republik oder der Slowakei wurde in einigen Fällen Deutsch als Interviewsprache gewählt, wenn das die Interviewpartnerinnen und -partner bevorzugten, einige Male auch deshalb, weil das Projekt die langsam verschwindenden deutschen Idiome dieser Länder dokumentieren wollte.

Die Ermittlung der Interviewpartner erfolgte in erster Linie über Anfragen in sozialen Medien oder über berufliche und private E-Mail-Verteiler. Auf diese Weise konnten viele Menschen erreicht werden, die noch nie über die betreffende historische Erfahrung interviewt wurden. Die Recherche über Institutionen wie etwa Vertriebenenorganisationen hat den Nachteil, dass häufig »erprobte« Interviewpartner vermittelt werden und dass diese in höherem Grad bestimmten kollektiven Narrativen folgen, die über Jahrzehnte in den Institutionen ausgebildet wurden.

ÚVOD

Pod titulem projektu »Bringing Together Divided Memory« jsme spojili historické pohledy na téma »nacionální socialismus a vyhnání« z České republiky, Slovenska a Rakouska do společného středoevropského příběhu. Projekt se skládá z biografických video-rozhovorů, spojuje vyprávění a vzpomínky v trojjazyčný popis tohoto období, a tak dekonstruuje narativy omezených národních příběhů. Projekt se zaměřuje na časový úsek pozdních 30. let, zachytitelný v současnosti orální historií – tedy na rostoucí národnostní napětí a »sudetoněmeckou krizi« jakožto počátek nacionálněsocialistického rozbití československého státu –, na druhou světovou válku, na vysídlení »Němců« z Československa v letech 1945/1946 a konečně na uzavření železné opony po převzetí moci komunisty v únoru 1948. Dozvuky těchto událostí a vzpomínky účastníků sahají až do současnosti.

37 rozhovorů bylo vedeno a natočeno mezi prosincem 2014 a červencem 2015 ve třech partnerských zemích, převážně ve (většinovém) jazyku dané země. V několika případech byla za jazyk rozhovoru zvolena v České republice či na Slovensku němčina, protože jí dal respondent přednost, někdy i proto, aby projekt zároveň dokumentoval pomalu mizející německé dialekty těchto zemí.

Respondenty jsme hledali především dotazy v sociálních médiích nebo přes profesní a soukromé mailing-listy. Tímto způsobem bylo možné nalézt mnoho lidí, s nimiž o této historické zkušenosti ještě nebyl veden rozhovor. Rešerše přes instituce, jako je Svaz vyhnanců, má oproti tomu nevýhodu, že zprostředkují častěji »ověřené« respondenty, kteří se v mnohem větší míře řídí určitým kolektivním narativem, jenž se v instituci během desetiletí vytvořil. Zvláštním kritériem při rešerši – v souladu s transnacionálním charakterem projektu – byla komplexnost biografii, které odporovaly národním buď-anebo: biografie lidí z česko-německých nebo slovensko (-maďarsko)-německých smíšených rodin, biografie vícejazyčně vyrůstajících lidí, biografie primárně německy mluvících Židů, kteří byli pronásledováni nacisty a – pokud přežili – byli po roce 1945

Ein besonderes Kriterium in der Recherche waren entsprechend dem transnationalen Fokus des Projekts komplexe Biografien, die dem nationalen Entweder-Oder widersprechen: etwa die Biografien von Menschen aus deutsch-tschechisch oder deutsch-slowakisch(-ungarisch) gemischten Familien und von mehrsprachig aufgewachsenen Menschen, von deutschsprachigen Nazigegnern oder primär deutschsprachig sozialisierten Jüdinnen und Juden, die von den Nazis verfolgt und, wenn sie überlebten, nach 1945 häufig wieder wegen ihrer Deutschsprachigkeit diskriminiert wurden. Deutlich »national« geprägte Erzählungen fanden ebenfalls ihren Platz im Projekt – als Selbstzeugnis einer einstigen Überzeugung oder in weitgehend ungebrochener Fortdauer der historisch eingenommenen Position bis in die Gegenwart.

In Bezug auf das Gesamtprojekt wurde eine möglichst große Vielfalt der historisch-biografischen Erfahrungsperspektiven angestrebt, um darin die Erkenntnismöglichkeiten und Handlungspotentiale deutlich zu machen, über die die Menschen im Geschichtsverlauf – auch unter totalitären oder kriegsbedingten Verhältnissen – sowie in ihrer biografisch-historischen Reflexion verfügten. Allgemeiner formuliert, zeichnet sich so – als das besondere Potential der Oral History – die Mannigfaltigkeit der Mikrogeschichten im Verhältnis zur politischen Makrogeschichte ab.

Als Methode wurde eine Mischform von biografischem und narrativem Interview gewählt. Die Einheiten dauerten durchschnittlich zwischen anderthalb und vier Stunden. Die Projektmitarbeiter der drei Länder entwickelten gemeinsame Leitfragen und adaptierten diese in Hinblick auf die einzelnen Interviewpartnerinnen und -partner. Am narrativen Interview orientierte sich das Projekt insofern, als das größte Gewicht auf den Erzählfluss der Personen gelegt wurde, um dem narrativen Rhythmus und der assoziativen Verkettung freien Lauf zu lassen, aber auch, um für den Videoschnitt ausreichend lange, ununterbrochene Erzählbögen zur Verfügung zu haben.

Zwischenfragen animierten zum autobiografisch dichten Erzählen. Sie betrafen die historisch-räumliche oder biografische Position einzelner Begebenheiten in der Gesamterzählung und fragten historische Details und Umstände nach, wo diese von besonderem geschichtswissenschaftlichem Interesse waren. Mitunter intervenierten die Interviewer, um den Erzählerinnen und Erzählern die Gelegenheit zur Korrektur einer Verwechslung zu geben (wenn etwa ein of-

zase často diskriminování kvůli své německojazyčnosti, biografie jiných německojazyčných odpůrců nacismu atd. Výrazně »národně« utvářené příběhy našly v projektu také své místo – jako svědectví o vlastním někdejších přesvědčení nebo víceméně nepřerušené historicky zaujaté pozice až do současnosti. V rámci celého projektu jsme se snažili o co největší rozmanitost perspektiv historicko-biografické zkušenosti, abychom poukázali na kognitivní možnosti a schopnosti jednat, jimiž lidé disponovali v průběhu historie, i za totalitních nebo válečných poměrů, i ve své biograficky-historické reflexi. Obecněji formulováno se zde tak rýsuje – jakožto mimořádný potenciál orální historie – rozmanitost mikrohistorie ve vztahu k politické makrohistorii.

Jako metodu jsme zvolili kombinaci biografického a narativního rozhovoru. Rozhovory trvaly v průměru mezi hodinou a půl a čtyřmi hodinami. Spolupracovníci ze tří zemí vypracovali hlavní společné otázky a přizpůsobili je jednotlivým respondentům. O narativní rozhovor usiloval projekt v tom slova smyslu, že kladl důraz především na plynulé vyprávění, aby se mohl volně rozvinout narativní rytmus a asociativní řetězení, ale také aby se pro stříh videí získaly dostatečně dlouhé, nepřerušované narativní pasáže.

Doplňující otázky podněcovaly k autobiograficky zhuštěnému vyprávění. Jejich cílem byla historicko-prostorová nebo biografická reorientace vyprávění, aby se zajistila historická srozumitelnost a aby se při stříhu vystačilo s minimem kontextualizace a vysvětlivek. Kromě toho se otázky týkaly historických detailů a okolností, které jsou důležité z hlediska historiografického výzkumu. Tazatelé také zasahovali, aby vyprávějící osoby upozornili na případnou záměnu (například když někdo datoval zážitek spojený evidentně s koncem války do roku 1944 namísto 1945).

Zpracování videorozhovorů bylo v první řadě vedeno záměrem vytvořit výstavu a videoinstalaci a také zveřejnit je online: všech 37 rozhovorů bylo nejprve sestříháno do »videoportrétů« o délce 15 až 20 minut. Ty sledují chronologickou životopisnou osnovu, nepodávají ale vyprávěné biografie vcelku, nýbrž zhušťují výrazné úseky a vyprávěčské linie do autobiograficko-narativních »portrétů«. Všechny videoportréty jsou publikovány s titulky na kanálu Youtube https://www.youtube.com/channel/UC2vk8_FpOn2WedKqoowhNTA (zadejte do vyhledávání Youtube »IKT OEAW«).

fensichtlich mit dem Kriegsende verbundenes Ereignis auf 1944 statt 1945 datiert wurde).

Die Verarbeitung der Video-Interviews zielte in erster Linie auf eine Ausstellung und Video-Installation sowie auf eine Online-Publikation ab: Die 37 Interviews wurden zunächst in Video-Portraits von meist fünfzehn bis zwanzig Minuten Länge geschnitten. Diese folgen einem lebensgeschichtlichen, chronologischen Muster, bilden aber die erzählten Biografien nicht komplett ab, sondern verdichten markante Abschnitte und Erzähllinien in autobiografisch-narrativen Portraits. Alle Video-Portraits sind mit Untertiteln auf dem YouTube-Kanal https://www.youtube.com/channel/UC2vk8_FpOnzWedKqoowhNTA abrufbar sowie durch die Eingabe »IKT ÖAW« in die YouTube-Suchleiste zu finden.

Fünfzehn thematisch geschnittene Videos von etwa fünfzehn Minuten Länge bilden den Kern der Ausstellung und Video-Installation, die im Februar 2016 zeitgleich in Wien, Prag und Bratislava eröffnet wurde. Sie werden nicht im Internet veröffentlicht, solange die Ausstellung »auf Tour« ist. Einige Themen folgen dort chronologischen Abschnitten (NS-Zeit, Vertreibung, Kriegsende etc.), andere fokussieren bestimmte Handlungsorte (Brünn, Pressburg) oder bestimmte thematische Perspektiven (»Zwischen-Identitäten«, »Nachbarschaft und Freundschaft«, »Die Kulturlandschaft der Grenzgebiete«, »Das Erbe der Geschichte« etc.). In den thematischen Videos wird die Perspektivvielfalt der biografischen Interviews voll ausgeschöpft und durch den fortwährenden Sprachwechsel dramatisiert.

Das vorliegende Buch setzt bei den Themen der Ausstellung und Video-Installation an, formt deren räumliche Konzeption aber in eine chronologisch orientierte Kapitelfolge um. Außerdem erfordert und ermöglicht die schriftliche Verarbeitung einen deutlich anderen »Schnitt« als die Videos: Thematische Hauptmotive werden von längeren Abschnitten biografischen Erzählens kontextualisiert, sodass jede Passage eines »Sprechers« neben einer historischen Kernaussage auch ein Bild der Person in ihrer Erzählweise schafft. Diese Bildhaftigkeit stützt sich allein auf das Gewicht des gesprochenen Wortes in seiner abstrakten Erscheinung der Verschriftlichung – ganz anders als im Video, wo das Sprechen in seinem körperlich-gestischen Reichtum vermittelt wird.

Hinsichtlich des Gesamtprojekts, aus dem es entstand, siedelt sich dieses Buch bewusst in einem intermedialen Raum an und will die

15 tematicky sestřihaných videí o délce zhruba 15 minut tvořilo jádro výstavy a videoinstalace, která byla otevřena v únoru 2016 současně ve Vídni, Praze a Bratislavě. Videá nebyla zveřejněna na internetu, dokud probíhala výstava. Některá z témat jsou vymezena chronologicky (čas národního socialismu, vyhnání, konec války atd.), jiná se zaměřují na určitá dějiště (Brno, Bratislava) nebo tematické perspektivy: »Identity na pomezí«, »Sousedství a přátelství«, »Kulturní krajina pohraničí«, »Dědictví historie« atd. V tematických videích se plně uplatní množství perspektiv biografických rozhovorů a stále změny řečníků přispívají k jejich dramatickosti.

Tato kniha navazuje na témata výstavy a videoinstalace, přetváří nicméně jejich prostorovou koncepci do chronologicky orientovaného sledu kapitol. Kromě toho písemné zpracování vyžaduje a umožňuje výrazně odlišný »střih« než videa: delší úseky biografického vyprávění vsazují hlavní tematické motivy do kontextu, takže každá pasáž jednoho vypravěče utváří vedle hlavní historické výpovědi také obraz osoby v jejím způsobu vyprávění. Tato názornost se zakládá pouze na váze mluveného slova v jeho abstraktní psané podobě – docela jinak než ve videu, kde je mluva zprostředkována v celkovém tělesně-duševním bohatství.

S ohledem na projekt, v jehož rámci vznikla, se tato kniha vědomě staví do intermediálního prostoru a chce čtenáře motivovat ke střídání médií – tohoto textu a videoportrétů publikovaných na internetu. Ale kniha samozřejmě mluví, právě tak jako ostatní části projektu, stejně dobře i sama za sebe.

Přepisy rozhovorů jsou založeny na mluveném slově. Přesto byly pro příjemnější čtení upraveny gramatické nesrovnalosti nebo syntaktické formy typické pro mluvený jazyk. Poznámky upřesňující historický a faktický kontext jsou do textu doplněny v hranatých závorkách, u složitějších případů jsou pak uvedeny v poznámkách pod čarou.

Při převádění textů z původních jazyků jsme všechny české a slovenské rozhovory přeložili do němčiny. Německé rozhovory byly – vzhledem k životním osudům – přeloženy buď do češtiny, nebo do slovenštiny. Tedy německá vyprávění vysídlenců nebo emigrantů z Čech, Moravy a Slezska byla přeložena do češtiny, naopak příběhy těch, kdo dětství strávili na Slovensku, do slovenštiny. V jakém jazyce rozhovor proběhl, je uvedeno v krát-

Leserinnen und Leser zum Wechsel zwischen den Medien – zwischen den hier abgedruckten Texten und den im Internet publizierten Video-Portraits – einladen, aber natürlich – ebenso wie die anderen Projektteile – für sich allein bestehen.

Die Transkriptionen orientieren sich bestmöglich am gesprochenen Wort. Zugunsten des Leseflusses wurden jedoch grammatikalische Unregelmäßigkeiten oder syntaktische Formen, die typisch für die gesprochene Sprache, im Schriftlichen aber unvorteilhaft sind, redigiert. Erläuterungen, die der historisch-faktischen Kontextualisierung dienen, werden im Fließtext in eckigen Klammern ergänzt, bei komplexeren Sachverhalten in Fußnoten ausgeführt.

Was die Übersetzung aus den Originalsprachen betrifft, wurden alle tschechischen und slowakischen Interviewpassagen ins Deutsche übertragen. Die deutschsprachigen Interviews wurden – je nach Bezugsrahmen einer Biografie – entweder ins Tschechische oder ins Slowakische übersetzt, das heißt, dass die deutschsprachigen Erzählungen der aus Böhmen, Mähren und Schlesien Vertriebenen oder Emigrierten ins Tschechische übertragen wurden, die Erzählungen jener, die ihre Kindheit in der Slowakei verbrachten, ins Slowakische. In welcher Sprache ein Interview geführt wurde, wird in den Kurzbiografien ab Seite 24 angeführt. Einen mehrsprachigen Index der Ortsnamen finden Sie auf Seite 226.

DER HISTORISCHE HINTERGRUND

Die im Herbst 1918 proklamierte Tschechoslowakische Republik übernahm in ihren neuen Staatsgrenzen die ethnische Vielfalt der zusammengebrochenen k.u.k. Monarchie. Hinsichtlich Böhmens, Mährens und Schlesiens beriefen sich die Staatsgründer zugunsten territorialer Ausdehnung und eines funktionstüchtigen Wirtschaftsraumes auf die historischen Grenzen. Die Einbeziehung der Slowakei und der Karpato-Ukraine konnte sich allerdings nicht auf historisches Recht berufen und folgte dem Ziel, unter dem Begriff des »tschechoslowakischen Volkes« eine solide politisch-ethnische Mehrheit vor allem gegenüber den Deutschen zu schaffen. 1921 wurden 8,8 Millionen Tschechen und Slowaken gezählt, 3,2 Millionen Deutsche, 700.000 Magyaren, 500.000 Russen, Ukrainer und Russinen (auch »Ruthenen« oder »Karpato-Ukrainer«), knapp 200.000 Juden, 100.000 Polen und noch weitere kleinere Gruppen. (Die hier und im Folgenden genannten Zahlen von Volksgruppen folgen staatlichen Erhebun-

kých životopisech začínajících na stránce 25. Vícejazyčný rejstřík místních názvů čtenáři najdou na straně 226.

HISTORICKÝ ÚVOD

Při svém vzniku v roce 1918/1919 převzalo Československo etnickou rozmanitost rozpadnuvší se podunajské monarchie. V případě Čech, Moravy a Slezska se zakladatelé státu opírali o fungující hospodářský prostor v historických hranicích. Avšak připojení Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny se nemohlo opírat o historické právo a mělo za cíl vytvořit pod novým pojmem »československý lid« jistou politicko-etnickou většinu, a to zejména proti Němcům.

1921 bylo sečteno 8,8 milionů Čechů a Slováků, 3,2 milionů Němců, 0,7 milionů Maďarů, půl milionů Rusů, Ukrajinců a podkarpatských Rusínů, téměř 200 000 Židů, 100 000 Poláků a další menší skupiny. (Zde uváděná čísla etnických skupin jsou ze státních průzkumů, v nichž etnické překryvy u obyvatel Československa nebyly brány v úvahu.) Němečtí Češi, němečtí Moravané a němečtí Slezané se z iniciativy Čechů, kteří stáli na straně válečných vítězů, stali ve Versaillských smlouvách součástí tohoto státu z donucení.

Koncepce státu kolísala mezi mnohonárodnostním státem po vzoru Švýcarska a národním státem, v němž žily »národnostní menšiny« vedle československého »státotvorného národa«. I když se prosadil národní stát, bylo Československo funkční parlamentní demokracií se stejnými občanskými právy pro všechny obyvatele a s dalekosáhlými právy pro menšiny. Chybělo však plnohodnotné zrovnoprávnění stejně jako politicky rovné zacházení se všemi regiony ze strany centralistické pražské vlády.

Stejně jako mnoho států střední Evropy meziválečné doby trpělo i Československo napětím mezi národnostními a jazykovými skupinami, přičemž toto napětí zůstávalo únosné, dokud se odehrávalo v demokratickém rámci. Národní agitace podněcovala, především v mnohojazyčných městech, také pozitivní soutěživost při zakládání kulturních a vzdělávacích institucí.

Hospodářská krize 30. let se v průmyslu převážně německy mluvícího pohraničí státu projevila mnohem výrazněji než ve vnitrozemí. Mezi Němci bylo v roce 1936 třikrát více nezaměstnaných než mezi Čechy. Centrální československá vláda se příliš nesnažila tento rozdíl vyrovnat, což posilovalo separatistickou Sudetoněmeckou stranu (Sudentendeutsche Partei, SdP) v čele s Konradem Henleinem

gen, in denen die tatsächlich komplexen ethnischen Überschneidungen der Bevölkerung unberücksichtigt bleiben.) Die Deutsch-Böhmen, Deutsch-Mährer und Deutsch-Schlesier wurden auf Initiative der Tschechen, die auf Seiten der Kriegsgewinner standen, und bestätigt von den Pariser Vororteverträgen in diesen neuen Staat hineingezwungen.

Die Konzeption des Staates schwankte zwischen einem Vielvölkerstaat nach dem Vorbild der Schweiz und einem Nationalstaat, in dem »nationale Minderheiten« neben dem tschechoslowakischen »Staatsvolk« lebten. Auch wenn sich der Nationalstaat durchsetzte, war die Tschechoslowakei eine funktionstüchtige parlamentarische Demokratie mit gleichen Bürgerrechten aller Bewohnerinnen und Bewohner und umfassenden Minderheitenrechten. Eine vollständige Gleichberechtigung ließ sie allerdings ebenso vermissen wie eine politische Gleichbehandlung aller Regionen durch die zentralistische Prager Regierung.

Wie zahlreiche Staaten Mitteleuropas der Zwischenkriegszeit litt auch die Tschechoslowakei unter Spannungen zwischen den Volks- und Sprachgruppen, wobei sich die Konflikte in Grenzen hielten, solange sie im demokratischen Rahmen ausgetragen wurden. Die nationale Agitation rief – vor allem in den mehrsprachigen Städten – sogar einen positiven Wettbewerb bei der Gründung von Kultur- und Bildungsinstitutionen hervor.

Die Wirtschaftskrise der 1930er Jahre wirkte sich in den Industriezweigen der mehrheitlich deutschsprachigen Grenzgebiete des Landes wesentlich stärker aus als im Binnenland. Die Deutschen zählten 1936 dreimal so viele Arbeitslose als die Tschechen. Die tschechoslowakische Zentralregierung strengte sich wenig an, dieses Gefälle auszugleichen, was die separatistische Sudetendeutsche Partei (SdP) unter Konrad Henlein stärkte und die »aktivistisch« (auf Zusammenarbeit innerhalb des tschechoslowakischen Staates) ausgerichteten Parteien schwächte. Bei den Parlamentswahlen 1935 wurde die SdP mit 68 Prozent stärkste Kraft in den Grenzgebieten. Die SdP orientierte sich immer stärker an der NSDAP, wurde von Deutschland finanziell unterstützt und übte zunehmend Druck auf die deutschsprachigen Bewohner der Grenzgebiete aus. Unter dem Eindruck des »Anschlusses« Österreichs an das Deutsche Reich im März 1938 wandten sich immer größere Teile der in den Grenzgebieten lebenden Deutschen von der Zusammenarbeit mit dem tschechoslowakischen Staat ab, und die

a oslabovalo »aktivisticky« (na spolupráci v rámci československého státu) zaměřené politické strany. V parlamentních volbách 1935 se stala SdP s 68 % nejsilnější stranou v pohraničí. SdP se stále silněji orientovala na NSDAP, byla z Německa finančně podporována a vyvíjela stále vyšší tlak na německojazyčné obyvatel pohraničí. Zejména v reakci na »připojení« Rakouska k Německé říši v březnu 1938 se stále větší část Němců žijících v pohraničí odkláněla od spolupráce s československým státem a občanské strany se připojily k separatismu. Když získala SdP v květnu 1938 za mohutných hrozeb obyvatelstvu v komunálních volbách v pohraničí 90 % hlasů, byla plně »glajchšaltována« s NSDAP a její totalitární, rasistickou a expanzivní politikou a plánovitě odmítala veškeré ústupky pražské vlády.

Při mnichovské dohodě v září 1938 odsouhlasily nejvlivnější evropské státy, Francie, Anglie a Itálie – bez účasti československých zástupců –, připojení německojazyčného pohraničí k Německé říši. Ač měla dohoda posloužit evropskému míru, vydala Československo napospas národněsocialistické expanzivní politice a vedla o půl roku později k úplnému zničení státu. Hitler anektoval zbylá česká území jako »Protektorát Čechy a Morava«. Slovensko se oddělilo jako samostatný fašistický stát existující z Hitlerovy milosti.

Edvard Beneš zřídil v Londýně československou exilovou vládu, která po celou dobu národního socialismu pracovala na budoucí obnově státu. Po zkušenosti z let 1938/39 plánoval Beneš od počátku oslabení německého vlivu v budoucím státu, přičemž kvantitativní redukce téměř 3,5 milionu Němců v Československu se měla realizovat podle prvních plánů z velké části odstoupením území. V průběhu války a s přibývajícím roztrpčením nad nacionálněsocialistickou hrůzovládou se proměňovalo zrušení mnichovské dohody stále více směrem k úplnému vyhnání bez odstoupení území. Beneš pro to nacházel ne naprostou, ale rostoucí podporu spojenců, nejvýrazněji ze strany Sovětského svazu. Fakt, že se národně-občanský politik Beneš opřel pro budoucí vyhnání právě o tento mocenský faktor, přispělo k jeho vlastnímu pádu a ke komunistickému státnímu převratu v únoru 1948.

bürgerlichen Parteien schlossen sich dem Separatismus an. Als die SdP im Mai 1938 unter Bedrohung der Bevölkerung bei den Kommunalwahlen in den Grenzgebieten 90 Prozent der Stimmen gewann, war sie vollständig mit der NSDAP und deren totalitärer, rassistischer und expansionistischer Politik gleichgeschaltet und wies alle politischen Zugeständnisse der Prager Regierung planmäßig zurück.

Beim »Münchener Abkommen« im September 1938 stimmten die maßgeblichen europäischen Staaten Frankreich, England und Italien – ohne Beteiligung von tschechoslowakischen Vertretern – dem Anschluss der deutschsprachigen Grenzgebiete an das Deutsche Reich zu. Was dem europäischen Frieden dienen sollte, lieferte die Tschechoslowakische Republik der NS-Expansionspolitik aus und führte ein halbes Jahr später zur völligen Zerstörung des Staates. Hitler annektierte die verbliebenen tschechischen Gebiete als »Protektorat Böhmen und Mähren«. Die Slowakei spaltete sich als selbständiger faschistischer Staat von Hitlers Gnaden ab.

Edvard Beneš errichtete in London eine tschechoslowakische Exilregierung, die die gesamte NS-Zeit hindurch an der Wiedererrichtung des Staates arbeitete. Nach den Erfahrungen von 1938/39 plante Beneš von Anbeginn eine Schwächung des deutschen Einflusses im künftigen Staat, wobei die numerische Reduktion der knapp 3,5 Millionen Deutschen in der Tschechoslowakei in den ersten Plänen zu einem Gutteil durch Gebietsabtretungen zustande kommen sollte. Im Kriegsverlauf und mit zunehmender Erbitterung über die NS-Schreckensherrschaft wandelte sich die Rücknahme des Münchener Abkommens immer mehr in Richtung möglichst vollständiger Vertreibung ohne Gebietsabtretungen. Beneš fand dafür nicht ungeteilte, aber zunehmende Unterstützung vonseiten der Alliierten, am deutlichsten vonseiten der Sowjetunion. Dass sich der national-bürgerliche Politiker Beneš auf diesen Machtfaktor für die spätere Vertreibung stützte, trug zu seinem eigenen Sturz und zum kommunistischen Staatsstreich im Februar 1948 bei.

Die Vertreibung und Aussiedlung der deutschsprachigen Bevölkerung fand in zwei Etappen statt:

- in den »wilden«, gleichwohl politisch organisierten Vertreibungen von etwa 800.000 Deutschen unmittelbar nach Kriegsende, die Tausende Tote forderten;
- in der von der Potsdamer Konferenz im August 1945 sanktionierten Aussiedlung von etwa 2,2 Millionen Menschen.

Vyhnání a vysídlení německojazyčného obyvatelstva probíhalo ve dvou etapách:

- v »divokém«, nicméně politicky organizovaném vyhnání asi 800 000 »Němců« bezprostředně po válce, které si vyžádalo tisíce mrtvých;
- ve vysídlení asi 2,2 milionu lidí schváleném Postupimskou konferencí v srpnu 1945.

240 000 »Němců« zůstalo v Československu; velká část z nich v několika fázích (do 1948 a 1968) emigrovala.

Zvláštnost rakouských dějin oproti těm německým představuje v této souvislosti skutečnost, že Rakousko německy mluvící vysídlence z Československa a území východní a jihovýchodní Evropy nepřijalo. Posloužila tomu tzv. teze o první oběti hitlerovského Německa (v Moskevském deklaraci z roku 1943 spojenci oficiálně přiznaný status). To bylo potvrzeno na Postupimské konferenci, takže jen velmi málo z obrovského proudu vysídlenců přišlo do Rakouska. Většina vysídlenců v Rakousku byly buď oběti »divokého odsunu« z příhraničních oblastí jižní Moravy, jižních Čech a ze Slovenska, nebo lidé, kteří na konce vysídlení z různých důvodů uprchli a emigrovali. Asi dvě třetiny lidí vysídlených do Rakouska byly dále poslány do Německa.

Na Slovensku probíhal celý tento úsek dějin značně odlišně. Slovenští Němci (»Karpatsí Němci«) představovali kvantitativně mnohem slabší skupinu než čeští, moravští a slezští Němci. Neexistovalo žádné souvisle německy osídlené pohraničí. Většina Němců žila v multietnickém městě Bratislavě a ve dvou jazykových ostrovech ve Spiši a v Hauerlandu, jejichž obyvatelstvo bylo rovněž jazykově, etnicky a nábožensky silně smíšené.

V tomto nezávislém klerikálně-fašistickém státu založeném v roce 1939 bylo soužití Němců a Slováků zprvu nerušené. Češi museli částečně zemi opustit. Židé byli radikálně pronásledováni, deportováni a vražděni v německých vyhlazovacích táborech.

Teprve při Slovenském národním povstání v roce 1944 se zdvihl ze strany místních i zahraničních partyzánských hnutí masivní odboj proti fašistickému režimu a jeho nacionálněsocialisticky orientované politice – a s tím také násilí vůči německojazyčným obcím. Národní povstání, ke kterému se kromě partyzánů připojila také značná část slovenské armády, mělo otevřít zemi blížící se sovětské frontě a následně přivodit politický převrat. Povstání neuspělo

240.000 Deutsche verblieben in der Tschechoslowakei, von denen ein großer Teil in mehreren Phasen emigrierte (bis 1948 und 1968).

Die Besonderheit der österreichischen Geschichte gegenüber der deutschen besteht in diesem Zusammenhang darin, dass sich Österreich als »erstes Opfer« des Nationalsozialismus (ein in der Moskauer Deklaration 1943 von den alliierten Außenministern zugestandener Status) und als »befreiter«, wiederhergestellter Staat für unzuständig erklärte, deutschsprachige Vertriebene aus der Tschechoslowakei und den Gebieten Ost- und Südosteuropas aufzunehmen. Dies wurde bei der Potsdamer Konferenz bestätigt, sodass von dem großen Strom der offiziell Ausgesiedelten nur ganz wenige nach Österreich kamen. Die meisten nach Österreich Vertriebenen waren entweder Opfer der »wild-« Vertreibungen aus den grenznahen Gebieten Südmährens, Südböhmens und aus der Slowakei oder Menschen, die nach Ende der eigentlichen Aussiedlung aus unterschiedlichen Gründen flohen oder emigrierten. Etwa zwei Drittel der nach Österreich Vertriebenen wurden nach Deutschland weitergeschoben.

In der Slowakei verlief der gesamte, hier thematisierte historische Abschnitt deutlich anders. Die Deutsch-Slowaken (»Karpatendeutschen«) bildeten eine numerisch weit schwächere Gruppe als die Deutsch-Böhmen, -Mährer und -Schlesier. Es gab keine durchgehend deutsch besiedelten Grenzgebiete. Die meisten Deutschen lebten in der multiethnischen Stadt Pressburg und in den beiden Sprachinseln Zips und Hauerland, deren Bevölkerung ebenfalls sprachlich, ethnisch und konfessionell stark durchmischt war.

In dem 1939 gegründeten unabhängigen klerikal-faschistischen Staat war das Zusammenleben zwischen Deutschen und Slowaken vorerst weitgehend ungestört. Tschechen mussten teilweise das Land verlassen. Jüdinnen und Juden wurden radikal verfolgt, deportiert und in den deutschen Vernichtungslagern ermordet.

Erst im Slowakischen Nationalaufstand 1944 und vonseiten der in- und ausländischen Partisanenbewegung gab es massiven Widerstand gegen das faschistische Regime und dessen nationalsozialistisch orientierte Politik – und dabei auch Ausschreitungen gegen deutschsprachige Ortschaften. Der Nationalaufstand, dem sich neben Partisanen beachtliche Teile der slowakischen Armee angeschlossen hatten, sollte das Land der näher rückenden sowjetischen Front öffnen und in der Folge einen politischen Umschwung herbeiführen. Er misslang und wurde vom deutschen Militär, das seinerseits Verbrechen an

a bylo německou armádou, která páchala zločiny i na slovenském civilním obyvatelstvu, krvavě potlačeno. Pro německojazyčné civilní obyvatelstvo, které bylo mnohem méně národně orientované než čeští a moravští Němci, se zhoršily životní podmínky. Po národním povstání a vzhledem k blížící se sovětské frontě začala evakuace německojazyčného obyvatelstva ze Spiše na východním Slovensku a méně systematicky z Hauerlandu. Z Bratislavy lidé prchali. Část obyvatel se po skončení války vrátila zpět a mohla se zde opět usadit. Vyhnání »Němců« bylo ve slovenské části obnoveného československého státu méně systematické než v Česku, a zůstaly tam tak zachovány malé části tradičního německého osídlení. Maďari a Romové byli ve velké míře přesídleni do vylidněných Sudet.

der slowakischen Zivilbevölkerung verübte, blutig niedergeschlagen. Für die deutschsprachige Bewohnerschaft, die insgesamt weit weniger deutschnational geprägt war als die böhmische und mährische, verschlechterten sich die Lebensbedingungen. Nach dem Nationalaufstand und angesichts des Herannahens der sowjetischen Front begann die Evakuierung der deutschsprachigen Bevölkerung vor allem aus der Zips in der Ostslowakei und weniger systematisch aus dem Hauerland. Aus Pressburg flohen die Menschen. Ein Teil der Bewohner kehrte nach Kriegsende zurück und konnte sich wieder ansiedeln. Die Vertreibung der Deutschen wurde im slowakischen Teil des wiedererrichteten tschechoslowakischen Staates weniger systematisch verfolgt als in Tschechien, und es blieben kleine Teile der traditionellen deutschen Siedlungsgebiete erhalten. Magyaren und Roma wurden vielfach in das entvölkerte Sudetenland umgesiedelt.

KURZBIOGRAFIEN

Blaha, Dorothea

Dorothea Blaha (geb. Aubin) wurde 1928 in Reichenberg geboren und stammt aus einer wohlhabenden deutschen Industriellenfamilie. Ihre Mutter war Österreicherin. Die Familie war politisch großdeutsch orientiert. Nach Kriegsende leisteten Frau Blaha und ihr Vater Zwangsarbeit. Nach einigen Monaten gelang es ihnen schließlich, mit einigem Gepäck zur mütterlichen Familie nach Salzburg auszureisen. Hier blieb die Familie über Jahre hinweg von der Abschiebung nach Deutschland bedroht.

Interview in Wien, 2. 3. 2015, in deutscher Sprache

Bruckner, Julius

Julius Bruckner wurde 1934 in Oberufer bei Pressburg geboren. Sein Vater war Deutsch-Slowake, seine Mutter Österreicherin. Herr Bruckner besuchte eine deutsche Schule, wuchs aber in der vorstädtischen Umgebung dreisprachig auf. Sein Vater arbeitete während des Krieges im Protektorat Böhmen und Mähren, wohin ihm die Familie 1944 folgte. Sie kehrten gemeinsam nach Oberufer zurück und wurden als Deutsche zu einem Zeitpunkt aus ihrem Haus delogiert, als die Vertreibungen bereits abgeschlossen waren.

Interview in Pressburg, 23. 4. 2015, in slowakischer Sprache

KRÁTKÉ ŽIVOTOPISY

Dorothea Blaha (roz. Aubin) se narodila v roce 1928 v Liberci a pochází z majetně německé průmyslnické rodiny. Její matka byla Rakušanka. Rodina se politicky orientovala na ideu velkoněmecké říše. Po konci války vykonávala paní Blaha a její otec nuceně práce. Po několika měsících se jim nakonec podařilo vycestovat s několika zavazadly za rodinou z matčiny strany do Salcburku. Zde nad rodinou po léta visela hrozba odsunu do Německa.

2. 3. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Julius Bruckner sa narodil v roku 1934 v Prievoze, dnes miestna časť Bratislavy. Otec mal nemecko-slovenský pôvod, mama pochádzala z Rakúska. Pán Bruckner chodil do nemeckej školy, no vyrastal v trojjazyčnom prostredí prímestskej dediny. Jeho otec počas vojny pracoval v Protektoráte Čechy a Morava, kam ho v roku 1944 nasledoval zvyšok rodiny. Neskôr sa všetci spolu vrátili do Prievozu. Len čo sa však začalo s odsunom nemeckého obyvateľstva, z domu ich vystaňovali.

23. 4. 2015, Bratislava, rozhovor prebehol v slovenčine

Černá, Karolína

Karolína Černá wurde 1928 im österreichisch-tschechischen Grenzort Böhmisches Bernschlag geboren. Die tschechische Familie lebte in einer primär deutschsprachigen Umgebung. Frau Černá ging vier Jahre in die tschechische Schule und vier in die deutsche. Sie beschreibt die dörflichen Verhältnisse von der Radikalisierung der Deutschen durch die Henlein-Bewegung bis zur Vertreibung und den damit einhergehenden Umwälzungen.

Interview in Liborsches, 5. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Derx, Josef

Josef Derx wurde 1923 in Oberufer bei Pressburg als Sohn eines österreichischen Sozialdemokraten und einer Pressburger deutschen Mutter geboren. Als Jugendlicher machte die nationalsozialistische Propaganda Eindruck auf ihn. Sein umsichtiger Vater verkaufte noch im Januar 1945 das Haus in Oberufer und übersiedelte mit der Familie nach Österreich, weil er die Vertreibung vorausahnte. Herr Derx kehrte häufig nach Pressburg und Oberufer zurück und war Leiter der Karpatendeutschen Landsmannschaft.

Interview in Wien, 9. 3. und 24. 3. 2015, in deutscher Sprache

Frankl, Thomas

Thomas Frankl wurde 1934 in Pressburg geboren. Die jüdische Familie wurde durch Freunde lange Zeit vor der Deportation geschützt. 1944 wurde sein Vater Adolf nach Auschwitz deportiert, überlebte Konzentrationslager und Todesmärsche. Die Mutter und die Kinder konnten sich bis Kriegsende bei nicht-jüdischen Familien versteckt halten. Der Vater verarbeitete den Holocaust in der Malerei, und Thomas Frankl setzt sich für dessen Werk und die daran geknüpfte Erinnerung ein.

Interview in Wien, 21. 2. 2015, in deutscher Sprache

Karolína Černá se narodila v roce 1928 v Peršláku na česko-rakouských hranicích. Česká rodina žila v především německojazyčném prostředí. Paní Černá chodila čtyři roky do české a čtyři roky do německé školy. Popisuje poměry na vesnici od radikalizace Němců henleinovským hnutím až po vyhnání a s ním souvisejícími zvraty.

5. 3. 2015, Libořezy, rozhovor proběhl česky

Josef Derx sa narodil v roku 1923 v Prievoze, dnes miestna časť Bratislavy, ako syn rakúskeho sociálneho demokrata a bratislavskej Nemky. V mladosti naňho zapôsobila nacistická propaganda. Otec pána Derxa ešte v januári roku 1945 predal dom v Prievoze. Tušil totiž, že Nemcov budú vysídľovať. Celá rodina sa preto presťahovala do Rakúska. Pán Derx sa však do Prievozu a do Bratislavy často vracal. V minulosti viedol Karpatskonemecký krajanský spolok vo Viedni.

9. a 24. 3. 2015, Viedeň, rozhovor prebehol v nemčine

Thomas Frankl sa narodil v roku 1934 v Bratislave. Pochádza zo židovskej rodiny, ktorú priatelia a známi dlhý čas chránili pred deportáciou. V roku 1944 však jeho otca Adolfa deportovali do koncentračného tábora v Osvienčime. Mama sa až do konca vojny spolu s deťmi ukrývala u nežidovských rodín. Adolf prežil väzenie v koncentračnom tábore i viacero pochodov smrti. Spomienky na holokaust spracoval vo forme malieb. Thomas Frankl zachováva jeho dielo a s ním súvisiace spomienky.

21. 2. 2015, Viedeň, rozhovor prebehol v nemčine

Frey, Lea

Lea Freys jüdische Eltern wurden von den Nazis über die Grenze Tschechisch-Schlesiens nach Polen getrieben und von dort als »Deutsche« ohne Papiere nach Sibirien deportiert, wo Frau Frey in einem Lager geboren wurde. Nach Kriegsende floh die Familie mit dem Kleinkind und konnte sich bis in die Tschechoslowakei durchschlagen, wo der Vater an den Folgen der Flucht und einer Schusswunde starb. Mit der Mutter emigrierte Frau Frey 1955 nach Wien, wo der Neubeginn für sie sehr schwierig war.

Interview in Wien, 21. 5. 2015, in deutscher Sprache

Fröhlich, Gerald

Gerald Fröhlich (1934–2015) stammte aus Krumau. Sein tschechischer Großvater war Fleischhauer, mit einer Deutschen verheiratet und während der NS-Zeit Großlieferant der Deutschen Wehrmacht. Sein Vater war NS-Ortsgruppenleiter. Er selbst war in der Hitlerjugend. Die Familie wurde nach Österreich vertrieben, die Großeltern konnten in der Tschechoslowakei bleiben, und Herr Fröhlich besuchte die Großmutter bis zu ihrem Lebensende regelmäßig.

Interview in Linz, 19. 1. 2015, in deutscher Sprache

Gerlich, Vladimír und Gerlichová, Johanna

Vladimír Gerlichs Eltern waren tschechische Widerstandskämpfer gegen das NS-Regime. Der Vater wurde hingerichtet, die Mutter überlebte das KZ. Johanna Gerlichová stammt aus einer deutschen Familie und ihre Mutter kam zu Kriegsende bei einem Bombenangriff ums Leben. Trotz dieser so unterschiedlichen Familienschicksale fanden die beiden in Freundschaft und Liebe zueinander und gleichen durch ihr persönliches Denken den historischen Gegensatz aus.

Interview in Prag, 23. 1. 2015, in tschechischer Sprache

Židovské rodiče Ley Frey vyhnali nacisté přes hranice českého Slezska do Polska a odtamtud je deportovali jako »Němce« bez papírů na Sibiř, kde se Lea v jednom táboře narodila. Po konci války rodina s malým dítětem utekla a podařilo se jí dostat až do Československa, kde otec na následky útěku a střelné rány zemřel. S matkou emigrovala paní Frey do Vídně, kde pro ni byl nový začátek velmi obtížný.

21. 5. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Gerald Fröhlich (1934–2015) pocházel z Českého Krumlova. Jeho český děda byl řezník, který si vzal Němku a během doby nacismu byl důležitým dodavatelem pro německou armádu. Jeho otec byl vedoucím obecní sekce strany NSDAP. On sám byl v Hitlerjugend. Rodina byla vyhnána do Rakouska, prarodiče směli zůstat v Československu a pan Fröhlich pravidelně navštěvoval babičku až do její smrti.

19. 1. 2015, Linec, rozhovor proběhl německy

Rodiče Vladimíra Gerlicha byli čeští odbojáři proti nacistickému režimu. Otec byl popraven, matka přežila koncentrační tábor. Johanna Gerlichová pochází z německé rodiny a její matka přišla o život koncem války při bombardování. Navzdory těmto tak rozdílným rodinným osudům se oba dva spřátelili a zamilovali do sebe

a svými osobními názory vyvažují onen historický protiklad.

23. 1. 2015, Praha, rozhovor proběhl česky

Holická, Helena

Helena Holická wurde 1941 in Böhmisches-Bernschlag als Tochter einer Tschechin und eines Österreicherers geboren. Ihre Eltern wurden durch die Wirren der frühen Nachkriegsjahre und schließlich durch den Eisernen Vorhang voneinander getrennt. Nach der Wende 1990 kam es zu einer Wiederbegegnung, und Frau Holická lernte erst dann bewusst ihren Vater kennen. Sie erinnert sich, wie sie als kleines Kind die Grausamkeit der Vertreibung der deutschsprachigen Bevölkerung erlebte.

Interview in Liborsches, 5. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Kaller, Horst

Horst Kaller ist einer der wenigen Vertriebenen, die sich nach der Öffnung des Eisernen Vorhangs zur Rückkehr in die Heimat der Kindheit entschieden, aus der er fünfjährig gemeinsam mit seiner Familie vertrieben worden war. Als Rückkehrer stellte er keine Ansprüche auf Rückerstattung von Besitz, sondern er begegnete der tschechischen Bevölkerung neugierig, offen und frei von Vorwürfen, obwohl er in seinem Inneren stets die Familiengeschichte mitträgt.

Interview in Mährisch Schönberg, 16. 3. 2015, in deutscher Sprache

Knessl, Lothar

Lothar Knessl wurde 1927 in Brünn geboren. Seine Mutter stammte aus dem Altvatergebirge, wo er als Kind viel Zeit verbrachte. Der Vater kam aus einer tschechischen Familie, gehörte aber dem deutschen Bürgertum Brünns an. Zu Kriegsende wurde die Familie durch die Vertreibung der Mutter und die Inhaftierung des Vaters getrennt, fand in Wien jedoch wieder zusammen. Bei späteren Besuchen schmerzte Herrn Knessl die Vernachlässigung der Kulturlandschaft des Altvatergebirges.

Interview in Wien, 4. 12. 2014, in deutscher Sprache

Helena Holická se narodila v roce 1941 v Peršláku, německy Böhmisch Bernschlag, jako dcera Česky a Rakušana. Zmatky rané poválečné doby způsobily, že byli rodiče nakonec rozděleni železnou oponou. Po revoluci v roce 1990 došlo k opětovnému setkání a Helena teprve tehdy osobně poznala svého otce. Vzpomíná, jak jako malé dítě prožívala kruté vyhnání německojazyčného obyvatelstva.

5. 3. 2015, Libořezy, rozhovor proběhl česky

Horst Kaller je jedním z mála vyhnaných, kteří se po odstranění železné opony rozhodli pro návrat do vlasti svého dětství, z níž byl jakožto pětiletý společně se svou rodinou vyhnán. Z pozice navrátilce si nenárokoval žádné vrácení majetku, k českému obyvatelstvu se stavěl se zvědavostí, otevřeně a bez výčitek, ačkoli ve svém nitru stále nese svoji rodinnou historii.

16. 3. 2015, Šumperk, rozhovor proběhl německy

Lothar Knessl se narodil v roce 1927 v Brně. Matka pocházela z Hrubého Jeseníku, kde strávil jako dítě mnoho času. Otec pocházel z české rodiny, náležel ale k německému brněnskému měšťanstvu. Vyhnání matky a zatčení otce způsobilo koncem války rozdělení rodiny, ve Vídni se rodina nicméně opět shledala. Při pozdějších návštěvách trápilo pana Knessla zanedbání kulturní krajiny Hrubého Jeseníku.

4. 12. 2014, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Korbelová, Božena

Božena Korbelová wurde 1927 in Südböhmen geboren und wuchs – obwohl sie vier Geschwister hatte – als Einzelkind bei ihrem Onkel und seiner deutschstämmigen Frau auf. In deutsch-tschechisch gemischten Familienverhältnissen erlebte sie die Tragik nationaler Ausschließlichkeitsansprüche in der NS-Zeit und nach 1945, als die deutschsprachige Bevölkerung vertrieben wurde.

Interview in Budweis, 2. 4. 2015, in tschechischer Sprache

Kosnopfl, Adolf

Adolf Kosnopfl wurde 1941 in Südböhmen in deutschsprachig bäuerlicher Umgebung unweit der Sprachgrenze geboren. Sein Vater sprach gut Tschechisch und machte sich, als die deutschsprachige Bevölkerung vertrieben wurde, in der Landwirtschaft nützlich, sodass die Familie bleiben konnte. 1947 floh der Vater angesichts der Vorladung zu einem Arbeitseinsatz, mit dem die Zwangsumsiedlung einhergegangen wäre, nach Österreich. Zwei Jahre später folgte die Familie nach.

Interview in Kremsmünster, 20. I. 2015, in deutscher Sprache

Kraus, Karol

Karol Kraus wurde 1935 in Schwedler in der Unterzips geboren und lebt hier als Teil einer mittlerweile stark dezimierten deutschen Gemeinde. Als die sowjetische Front näher rückte, wurde die Familie von den deutschen Behörden evakuiert und kehrte nach Kriegsende nach Schwedler zurück. Da die Mutter Tschechin war, konnten sie ihr Haus sogleich wieder beziehen. Herr Kraus litt seelisch schwer unter den gewaltsamen Erfahrungen von Evakuierung und Rückkehr.

Interview in Schwedler, 22. 5. 2015, in deutscher Sprache

Božena Korbelová se narodila v roce 1927 v jižních Čechách a vyrůstala – ač měla čtyři sourozence – jako jedináček u svého strýce a jeho ženy německého původu. Ve smíšených česko-německých rodinných poměrech prožívala tragiku výlučnosti národních požadavků za doby nacismu i po roce 1945 při vyhnání německojazyčného obyvatelstva.

2. 4. 2015, České Budějovice, rozhovor proběhl česky

Adolf Kosnopfl se narodil v roce 1941 v jižních Čechách v německojazyčném selském prostředí nedaleko jazykové hranice. Jeho otec mluvil dobře česky a uplatnil se, když bylo německojazyčné obyvatelstvo vyhnáno, v zemědělství, takže rodina mohla zůstat. V roce 1947 uprchl otec kvůli předvolání k pracovnímu nasazení, s nímž bylo spojeno nucené přesídlení, do Rakouska. O dva roky později ho následoval i zbytek rodiny.

20. 1. 2015, Kremsmünster, rozhovor proběhl německy

Karol Kraus sa narodil v roku 1935 v obci Švedlár na Dolnom Spiši, kde žije dodnes, hoci nemecké obyvatelstvo sa tu postupom času značne zdecimovalo. Keď sa do Švedlára blížil sovietsky front, nemecké úrady rodinu pána Krausa evakovali. Po vojne sa však vrátili späť domov. Keďže mama pána Krausa bola Češka, mohli sa nastahovať ihneď. Násilnosti spojené s evakuáciou a opätovným návratom pána Krausa duševne silno poznačili.

22. 5. 2015, Švedlár, rozhovor prebehol v nemčine

Krejčí, Oldřich und Krejčová, Věra

Oldřich Krejčí wurde 1915 in der Nähe von Brünn geboren und erlebte in der städtischen Werkzeugindustrie ein gutes Zusammenleben von Tschechen und Deutschen. Den März 1939 und die Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren beschreibt er als radikalen Bruch dieses Zusammenlebens. Herr Krejčí und seine Frau Věra Krejčová vermitteln durch ihre persönlichen Erzählungen, wie das Vertrauen innerhalb der Gesellschaft zerstört wurde und wie sich der Krieg auf ihr Leben auswirkte.

Interview in Kyjow, 27. 1. 2015, in tschechischer Sprache

Kriegischová, Waltraud

Waltraud Kriegischová (geb. Nietzsche, 1927–2016) wurde in Philippsdorf in Nordböhmen geboren und musste nach 1945 als Waldarbeiterin in der Region bleiben. Sie beschreibt, wie sie nach der Vertreibung der meisten Deutschen in ihrer eigenen Heimat zur »Fremden« wurde und als Deutsche sowie aufgrund mangelnder Tschechisch-Kenntnisse immer wieder Diskriminierungen ausgesetzt war.

Interview in Waldenburg, 16. 4. 2015, in deutscher Sprache

Kudlicska, Robert

Robert Kudlicska wurde 1928 in Bruck an der Donau in der Slowakei geboren. Gegen Ende des Zweiten Weltkriegs floh er vor der Roten Armee nach Deutschland und kehrte einige Wochen später nach Hause zurück. Kurz danach wurde seine Familie nach Österreich vertrieben. Neun Jahre verbrachte er armselig, aber immer umgeben von anderen Bruckern mit seiner Familie in Flüchtlingsbaracken. Er leitete viele Jahre die Karpatendeutsche Landsmannschaft in Wien.

Interview in Wien, 23. 2. 2015, in deutscher Sprache

Oldřich Krejčí se narodil v roce 1915 nedaleko Brna a zažil v městském nástrojářském průmyslu dobré soužití Čechů a Němců. Březen 1939 a zřízení Protektorátu Čechy a Morava popisuje jako radikální rozpad tohoto soužití. Pan Krejčí a jeho žena paní Věra Krejčová ve svém osobním vyprávění líčí, jak byla ve společnosti zničena vzájemná důvěra a jak válka zasáhla do jejich životů.

27. 1. 2015, Kyjov, rozhovor proběhl česky

Waltraud Kriegischová, roz. Nietzsche (1927–2016), se narodila ve Filipově v severních Čechách a musela po roce 1945 zůstat v regionu jako lesní pracovnice. Popisuje, jak byla po vyhnání většiny Němců ve své vlasti »cizí« a jak byla jako Němka – také kvůli chybějícím znalostem češtiny – stále znovu diskriminována.

16. 4. 2015, Bělá pod Pradědem, rozhovor proběhl německy

Robert Kudlicska sa narodil v roku 1928 v slovenskej obci Most pri Bratislave. Koncom druhej svetovej vojny utiekol pred Červenou armádou do Nemecka. O pár týždňov sa však vrátil domov. Krátko potom rodinu vysťahovali do Rakúska, kde strávil deväť rokov v utečeneckých barakoch. Hoci žil v obrovskej biede a chudobe, nechýbala mu spoločnosť iných Moštanov. Mnoho rokov viedol Karpatskonemecký krajanský spolok vo Viedni.

23. 2. 2015, Viedeň, rozhovor prebehol v nemčine

Loy, Emma

Emma Loy (geb. Krasz) wurde 1924 in Schwedler in der Zips geboren. Aus einer kinderreichen, bäuerlich lebenden Familie stammend, arbeitete sie als Jugendliche in einem jüdischen Waisenheim in der Hohen Tatra. Später wurde sie mit ihrer Familie evakuiert, kehrte nach Kriegsende nach Schwedler zurück und wurde in einem Anhaltelager interniert. Die Familie entkam dem Lager und konnte in das eigene Haus zurückkehren.

Interview in Schwedler, 22. 5. 2015, in deutscher Sprache

Michopoulos, Ilias

Ilias Michopoulos wurde 1938 im nordgriechischen Glikoneri geboren. Als Zehnjähriger wurde er mit seinen zwei kleineren Schwestern aus dem griechischen Bürgerkriegsgebiet in die Tschechoslowakei verschickt. Die Kinder wurden gut versorgt und in den Grenzgebieten, aus denen die deutschsprachige Bevölkerung vertrieben worden war, angesiedelt. Ilias Michopoulos hatte das Glück, dass seine Eltern den Bürgerkrieg in Griechenland überlebten und in die Tschechoslowakei nachkamen.

Interview in Prag, 27. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Milanová, Klara

Klara Milanová wuchs in Schmiedshau in einer mehrheitlich deutschsprachigen, bäuerlichen Umgebung auf. Die Familie von Frau Milanová wurde, wie die meisten Deutschen des Hauerlandes, im Zuge des Nationalaufstandes evakuiert. Nach der Rückkehr wurde sie interniert, konnte dem Lager jedoch entkommen. Die slowakische Familie, die inzwischen ihr Haus bewohnte, überließ es den Rückkehrern. In Schmiedshau bestand auch nach der Vertreibung von 1945 eine bedeutende deutsche Gemeinde.

Interview in Schmiedshau, 11. 5. 2015, in slowakischer Sprache

Emma Loy (rodená Krasz) sa narodila v roku 1924 v spišskej obci Švedlár. Pochádzala z roľníckej rodiny a mala mnoho súrodencov. Ako mladá pracovala v židovskom sirotinci vo Vysokých Tatrách. Neskôr ju s celou rodinou evakovali. Po skončení vojny sa vrátila do Švedlára a uväznili ju v zaistovacom tábore. Rodine sa z tábora podarilo ujsť a vrátiť sa domov.

22. 5. 2015, Švedlár, rozhovor prebehol v nemčine

Ilias Michopoulos se narodil v roce 1938 v severořeckém Glikoneri. Jako desetiletého ho poslali spolu s jeho dvěma malými sestrami z řecké občanské války do Československa. O děti bylo dobře postaráno a umístili je do pohraničí, z něhož bylo vyhnáno německojazyčné obyvatelstvo. Ilias Michopoulos měl to štěstí, že jeho rodiče občanskou válku v Řecku přežili a přišli později za dětmi do Československa.

27. 3. 2015, Praha, rozhovor proběhl česky

Klara Milanová vyrastala v prevažne nemeckej obci Tužina v roľníckom prostredí. Počas Slovenského národného povstania ju s celou rodinou evakovali do Sudiet, podobne ako väčšinu stredo-slovenských Nemcov z oblasti Hauerland. Po návrate rodinu pani Milanovej uväznili v tábore, ale podarilo sa im ujsť. Vrátili sa do Tužiny, a hoci sa do ich domu medzičasom nastahovala istá slovenská rodina, napokon ho prenechali pôvodným obyvateľom. V Tužine sa aj po vystáňovaní v roku 1945 zachovala početná nemecká komunita.

11. 5. 2015, Tužina, rozhovor prebehol v slovenčine

Mittelbach, Heinrich

Heinrich Mittelbach wurde 1930 als Kind einer deutschen Familie in Görkau geboren, wo er noch heute lebt. Vor der Vertreibung konnte ihn sein tschechischer Schwager bewahren. Wie viele verbliebene Deutsche musste Heinrich Mittelbach in einem Bergwerk arbeiten. Da allerdings Görkau selbst in einem Braunkohlebecken liegt, konnte er in seiner Heimat bleiben und wurde nicht umgesiedelt.

Interview in Görkau, 10. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Morton, Eva

Eva Morton (geb. Wolf) wurde 1928 in Wien als Tochter eines jüdischen Vaters und einer nicht-jüdischen Mutter geboren. Aus politischen Gründen übersiedelte die Familie, die eine Fabrik in Leipnik an der Betschwa besaß, 1937 nach Brünn. Der Vater war bereits verstorben, als die Familie hier von der NS-Rassenpolitik eingeholt wurde. Alle drei Geschwister überlebten mit viel Glück die NS-Zeit. 1948 verließen die Wolfs die Tschechoslowakei Richtung Wien.

Interview in Wien, 17. 2. 2015, in deutscher Sprache

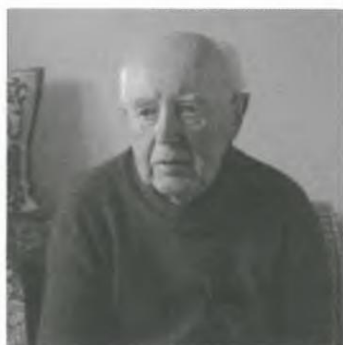
Prchla, Felicitas

Felicitas Prchla (geb. Kouřimský) wurde 1932 in der südböhmischen Stadt Pilgram geboren. Ihr Vater stammte aus einer tschechischen Familie, ihre Mutter aus einer Wiener jüdischen Familie. Gesellschaftlich gehörten die Kouřimskýs dem liberalen deutschsprachigen Bürgertum von Brünn an. Unter dem NS-Regime wurde die Mutter ins Ghetto Theresienstadt deportiert und der Vater mehrmals von der Gestapo inhaftiert. Er kämpfte nach Kriegsende vergebens um die Rückerstattung seiner von den Nazis konfiszierten Fabrik. 1948 emigrierte die Familie nach Wien.

Interview in Wien, 15. 12. 2015, in deutscher Sprache

Heinrich Mittelbach se narodil v roce 1930 do německé rodiny v Jirkově, kde žije dodnes. Před vyhnáním ho zachránil jeho český švagr. Jako mnoho z těch, kteří zůstali, musel Heinrich Mittelbach pracovat v dole. Protože však Jirkov leží v hnědohelné pánvi, mohl zůstat ve své vlasti a nemusel se přestěhovat.

10. 3. 2015, Jirkov, rozhovor proběhl česky

Eva Morton (roz. Wolf) se narodila roku 1928 ve Vídni jako dcera židovského otce a nežidovské matky. Z politických důvodů se rodina, která vlastnila továrnu v Lipníku nad Bečvou, přestěhovala v roce 1937 do Brna. Otec zemřel dříve, než zde rodinu dostihla nacistická rasová politika. Všichni tři sourozenci přežili s velkým štěstím dobu nacismu. V roce 1948 opustili Československo a přesídlili zpět do Vídně.

17. 2. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Felicitas Prchla (roz. Kouřimská) se narodila v roce 1932 v jihočeském Pelhřimově. Její otec pocházel z české rodiny a matka z vídeňské židovské rodiny. Společensky patřili Kouřimští k liberálnímu německy mluvícímu brněnskému měšťanstvu. V době nacistické okupace byla matka deportována do Terezína a otec několikrát zatčen gestapem. Po válce marně bojoval za navrácení nacisty zkonfiskované továrny. V roce 1948 rodina emigrovala do Vídně.

15. 12. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Prokop, Jiří

Jiří Prokops Vater ging in den 1930er Jahren als junger Jurist in die Karpato-Ukraine, wo er eine Frau jüdischer Herkunft heiratete. Als die Karpato-Ukraine durch den Wiener Schiedsspruch im November 1938 an Ungarn fiel, übersiedelte die Familie nach Mähren, wo Jiří Prokop 1940 geboren wurde. Als er anderthalb Jahre alt war, wurde seine Mutter nach Theresienstadt deportiert. Als er drei Jahre alt war, wurde sie in Auschwitz ermordet.

Interview in Prag, 9. 4. 2015, in tschechischer Sprache

Rock, Karl

Karl Rock wurde 1937 in Nikolsburg geboren. Sein Vater wurde eingezogen, desertierte, wurde gefangen genommen und starb kurz nach Kriegsende an den Folgen der Lagerhaft in Mauthausen. Die Familie wurde vorerst nicht ausgesiedelt, doch als die Umsiedlung innerhalb der Tschechoslowakei unabwendbar war, floh sie über die nahegelegene Grenze nach Österreich.

Interview in Wien, 12. 1. 2015, in deutscher Sprache

Roder, Helga

Helga Roder (geb. Keckeis) entstammt dem deutschen Bürgertum in Brünn. Ihre Familie war deutschnational eingestellt. Als behütetes Einzelkind erlebte die Heranwachsende den »Sozialismus« der NS-Jugenderziehung als Öffnung. Bei der grausamen Vertreibung aus Brünn kamen die meisten ihrer Großtanten und -onkel um. In Wien lebend, pflegt sie die Gemeinschaft mit anderen Vertriebenen, auch institutionell in der Sudetendeutschen Landsmannschaft.

Interview in Wien, 26. 3. 2015, in deutscher Sprache

Otec Jiřího Prokopa odešel ve 30. letech jako mladý právník do Podkarpatské Rusi, kde si vzal ženu židovského původu. Když Podkarpatská Rus připadla první vídeňskou arbitráží v listopadu 1938 Maďarsku, přesídlila rodina na Moravu, kde se Jiří Prokop v roce 1940 narodil. Když mu byl rok a půl, byla jeho matka deportována do Terezína. Když mu byly tři, byla v Osvětimi zavražděna.

9. 4. 2015, Praha, rozhovor proběhl česky

Karl Rock se narodil v roce 1937 v Mikulově. Jeho otec byl povolán do armády, dezertoval, byl zajat a zemřel krátce po konci války na následky táborového věznění v Mauthausenu. Rodina nejprve přesídlena nebyla, ale když bylo přesídlení v rámci Československa neodvratné, utekla přes blízko ležící hranici do Rakouska.

12. 1. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Helga Roder (roz. Keckeis) pochází z německé měšťanské rodiny v Brně. Její rodina byla nacionalisticky orientovaná. Jako opatrovaný jedináček zažila v době dospívání »socialismus« v rámci nacistické výchovy mládeže jako jisté otevření. Při krutém vyhnání z Brna přišla většina jejích pratet a prastrýců o život. Žije ve Vídni a pěstuje styky s ostatními vyhnanými, také institucionálně v rámci Sudetoněmeckého krajanského spolku.

26. 3. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Roth, Jozef

Jozef Roth kam 1930 im slowakischen Ort Honneshau bei Kremnitz als Sohn eines deutschen Bergmannes zur Welt. Jozef Roth erlebte den Slowakischen Nationalaufstand, die Grausamkeiten der Partisanen und der Deutschen Wehrmacht. Sein Bruder kämpfte in der Wehrmacht und fiel in Jugoslawien, seine Onkel kämpften als Partisanen. Seine Familie wurde evakuiert, kehrte nach Kriegsende in die Slowakei zurück und wurde inhaftiert, konnte der Vertreibung aber entgehen.

Interview in Deutsch-Litta, 25. 4. 2015, in slowakischer Sprache

Schartelmüller, Eleonore

Eleonore Schartelmüller (geb. Marcotius de Marco) ist die Tochter eines deutschsprachigen Berufsoffiziers, der bis 1918 in einem tschechischen k.u.k. Regiment, dann in der Ersten Tschechoslowakischen Republik und schließlich in der Deutschen Wehrmacht diente. Die Familie gehörte dem deutschen Bürgertum in Brünn an, war aber nicht nationalistisch orientiert. Sie wurde im Zuge des »Brünner Todesmarsches« nach Österreich vertrieben.

Interview in Wien, 26. 2. 2015, in deutscher Sprache

Scholz, Erwin

Erwin Scholz wurde 1927 in eine tschechisch-deutsch gemischte, sozialdemokratisch-kommunistisch orientierte Familie in Reichenberg geboren. 1944 wurde er eingezogen und geriet in amerikanische Kriegsgefangenschaft. Durch glückliche Umstände entging er der Vertreibung. Er war Mitbegründer der Deutschen Landesversammlung in der Tschechoslowakei und ist ein Brückenbauer der deutsch-tschechischen Beziehungen.

Interview in Reichenberg, 20. 4. 2015, in tschechischer Sprache

Jozef Roth sa narodil v roku 1930 v slovenskej obci Lúčky pri Kremnici ako syn nemeckého baníka. Prežil Slovenské národné povstanie, krutosti partizánov i nemeckej armády. Jeho brat bojoval v nemeckom Wehrmachte a padol v Juhoslávii, jeho strýkovia boli partizáni. Rodinu Jozefa Rotha evakuovali, po skončení vojny sa vrátili na Slovensko. Hoci ich zatkli, podarilo sa im vyhnúť vystaňovaniu.

25. 4. 2015, Kopernica, rozhovor prebehol v slovenčine

Eleonore Schartelmüller (roz. Marcotius de Marco) je dcera nemeckojazyčného dôstojníka z povolání, který sloužil do roku 1918 v českém c. a k. regimentu, potom za první republiky a nakonec v německé armádě. Rodina náležela k německému měšťanstvu v Brně, nebyla však nacionalisticky orientovaná. Byla vyhnána v rámci »brněnského pochodu smrti« do Rakouska.

26. 2. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

Erwin Scholz se narodil v roce 1927 ve smíšené česko-německé sociálnědemokraticko-komunisticky orientované rodině v Liberci. 1944 byl povolán do armády a upadl do amerického zajetí. Díky šťastným okolnostem unikl vyhnání. Byl spoluzakladatelem Německého shromáždění v Československu a je jedním z těch, kteří přispívají ke zlepšení česko-německých vztahů.

20. 4. 2015, Liberec, rozhovor proběhl česky

Schönborn, Eleonore

Eleonore Schönborn (geb. Doblhoff) wurde 1920 geboren und wuchs in Ratschitz bei Wischau in einer aristokratisch dominierten Gesellschaft auf. Die Familie war der Tschechoslowakei gegenüber loyal und distanzierte sich von allem Deutschnationalen. Ihr Mann Hugo Schönborn wurde zur Wehrmacht eingezogen und lief an der Westfront zu den Engländern über. Nachdem sie sich der Vertreibung entziehen konnte, floh sie schließlich doch nach Österreich, wo sie ihren Mann wiedertraf.

Interview in Schruns, 24. 7. 2015, in deutscher Sprache

Šenkýřová, Edita

Edita Šenkýřová wuchs mit ihrer Mutter in Einsiedel an der Göllnitz in der Slowakei auf. Mutter und Tochter gehörten zu den wenigen Deutschen, die sich der Evakuierung durch die deutschen Behörden im Zuge des Nationalaufstandes entzogen, indem sie sich bei Slowaken versteckten. Unter der darauffolgenden sowjetischen Befreiung bzw. Besatzung erlebte Frau Šenkýřová Deportationen von Deutschen nach Sibirien. Sie selbst wurde durch einen deutschsprachigen Sowjet-Soldaten geschützt.

Interview in Einsiedel an der Göllnitz, 23. 5. 2015, in slowakischer Sprache

Sobek, Otto

Otto Sobek wurde 1929 als Sohn eines Deutsch-Schlesiers und einer Deutschen in Pressburg geboren, wo sein Vater als Beamter einer Pensionsversicherungsanstalt arbeitete. Im Zuge des Slowakischen Nationalaufstandes und ein zweites Mal bei Ankunft der Roten Armee wurde er mit seiner Mutter nach Trentschin-Teplitz, einem slowakischen Kurort, evakuiert. Nach Kriegsende konnten die Arbeitskollegen des Vaters die Familie vor der Aussiedlung schützen. Herr Sobek engagierte sich in verschiedenen Aktivitäten für die deutsche Minderheit in der Slowakei.

Interview in Pressburg, 20. 3. 2015, in slowakischer Sprache

Eleonore Schönborn (roz. Doblhoff) se narodila v roce 1920 a vyrůstala v Radčicích u Vyškova v převážně aristokratické společnosti. Rodina byla loajální vůči Československu a distancovala se od všeho nacionálně německého. Její muž Hugo Schönborn byl povolán do německé armády a přeběhl na západní frontě k Angličanům. Poté, co se jí podařilo uniknout vyhnání, utekla nakonec přece jen do Rakouska, kde se znovu setkala se svým mužem.

24. 7. 2015, Schruns, rozhovor proběhl německy

Edita Šenkýřová vyrůstala s mamou v slovenskej obci Mníšek nad Hnilcom. Obe patrili k hřístke Nemcov, ktorej sa počas Slovenského národného povstania podarilo vyhnúť evakuácii nemeckými úradmi. Ukryvali sa v slovenských rodinách. Počas nasledujúceho sovietskeho oslobodenia, respektíve sovietskej okupácie, bola pani Šenkýřová svedkyňou deportácií Nemcov na Sibír, hoci ju samú pred gulagom ochránili nemecky hovoriaci sovietski vojaci.

23. 5. 2015, Mníšek nad Hnilcom, rozhovor prebehol v slovenčine

Otto Sobek sa narodil v roku 1929 v Bratislave ako syn Nemky a sudetského Nemca. Jeho otec pracoval ako úradník v Penzijnom ústave. V priebehu života pána Sobeka spolu s mamou evakovali dvakrát – najskôr počas Slovenského národného povstania a potom po príchode Červenej armády – do kúpeľného mesta Trenčianske Teplice. Po vojne chránili rodinu Sobekovú otcovi kolegovia z práce. Pán Sobek sa angažoval pri aktivitách nemeckej menšiny na Slovensku.

20. 3. 2015, Bratislava, rozhovor prebehol v slovenčine

Stolárová-Hoffmannová, Rosina

Rosina Stolárová-Hoffmannová wurde 1925 als Tochter eines bekannten deutschsprachigen Weinbauern in Pressburg geboren. Gegen Kriegsende floh die Familie über Südmähren nach Niederösterreich, wo die junge Frau mit den Sowjet-Soldaten positive Erfahrungen machte, und kehrte im Mai 1945 nach Pressburg zurück. Nicht zuletzt durch ihre guten Slowakisch-Kenntnisse konnte Frau Stolárová-Hoffmannová ihre Familie immer wieder vor der Abschiebung bewahren. Sie engagierte sich in interkonfessionellen Aktivitäten sowie für die deutsche Minderheit.

Interview in Pressburg, 13. 4. 2015, in slowakischer Sprache

Voborová, Věra

Věra Voborová wurde 1925 in Podiebrad als Tochter eines Tschechen und einer Deutschen geboren. Sie war primär tschechisch sozialisiert, wuchs aber in der mehrheitlich deutschen Umgebung von Reichenberg auf. Den Krieg verbrachte die Familie in Podiebrad im Protektorat Böhmen und Mähren. Nach Kriegsende erlebte Frau Voborová in Reichenberg den Deutschenhass und die Spannungen unter den tschechischen und slowakischen Neusiedlern.

Interview in Reichenberg, 18. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Vorlová, Milada

Milada Vorlová kam 1937 in der deutsch-schlesischen Stadt Tropaupau in einer tschechischen Familie zur Welt. Der Vater hatte hier einen Verwaltungsposten. Nach dem Münchner Abkommen musste die Familie die Stadt verlassen. Der Vater kehrte 1945 in das Haus der Familie zurück und erlebte noch die Vertreibung der Deutschen. Frau Vorlová beschäftigte sich später als Architektin mit der Vertreibung als Wunde in der tschechischen Geschichte.

Interview in Prag, 13. 3. 2015, in tschechischer Sprache

Rosina Stolárová-Hoffmannová sa narodila v roku 1925 v Bratislave ako dcéra známeho nemeckého vinohradníka. Koncom vojny s rodinou ušla cez južnú Moravu do Dolného Rakúska. Tam stretla sovietskych vojakov, s ktorými mala dobré skúsenosti. V máji 1945 sa Hoffmannovci vrátili do Bratislavy. Vďaka výbornej slovenčine sa pani Stolárovej-Hoffmannovej viackrát podarilo ochrániť rodinu pred vyhnaním. Pani Stolárová bola dlhodobo aktívna v náboženskej aj nemeckej komunite na Slovensku.

13. 4. 2015, Bratislava, rozhovor prebehol v slovenčine

Věra Voborová se narodila v roce 1925 v Poděbradech jako dcera Čecha a Němky. Byla zprvu česky socializovaná, ale vyrůstala v převážně německém prostředí Liberce. Válku strávila rodina v Poděbradech v Protektorátu Čechy a Morava. Po konci války zažila paní Voborová v Liberci nenávist vůči Němcům a napětí mezi novými českými a slovenskými usudlíky.

18. 3. 2015, Liberec, rozhovor proběhl česky

Milada Vorlová se narodila v roce 1937 v německo-slezském městě Opava do české rodiny. Otec zde zastával místo ve správě. Po mnichovské dohodě musela rodina město opustit. Otec se vrátil v roce 1945 zpět do rodinného domu a zažil ještě vyhnaní Němců. Paní Vorlová se později zabývala jako architektka vyhnaním jako bolestnou fází české historie.

13. 3. 2015, Praha, rozhovor proběhl česky

Weiss, Rupert

Rupert Weiss wurde 1938 als Sohn eines deutschen Vaters und einer tschechischen Mutter in Selletitz bei Znaim geboren. Als sich abzeichnete, dass die Großeltern väterlicherseits aufgrund ihres Alters nicht ausgesiedelt würden, stellte auch sein Vater einen Antrag, um bleiben zu können. Trotz des Bleiberechts wurde das Haus der Eltern konfisziert und nur, weil die neuen Bewohner bereit waren, wieder auszuziehen, konnte der Vater das Konfiskat zurückkaufen.

Interview in Niklowitz (Kreis Znaim), 5. 3. 2015, in deutscher Sprache

Zahel, Leo

Leo Zahel wurde 1931 in Troppau als Sohn eines Parteisekretärs der DSAP (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik) geboren und wuchs in Brünn auf. Die Familie war gegen den Nationalsozialismus eingestellt. Dennoch wurden Mutter und Sohn als »Deutsche« auf dem »Brünner Todesmarsch« nach Österreich vertrieben. Der Vater wurde inhaftiert, bald als Antifaschist entlastet und folgte der Familie nach Wien, wo er als Vertreter der sozialdemokratischen Vertriebenenorganisation tätig war.

Interview in Wien, 13. 4. 2015, in deutscher Sprache

Rupert Weiss se narodil v roce 1938 německému otci a české matce v Želeticích u Znojma. Když se ukázalo, že prarodiče z otcovy strany kvůli svému pokročilému věku nebudou vysídleni, požádal o možnost zůstat i jeho otec. Přestože rodina nakonec získala povolení zůstat, jejich dům byl zkonfiskován. Jen díky tomu, že se z něj noví nájemníci chtěli odstěhovat, mohl otec konfiskát znovu koupit.

5. 3. 2015, Mikulovice (okres Znojmo), rozhovor proběhl německy

Leo Zahel se narodil v roce 1931 v Opavě jako syn tajemníka DSAP (Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR) a vyrostl v Brně. Přestože se rodina stavěla proti nacismu, byli matka a syn jakožto »Němci« během »brněnského pochodu smrti« vyhnáni do Rakouska. Otec byl zatčen a posléze jako antifašista propuštěn, následoval svou rodinu do Vídně, kde byl aktivní jako zástupce sociálnědemokratické organizace vyhnanců.

13. 4. 2015, Vídeň, rozhovor proběhl německy

NATIONALITÄTEN, FAMILIENIDENTITÄTEN UND SPRACHEN

In der Ersten Tschechoslowakischen Republik von 1918 bis 1938 wurden die Nationalitäten in Volkszählungen ermittelt. Die Ergebnisse boten die Möglichkeit und Voraussetzung zur nationalen Selbstbestimmung innerhalb der Grenzen des Staates, schlossen aber auch einen gewissen Zwang zum nationalen Bekenntnis ein.

Was die Frage nach Nationalität und Sprache nicht berücksichtigte, waren die gemischten Ehen und Familien, die – wenn man in den Familien zwei Generationen zurückging – in Städten und zweisprachigen Regionen eher die Regel als die Ausnahme darstellten. Sie wurden zum Entweder-Oder gezwungen, obwohl die gemischten Familien das beste Zeugnis für das lebendige Miteinander der Sprach- und Volksgruppen waren.

Bis 1938 hatte die nationale Selbstpositionierung gerade so viel Bewandtnis, wie der Einzelne ihr verleihen wollte. Im öffentlichen Leben schien nicht notwendigerweise auf, ob sich jemand als Tscheche, Deutscher, Slowake, Magyar, Ukrainer, Pole oder – ebenfalls als Nationalität abgefragt – Jude definierte. Die nationale Zugehörigkeit wurde erst durch individuelles Engagement in national geprägten Organisationen sichtbar.

Ab 1938/39 entschied die »Volkszugehörigkeit« plötzlich über die Existenz jedes Einzelnen. Für viele war es nach wie vor eine Selbstverständlichkeit, wohin sie »gehörten«. Für andere wurden die Entscheidung und der Bekenntniszwang zum Dilemma. Für rassistisch verfolgte Gruppen, also für Juden und Roma, wurde die oktroyierte Zugehörigkeit zum Todesurteil.

Aufgrund eines Vertrages zwischen dem Deutschen Reich und der Tschechoslowakischen Republik bestand für einen Teil der Bewohner der Grenzgebiete und des später errichteten Protektorats Böhmen und Mähren eine Optionsmöglichkeit hinsichtlich ihrer Staatsangehörigkeit je nach »Volkszugehörigkeit«, zu der sie sich bekannten. Relevant war das vor allem für zweisprachige Personen und Mitglieder tschechisch-deutsch gemischter Familien, mithin für einen beträchtlichen Anteil der tschechoslowakischen Bevölkerung, die mit dieser Entscheidung auch politische und pragmatische Wahlmöglichkeiten besaß. Die Konsequenzen der Option waren damals jedoch kaum absehbar.

NÁRODNOSTI, RODINNÉ IDENTITY A JAZYKY

Při sčítání lidu v době první Československé republiky se začalo zjišťovat národnostní složení obyvatelstva, a to na základě mateřského jazyka. Sčítání tak dávalo možnost národnostního sebeurčení v rámci státních hranic, vedle toho ovšem také jistým způsobem nutilo obyvatele si národnost vybrat.

Co otázka po národnosti a jazyce nezohledňovala, byla například smíšená manželství a rodiny, které ve městech a jazykově smíšených regionech představovaly spíše pravidlo než výjimku. Ty byly nuceny vybrat si jedno nebo druhé, přestože právě smíšená manželství byla jasným důkazem živoucího soužití národnostních skupin.

Do roku 1938 mělo přihlášení se k národnosti takový význam, jaký mu dotyčný člověk dal. Ve veřejném životě nemuselo být na první pohled zřejmé, kdo je Čech, Němec, Slovák, Maďar, Ukrajinec, Žid nebo Polák. Národnostní příslušnost se dala vyzorovat z individuálního zapojení do národnostně rozlišených organizací.

Od roku 1938/39 však národnostní identita nepředvídatelným způsobem rozhodovala o existenci každého jednotlivce. Pro mnoho lidí bylo stejně jako předtím přirozené, kam »patří.« Pro jiné představovala povinnost zvolit si národnost velké dilema. U rasisticky pronásledovaných skupin, jako byli Židé a Romové, znamenala přidělená příslušnost rozsudek smrti.

Na základě dohody mezi Německou říší a Československem vznikla pro část obyvatel pohraničí a později zřízeného Protektorátu Čechy a Morava možnost optovat, tedy vybrat si státní příslušnost podle národnosti. Relevantní krok představovala tato možnost výběru zejména pro bilingvní osoby a smíšená manželství, neboť zvolit si patriční národnost mělo své politické a pragmatické důvody. V té době ovšem nebylo zdaleka jasné, jaké důsledky tato volba přinese.

Erwin Scholz

Unsere Familie ist wohl ein typisch sudetendeutsch-tschechisch-deutsches Projekt. Mein Großvater Scholz kam als Bub nach Reichenberg, um ein Handwerk zu erlernen – das Schneiderhandwerk. Er war Tscheche und konnte nicht ein Wort Deutsch. Wir sagten: »Er ist aus Böhmen.«

Als er heranwuchs, die Prüfungen und später die Meisterprüfung ablegte, warb er hier um Josefína Tomešová – ein schönes Mädchen, meine spätere Großmutter. Obwohl sie aus einer rein tschechischen Familie stammte, konnte sie schon kein Wort Tschechisch mehr. Das heißt, sie wuchs in einer Familie auf, in der nur noch Deutsch gesprochen wurde.

Aus der Ehe meines Großvaters mit Fräulein Tomešová gingen sechs Kinder hervor, drei Buben und drei Mädchen. Die Mädchen Marta, Ida und Finy heirateten Deutsche und sie wurden selbst zu Deutschen. Auch die Buben sprachen mehr Deutsch als Tschechisch. Aber der Großvater bestand darauf, dass jeder ein Jahr in Libošovice beim Onkel Scholz verbrachte, der dort Bauer war, damit sie Tschechisch lernten. Die Buben und die Mädchen konnten also Tschechisch, wuchsen aber in deutschen Familien auf. Zwei der Buben deklarierten sich [1938/39] als Deutsche. Sie mussten einrücken und zogen in den Krieg. Franz überlebte in französischer Gefangenschaft. Arthur fiel in Frankreich. Und mein Vater Erwin? Der sagte: »Für Hitler, diesen Krüppel, ziehe ich nicht in den Krieg. Ich bin Tscheche!«

Dorothea Blaha

Ich stamme aus einer alten Hugenottenfamilie, die Ende des 16. Jahrhunderts aus Valenciennes in Nordfrankreich nach Frankfurt am Main kam. Dort trug sich ein Pierre Aubin – so lautet auch mein Mädchenname – in das Frankfurter Bürgerregister ein. Mein Urgroßvater Karl Wilhelm ging nach Berlin und gründete zusammen mit seinem Vetter Georg Bortzen eine Teppichfabrik. Weil damals die Exportmöglichkeiten von Preußen nach England und Amerika schwierig waren, schickte er seinen einzigen Sohn, meinen Großvater Karl Alexander, nach Reichenberg in Nordböhmen, das damals zur Österreich-Ungarischen Monarchie gehörte. Mein Großvater heiratete in Reichenberg die Tochter des Bürgermeisters Gustav Schirmer, meine liebe Großmutter Anna, und hatte mit ihr fünf Kinder. Die beiden Brüder gingen nach Deutschland, wurden Universitätsprofessoren und Rek-

Erwin Scholz

Já si myslím, že naše rodina je typický sudetsko-česko-německý projekt. Můj děda Scholz přijel do Liberce jako kluk učit se řemeslo. Krejčovské. A neuměl ani slovo německy, protože byl Čech. My jsme říkali: On je z Čech.

Když dorostl a udělal zkoušky a potom mistrovské zkoušky, tak si namluvil Josefínu Tomešovou. Krásnou holku. To byla moje babička. A ta přestože byla z ryze české rodiny, už neuměla ani slovo česky. To znamená, že vyrostla v rodině, kde se mluvilo už jen německy.

Z manželství mého dědy se slečnou Tomešovou vyšlo šest dětí, tři kluci a tři holky. Holky Marta, Ida a Fíny se provdaly za Němce a staly se z nich Němkyně. Ale kluci, ti mluvili taky víc německy než česky, ale každý z nich musel, a na tom děda trval, strávit jeden rok v Libošovicích u strejdy Scholze, který tam sedlačil, aby se naučili česky. Čili ti kluci uměli česky, ale vyrostli už zase v německých rodinách. Dva z nich se přihlásili jako Němci a museli narukovat. Franta přežil ve francouzském zajetí a Artur ve Francii padl. A co Erwin, můj otec? Ten říkal: »Za toho kripla Hitlera já do války nepůjdu. Já jsem Čech.«

Dorothea Blaha

Pocházím ze staré hugenotské rodiny, která přišla koncem 16. století z Valenciennes v severní Francii do Frankfurtu nad Mohanem. Tam se Pierre Aubin – Aubin je i mé rodné příjmení – zapsal do registru obyvatel. Můj praděd Karl Wilhelm se přestěhoval do Berlína a založil společně se svým bratrancem Georgem Bortzenem továrnu na koberce. A protože tehdy bylo těžké vyvážet z Pruska do Anglie a do Ameriky, poslal svého jediného syna, mého dědu Karla Alexandra, do Liberce v severních Čechách, které tehdy patřily k rakousko-uherské monarchii. Můj děda si v Liberci vzal dceru starosty Gustava Schirmera, moji milou babičku Annu, a měl s ní pět dětí. Dva synové šli do Německa, stali se univerzitními profesory a rektory, jedna dcera se provdala do Berlína, druhá do Vídně. Tak byla rodina opět rozdělena, jen můj otec Ernst zůstal

toren; die eine Schwester, Emmi, heiratete nach Berlin, die andere nach Wien. So war die Familie wieder verteilt. Nur mein Vater Ernst blieb bei seiner Mutter. Er musste die Fabrik übernehmen, nachdem seine beiden älteren Brüder in die Wissenschaft gegangen waren. 1927 lernte er meine Mutter kennen, und zwar beim Skifahren in Mauternsdorf in Salzburg. Er war jedes Jahr mit Freunden in Österreich zum Skifahren.

Wir empfanden uns immer als Deutsche und auch zum Deutschen Reich gehörend. Das hatte mit Hitler nichts zu tun. Und als 1938 dann der Umschwung kam und wir zum Reich gehörten, begrüßten wir das. Das war absolut so, aber wie gesagt, das hatte mit Nationalsozialismus nichts zu tun, sondern einfach mit dem Empfinden für »Großdeutschland«. Da gehörten alle Deutschen dazu.

Damals lehnten wir die Tschechen ab. Nicht als Feinde, aber wir haben sie absolut nicht gemocht. Reichenberg war eine rein deutsche Stadt. Zumindest haben wir das alle so empfunden. Wir hörten in der Umgebung nie jemanden Tschechisch reden. Es war einfach eine deutsche Stadt.

Eleonore Schönborn

Wir waren von Anfang an – woher das kam, weiß ich nicht – immer gegen die Deutschtümelei. Mein Vater sagte schon damals immer: »Wir sind international, wir sind Europäer, Weltbürger«. Er war sehr gescheit und wusste genau, was passiert. Gott sei Dank erlebte er den Hitler nicht mehr. Mit der Monarchie hörte jede Vaterlandsliebe auf. Denn so weit beugte man sich auch nicht aus dem Fenster, dass man eine ungeheure Vaterlandsliebe für die Tschechische Republik gehabt hätte. Selbstverständlich war man [Tomas G.] Masaryk gegenüber sehr loyal. Man nahm es eben zur Kenntnis [in der Tschechoslowakischen Republik zu leben].

Ich kann mich noch erinnern, als wir mit den Dorfkindern am Straßenrand standen und Väterchen Masaryk vorbeifuhr. Da bekamen wir tschechische Papierfähnchen zum Winken. Und als meine Mutter das erfuhr, war sie ganz entsetzt und sagte: »Um Gottes Willen, wir erziehen ja chauvinistische Kinder!« Es konnte keine Rede davon sein, dass wir chauvinistisch wurden. Aber es bestand ein gewisses Vakuum. Als Kind weiß man, da ist eine Hetz und da fährt ein Präsident vorbei. Kaiser gibt's keinen mehr, also gehen wir dort Fahnen schwenken.

u své matky. Musel převzít továrnu, když se oba jeho bratři dali na vědu. V roce 1927 se seznámil s mou mámou, setkali se při lyžování v Mauterndorfu u Salcburku. Jezdil s přáteli v Rakousku každý rok lyžovat.

Jako Němci jsme cítili přináležitost k Německé říši – což nemělo nic do činění s Hitlerem. A když roku 1938 nastala ta náhlá změna a patřili jsme k Říši, přivítali jsme to. Bylo to přesně tak, ale jak jsem říkala, nemělo to nic společného s národním socialismem, nýbrž zkrátka s představou »Velkého Německa«: k němu přece patří všichni Němci.

Tehdy jsme Čechy odmítali. Ne jako nepřátele, ale vůbec jsme je neměli rádi. Liberec byl čistě německé město. Alespoň nám to všem tak připadalo. Nikdy jsme neslyšeli nikoho v okolí mluvit česky. Bylo to prostě německé město.

Eleonore Schönborn

Vždy, od samého začátku, jsme byli – nevím, kde se to vzalo – proti zapálenému německému vlastenectví. Můj táta říkal vždycky: »Jsmo mezinárodní, jsme Evropané, světoobčané.« Už tehdy. Byl velmi chytrý a věděl přesně, co se stane. Díky bohu, Hitlera už nezažil. S koncem monarchie vymizel i veškerý patriotismus. Tak daleko jsme nezašli, že bychom hlásali nějaký velký patriotismus vůči Československu. Samozřejmě jsme byli velmi loajální k Masarykovi. Prostě jsme vzali na vědomí [že žijeme v Československu].

Ještě si vzpomínám, že jsme s dětmi z vesnice stáli na kraji silnice, když kolem projížděl tatíček Masaryk. Dostali jsme české vlaječky z papíru. A když se to dozvěděla moje máma, byla zděšená a říkala: »Proboha, my vychováváme šovinistické děti!« Nemohla být řeč o tom, že jsme byli šovinističtí. Bylo tam prostě jisté vakuum. Jako dítě člověk ví: tohle je povyražení, tamhle projíždí prezident. Císaře už jsme neměli, tak pojďme mávat vlaječkami.

Z hnutí okolo Henleina nám bylo od začátku úzko, doslova nám vstávaly vlasy hrůzou.

Můj bratr byl vždycky na straně Čechů, protože chodil od obecné školy až do maturity na českou školu. Bylo mu jedno, jestli

Vor der Henlein-Bewegung grauste uns von Anfang an. Da stellten wir richtig die Haare auf.

Mein Bruder war immer auf der Seite der Tschechen, weil er von der Volksschule an bis zur Matura in die tschechische Schule ging. Egal, ob sie ihn als Deutschen beschimpften oder nicht. Sein bester Freund, bis zu seinem Tod, war ein Tscheche – dessen Vater war ein Wischauer Geschäftsmann. Er hatte nie einen anderen Freund wie ihn. Und mit dem sprach er selbstverständlich Tschechisch. Der konnte zwar sehr gut Deutsch, aber ich kann mich erinnern, wenn der Gusak Dalibor bei uns zu Hause war, bei der Großmutter, da sprach selbstverständlich auch ich mit ihm Tschechisch.

Otto Sobek

Ich bin 1929 in Pressburg geboren. Damals wohnten wir in der Kempelenova Straße, heute Klemensova Straße. Das war ein Beamten-Wohnhaus, in dem vor allem die Beamten einer Versicherungsanstalt, meist Tschechen, wohnten. Slowaken gab es wenige. Die Tschechen waren damals – in der Ersten Tschechoslowakischen Republik – sehr assimiliert, und die Kinder umso mehr. Die besuchten slowakische Schulen. Ich besuchte bis zum Jahr 1945 deutsche Schulen, zuerst die Volksschule und dann das Gymnasium.

Ich sprach Slowakisch, Deutsch und ein wenig Ungarisch. Das ist etwas, das die gegenwärtige Generation nicht verstehen kann. Pressburg war eine dreisprachige Stadt. Je nachdem, wie man angesprochen wurde, so antwortete man. Oft frage ich mich, ob es uns bewusst war, dass wir die Sprache wechselten. In dem zarten Alter wahrscheinlich nicht.

Wir waren die einzige deutsche Familie im Haus, aber natürlich redeten wir auch Slowakisch. Unsere Familie war sehr integriert. Ich will nicht behaupten, dass wir assimiliert waren – denn wir haben uns immer als Deutsche gefühlt –, aber ausgesprochen integriert in die slowakische Gesellschaft; und in die jüdische, denn das Nachbarhaus – das ist auch typisch Pressburg – war jüdisch. Da lebte ein Anwalt, Herr Doktor Perlstein, der Wohnungen an Juden vermietete. Das Verbindungsglied der zwei Häuser war der gemeinsame Hof mit einem Zaun, über den man klettern konnte. Meine erste Freundin war eine Jüdin, ein Mädchen aus dem Nachbarhaus. Sie konnte sich glücklicherweise retten, sie überlebte irgendwie, ich weiß nicht, wie. Nach dem Krieg verloren wir die Spur. Hier präsentieren sich also nicht drei,

mu jako Němci nadávali, nebo ne. Jeho nejlepší přítel, opravdu po celý život, až do jeho smrti, byl Čech, jehož táta byl obchodník ve Vyskově. Nikdy neměl přítele jako jeho. A s tím mluvil samozřejmě česky. On sice uměl velmi dobře německy, ale pamatuju se, že když byl ten Gusak Dalibor u nás doma, u babičky, tak jsem s ním úplně samozřejmě mluvila česky i já.

Otto Sobek

Narodil som sa v roku 1929 v Bratislave. Vtedy sme bývali na Kempelenovej, teraz je to Klemensova ulica. Bol to úradnícky barak, kde žili najmä zamestnanci Penzijného ústavu súkromných úradníkov, ktorí boli väčšinou Česi. Slovákov tam bolo počas Prvej republiky málo. Samozrejme, títo Česi už boli dosť asimilovaní, deti ešte viac, chodili do slovenských škôl. Ale ja som chodil až do roku 1945 do nemeckej školy, najprv do ľudovej a potom na gymnázium.

Od detstva som rozprával po slovensky, po nemecky, sčasti po maďarsky. Fakt, ktorý dnešná generácia nevie dobre pochopiť: Bratislava bola trojjazyčné mesto. Podľa toho, ako nás kto oslovil, sme mu odpovedali. Často si dnes kladiem otázku, či sme si vôbec uvedomili, že je to nejaký iný jazyk. Pravdepodobne v tom celkom útlom veku nie.

V tom dome sme boli jediná nemecká rodina. Samozrejme, so susedmi sme sa rozprávali po slovensky, naša rodina bola značne integrovaná. Asimilovaná nebola, vždy sme sa cítili ako Nemci, ale bola vyslovene integrovaná do slovenskej spoločnosti. Ba navyše, bola integrovaná dokonca aj do židovskej spoločnosti, pretože – to je Bratislava – náš dom bol taký česko-slovenský, susedný dom bol židovský. V ňom žil advokát, pán doktor Perlstein, ktorý prenajímaval byty Židom. Spojovací článok bol spoločný dvor s nejakým plotom, cez ktorý sa dalo prejsť. Takže moja prvá kamarátka bola Židovka, dievča z toho susedného domu. Ona sa našťastie zachránila, nejako to prežila a po vojne sme stratili stopu. Takže tu máme už nie tri, ale štyri tváre Bratislavy. Vo vtedajšej Bratislave bolo skutočne akési internacionálne ovzdušie.

sondern vier Gesichter von Pressburg. Ja, es gab so eine internationale Atmosphäre in dem damaligen Pressburg.

Wenn ich die alten Pressburger ärgern möchte, sage ich ihnen, dass sie drei Sprachen zu 90 Prozent beherrschen: zu 90 Prozent Slowakisch, Deutsch und Ungarisch, aber keine zu 100 Prozent.

Jiří Prokop

Mein Vater gelangte in die Karpato-Ukraine, weil er, nachdem er die juristische Fakultät abgeschlossen hatte, nirgends eine Stelle finden konnte. Also ging er freiwillig dorthin, wo andere meistens zur Strafe hinkamen. Er war während dieses Aufenthalts stets zufrieden und wechselte die Arbeitsstelle sehr häufig. Und dort heiratete er auch.

Mama war Jüdin. Sie sprach Ungarisch so wie die meisten Juden. Mein Sohn und ich haben uns in Užhorod auf dem Friedhof die Grabsteine meines Großvaters und Urgroßvaters angeschaut. Die sind auf Ungarisch geschrieben. Es gab eine zweigeteilte jüdische Gemeinde. Die alteingesessenen Juden sprachen meist Ungarisch. Die neueren Mitglieder aus Galizien konnten kein Ungarisch. Interessant ist, als die Ungarn eine Volkszählung machten, verzeichneten sie jene, die nicht Ungarisch konnten, einfach als Analphabeten, auch wenn sie zwei Sprachen konnten – denn die meisten sprachen Jiddisch und manche konnten dazu noch Hebräisch.

Papa lernte Ungarisch, denn immer, wenn er auf eine Fremdsprache stieß, lernte er diese. Er war auf dem klassischen Gymnasium gewesen und für ihn war das selbstverständlich: »Wenn ich wo bin und dort sind Leute, die anders sprechen, dann muss ich ihre Sprache lernen.« Auch die Briefe, die er meiner Mutter schrieb, als sie noch ein Mädchen war, sind auf Ungarisch.

Mit uns sprach Papa Tschechisch. Mama hat nur wenig Tschechisch gelernt. Ich habe noch einen Brief von ihr aus Theresienstadt. Dort musste man verpflichtend Deutsch schreiben. Mama konnte aber kein Deutsch. Den Brief muss ihr also jemand geschrieben haben. Außerdem enthält er einige Pflichtenätze. Aber die Unterschrift ist echt, das sagte Papa.

Keď chcem starých Bratislavčanov nahnevať, tak im hovorím, že ovládajú na deväťdesiat percent tri jazyky, slovenčinu, nemčinu a maďarčinu, ale na sto percent ani jeden.

Jiří Prokop

Otec se na Podkarpatskou Rus dostal tak, že když skončil právnickou fakultu, nemohl sehnat nikde místo. Kam se jiní dostávali většinou z trestu, šel dobrovolně a po celou dobu byl na Rusi vlastně spokojený. A také se tam oženil.

Maminka byla Židovka. Mluvila jako většina Židů maďarsky. Když jsme se byli se synem podívat v Užhorodu na hřbitově, nápisy na náhrobcích dědečka i pradědečka jsou v maďarštině. Židé, který tam byli starousedlí, většinou mluvili maďarsky. Ale Židé přicházející z Haliče maďarštinu neovládali, takže tam byla dvojí židovská komunita. Zajímavostí je, že když Maďaři prováděli sčítání obyvatelstva, tak ti, co neuměli maďarsky, byli zapsáni jako analfabeti, přestože mluvili dvěma jazyky. Většinou uměli jidiš a k tomu třeba rusky.

A táta se maďarsky naučil, protože vždycky když se potkal s nějakým cizím jazykem, naučil se ho. Navštěvoval klasické gymnázium a pro něj bylo jaksi samozřejmé, když někde jsem a jsou tam lidé, kteří mluví jinak, tak se to musím naučit. Takže dopisy, které psala maminka otci ještě za svoboda, jsou v maďarštině.

Tatínek s námi mluvil česky. Maminka se naučila málo. Mám ještě dochovaný lístek z Terezína, ale tam se muselo povinně psát německy. A maminka německy neuměla, takže jí to asi někdo napsal. Navíc obsahuje jakési povinné věty, ale podpis je pravý, říkával táta.

Eleonore Schartelmüller

Ich bin im richtigen Sudetenland geboren, in Troppau – das ist Schlesien –, und wir kamen dann in einen kleinen mährischen Ort, nach Hranice, Mährisch-Weißkirchen auf Deutsch, denn mein Vater war in der Nähe stationiert. Er war Kavallerie-Offizier und diente in der k.u.k. Zeit als Deutscher in einem tschechischen Regiment. Nach den Verträgen, die auf den Ersten Weltkrieg folgten, musste er, weil er nach der Tschechoslowakei zuständig war, dorthin zurückkehren und sich entscheiden. Und nachdem man ihm angeboten hatte, dort weiter beim Militär bleiben zu können, ging mein Vater zu dem Regiment zurück, bei dem er gewesen war.

Bis zu meiner Schulzeit war ich in diesem kleinen Ort, in Hranice, und lernte dadurch auch etwas Tschechisch. Nachdem ich ein Einzelkind bin, versuchte ich immer, die Kinder zu mir einzuladen, wenn ich mit meiner Mutter auf der Straße ging. Das war eine schwierige Zeit, zuerst einmal, weil sie mich ja nicht verstanden, bis ich mir dann von dem und jenem Tschechen, der beide Sprachen konnte – das gab es damals noch viel häufiger –, manches erklären ließ. So kam ich immer mehr und mehr ins Tschechische und nahm auch den Klang auf. Perfekt habe ich nie gesprochen, aber immerhin wie ein Kleinkind.

1935 übersiedelten wir nach Brünn, weil meine Eltern wollten, dass ich in eine deutsche Schule gehe. Und am Nachmittag hatte ich noch Französischunterricht im Lycée. Das war alles sehr gut, und ich verstand mich tadellos mit den tschechischen Kindern. Bis ich Ende 1937 bemerkte, dass ein gewisser Abstand zwischen den tschechischen Kindern und mir entstand. Auf einmal setzten sie sich in der Klasse weg von mir. Und als dann die Okkupation von Österreich [im März 1938] kam, war ich ziemlich isoliert in der Klasse und hörte immer wieder: »Naja, die Němka [die Deutsche].« Also wusste ich, woher das kam. Dann fragte ich einen der Buben, der immer den gleichen Weg hatte, und der sagte: »Du, ich darf nicht mehr mit dir gehen, ich gehe auf die andere Straßenseite. Meine Eltern haben es mir verboten, mit einer Deutschen den Heimweg zu gehen.« Das war Ende 1937, Beginn 1938, knapp vor der Okkupation Österreichs durch die Deutschen.

Wir hatten in Brünn die Technische Hochschule, und die war sehr national. Es gab die Studentenschaften, die schlagenden Verbindungen, von denen man wusste, dass sie sehr national waren. Und dadurch wurde es immer schwieriger, wenn ich mit meinen Freundinnen turnen ging. Denn was stand uns zur Verfügung? Die Jahn-Turnhalle.

Eleonore Schartelmüller

Narodila jsem se v opravdových Sudetech, v Opavě – to je ve Slezsku. Pak jsme se dostali do malého městečka na Moravě, do Hranic, německy Mährisch-Weißkirchen, protože můj otec byl do jejich blízkosti přeložen. Byl důstojník kavalerie a za časů c. a k. sloužil jako Němec v českém regimentu. Podle smluv, které navazovaly na první světovou válku, se musel vrátit do Československa, pod které spadal, a rozhodnout se. A poté, co dostal nabídku, aby tam i nadále zůstal u armády, se vrátil k regimentu, u něhož původně byl.

Až do začátku školní docházky jsem bydlela v tomhle malém městě, v Hranicích, a naučila se díky tomu trochu česky. Jsem jedináček, a proto jsem se vždycky pokoušela zvat děti k nám, když jsme šly s mámou na procházku. To bylo těžké, protože mi ty děti nerozuměly, až jsem si tu a tam od několika Čechů, kteří uměli oba jazyky – to tehdy bylo ještě o dost běžnější – nechala leccos vysvětlit. Postupně jsem se do jazyka dostávala a pochytila i ten zvuk češtiny. Nikdy jsem nemluvila perfektně, ale alespoň jako dítě.

1935 jsme se přestěhovali do Brna, protože si moji rodiče přáli, abych chodila do německé školy. Odpoledne jsem pak ještě mívala francouzštinu v lyceu [s českými dětmi]. To bylo všechno moc dobré a s českými dětmi jsem si bezvadně rozuměla. Až jsem si koncem roku 1937 všimla, že mezi českými dětmi a mnou vznikl jistý odstup. Najednou si ode mě ve třídě odsedaly. A když pak přišla okupace Rakouska (v březnu 1938), byla jsem ve třídě docela izolovaná a slýchala vždycky: »No jo, ta Němka.« Takže jsem věděla, co je za tím. Pak jsem se zeptala jednoho z kluků, který chodil domů stejnou cestou, a ten mi řekl: »Poslyš, já už s tebou nesmím chodit, přejdu na druhou stranu ulice. Moji rodiče mi zakázali chodit domů s Němkou.« To bylo na přelomu let 1937/1938, krátce před okupací Rakouska Němci.

V Brně jsme měli Vysoké učení technické, které bylo velmi nacionalistické. Existovaly studentské bursácké spolky, o kterých se vědělo, že jsou velmi nacionalistické. Bylo mnohem těžší, když jsem chtěla jít se svými kamarádkami cvičit. Co jsme měly k dispozici? Jenom Jahnovu tělocvičnu a tam jsme musely jít kolem techniky. Češi měli svou vlastní tělocvičnu. Potom už jsme se opravdu bály, Češi začali být pořádně agresivní. Když člověk

Und da musste man bei der Technik vorbei. Die Tschechen hatten ja ihre eigene Turnhalle. Zu guter Letzt hatten wir tatsächlich Angst, weil die Tschechen richtiggehend aggressiv wurden. Aus einem deutschen Institut kommend, geriet man in den Bereich einer nationalen Einstellung von Erwachsenen, sodass meine Freundinnen und ich mitunter von Haus zu Haus laufen mussten. Es war angespannt. Ich trug niemals Zopfstrümpfe.¹ Ich trug weiße Strümpfe, die waren so gerippt – Strümpfe, wie Kinder sie tragen. Und da wurde ich des Öfteren, ich muss schon sagen, angestänkert als Deutsche. Das ergab sich langsam so und wuchs nach dem Vertrag von München am 29. September 1938 zu einem Höhepunkt an. Das war ein großer Einschnitt für die Tschechen, denn ihre ganze Verteidigungslinie wurde dadurch [durch die Abtretung der überwiegend deutschsprachigen Grenzgebiete an das Deutsche Reich] aufgebrochen.

1 Weiße Zopfstrümpfe waren ein Erkennungszeichen der betont national eingestellten Deutschen.

přicházel z německé instituce, dostal se do sféry nacionalistického smýšlení dospělých, až jsme musely s kamarádkami občas skoro běhat od domu k domu. Atmosféra byla napjatá. Nikdy jsem nenesla pletené punčochy.¹ Nosila jsem žebrované bílé punčochy, jaké nosí děti. A musím říct, že se na mě několikrát osopovali jako na Němku. Pomalu se to tak vyvinulo a vyvrcholilo to po mnichovské dohodě, 29. září 1938. To byl pro Čechy velký zlom, tím [tj. postoupením převážně německojazyčného pohraničí Německé říši] byla narušena celá jejich obranná linie.

1 Bílé pletené punčochy byly poznávacím znamením výrazně nacionalisticky smýšlejících Němců.

DIE ZEIT DES NATIONALSOZIALISMUS

Nach zunehmenden nationalen Konflikten zerstörte die nationalsozialistische Ideologie das Zusammenleben gleicher Bürger und vollzog den Schritt einer unumkehrbaren Radikalisierung des »Nationalen« als Opposition oder Feindschaft zwischen »Deutschen« und »Tschechen«. Das »Nationale« wurde in allen sozialen Bereichen zum primären Unterscheidungsmerkmal gemacht und jeder Einzelne zum eindeutigen nationalen Bekenntnis gezwungen.

Nach der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren herrschte hier derselbe Terror wie im gesamten Reichsgebiet, dem auch die tschechischen Grenzgebiete angehörten. Sofort setzte die rassistische und politische Verfolgung ein. 40.000 bis 45.000 ethnische Tschechen kamen im Verlauf des Zweiten Weltkrieges ums Leben, überwiegend durch Gewaltmaßnahmen des NS-Regimes. 70.000 Juden und etwa 6.000 Roma aus dem Protektorat wurden ermordet.

Unter den Deutsch-Slowaken war die Begeisterung für den Nationalsozialismus weniger verbreitet als unter den Deutsch-Böhmen, Deutsch-Mähnern und Deutsch-Schlesiern, und in dem selbständigen, vom Deutschen Reich gleichwohl abhängigen slowakischen Staat gab es bis 1944 keine starken Gegensätze zwischen Slowaken und Deutschen. Terror und Ausgrenzung betrafen vor allem Juden und Roma. Von 89.000 Juden, die Ende 1938 in der Slowakei lebten, wurden 70.000 ins Deutsche Reich deportiert und der Großteil von ihnen ermordet.

DOBA NÁRODNÍHO SOCIALISMU

Po přibývajících národnostních konfliktech nacismus ideologicky zničil soužití rovnoprávných občanů a nevratnou radikalizací poznamenal vztah »Čechů« a »Němců«. Národnostní příslušnost se stala primárním rozhodujícím znakem a nutila každého jasně říct, ke komu patří.

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava začal panovat stejný teror jako na celém území Říše, ke které bylo přičleněno pohraniční pásmo. Ihned začala rasistická pronásledování a odstraňování politických disidentů. Během druhé světové války přišlo o život 40 000 až 45 000 etnických Čechů, převážně kvůli agresivním opatřením nacistického režimu. Téměř 70 000 českých a moravských Židů a asi 6000 Romů bylo zavražděno.

Mezi německými Slováky bylo nadšení pro nacismus méně rozšířené než u německých Čechů a v samostatném, nicméně na Německé říši závislém Slovenském státu neprobíhaly do roku 1944 mezi Slováky a Němci žádné silné třenice. Teror a vyloučení se týkaly především Židů a Romů. Z 89 000 Židů, kteří žili na konci roku 1938 na Slovensku, bylo 70 000 deportováno do Německé říše a většina z nich zavražděna.

Erwin Scholz

Als mein Vater beim Militär war, noch während der Mobilisierung, hatte meine Mutter einen Nervenzusammenbruch. Das war im Jahr 1938 und überall hingen schon die Hakenkreuze. Der Arzt kam und setzte sich zu ihr ans Bett, daran erinnere ich mich, als ob es gestern gewesen wäre. Sie hielt die Publikation einer deutschen Frau aus dem Konzentrationslager Ravensbrück in den Händen. Der Arzt fragte: »Frau Scholz, was lesen Sie denn da?« Sie schob ihm das Buch hin und erklärte, dass das eine Dokumentation aus einem Frauen-KZ sei. Er klappte das Buch zu, ging mit mir in die Küche, wo wir die kleine Bibliothek hatten, und sagte zu mir: »Weißt du was? Grab sie [die Bücher] ein oder verbrenne sie. Denn, wenn sie [die Nationalsozialisten] das hier finden, wirst du deinen Vater, sofern er heimkehrt, nie wiedersehen.« Also ging ich zum Großvater und wir vergruben die kleine Bibliothek.

Es gab hier [in der Tschechoslowakei] genügend Literatur über die Vorgänge in den Konzentrationslagern. Niemand kann sagen, er habe von nichts wissen können. Schon allein wegen dieses einen Buches, auch wenn es sonst keine gegeben hätte. Ich selbst las es damals nicht. Das Buch erschien hier in Böhmen, aber es war ein deutsches Buch, denn meine Mutter konnte kein Tschechisch: »Deutsche Frauen im Konzentrationslager Ravensbrück«. Hier müssen solche Dokumentationen herausgekommen sein, und jeder konnte sich orientieren, wenn er wollte.²

Ich habe den Eindruck, dass wir die einzigen Sozialdemokraten waren, die wussten, was sich in Deutschland wirklich abspielte. Wir waren wirklich erschüttert, dass die Dummköpfe hier »Heim ins Reich« brüllten! Denn, auch wenn man jetzt im Nachhinein sieht, dass nicht alles in Ordnung war, so war doch, was die Demokratie betrifft, die Erste Tschechische Republik verglichen mit der brutalen Diktatur des Dritten Reichs das reinste Paradies.

Eleonore Schönborn

Mein Bruder war als Einziger von uns tschechoslowakischer Staatsbürger [alle anderen Familienmitglieder waren Österreicher]. Er diente [während der Mobilisierung in den Tagen vor dem Münchner

2 Diese Publikation über Ravensbrück ist nicht bekannt. Doch gab es ab 1933 verschiedene Publikationen zu den deutschen Konzentrationslagern.

Erwin Scholz

Když byl táta na vojně, ještě při mobilizaci, maminka se nervově zhroutila. V roce 1938 už tady byli nacisté a všude visely hákové kříže. Přišel pan doktor a přisedl si na její postel, to si pamatuji, jako by to bylo dneska. Maminka měla v ruce publikaci Německé ženy v koncentračním táboře Ravensbruck. A on říká: »Frau Scholz, was lesen sie denn da?« (Paní Scholzová, co-pak to čtete?) Ona mu to ještě takhle podšoupla a vysvětlila mu, že tam je ženský koncentrák. Doktor knížku zaklapl, šel se mnou do kuchyně a řekl mi: »Víš co? Zakopej to. Nebo to spal. Protože když tady tohle najdou, tak až tvůj táta přijde domů, už ho neuvidíš.« Tak jsem šel za dědou a knihu jsme zakopali.

O tom, co se děje v koncentračních táborech, bylo dostatek literatury. Nikdo nemůže říct, že to nemohl vědět. Rozumíte? To už ta jediná knížka ... Já jsem ji tenkrát samo sebou nečetl a nevím, kde ji táta vzal. Ale rozhodně vyšla a byla to německá knížka, protože maminka neuměla česky. Deutsche Frauen im Konzentrationslager Ravensbrück. Tady muselo vyjít takových dokumentů, každý se mohl zorientovat, pokud chtěl.²

Mám dojem, že jsme byli jediní sociální demokraté, kteří věděli, co se opravdu v Německu odehrává. My jsme byli opravdu otřeseni tím, že ti pitomci tady řvali Heim ins Reich!. Protože přestože teď zpětně člověk vidí, že všechno nebylo v pořádku, první republika byla oproti Třetí říši z hlediska demokracie úplněj ráj. Kdežto tam byla krutá diktatura.

Eleonore Schönborn

Můj bratr byl jediný z nás československý občan [všichni ostatní členové rodiny byli Rakušané]. Během mobilizace ve dnech před mnichovskou dohodou sloužil v české armádě u šestého dra-

2 Tuto publikaci o Ravensbrücku neznáme. Ale už v roce 1933 existovalo několik publikací věnujících se tématu koncentračních táborů v Německu.

Abkommen] im tschechischen Militär, bei den Sechser Dragonern. Und bei einem Überfall der Deutschen lief ihm ein Mann ins Motorrad. Er war schwer verwundet und lag kampfunfähig im Lazarett in Brünn. Es war alles sehr dramatisch, was wir in dieser Zeit erlebten.

Dann wohnten diese Herren Offiziere nicht oben im Schloss von Ratschitz [wo in dieser Phase der Generalstab untergebracht war], sondern sie schliefen bei uns unten in der Villa. Das waren der Oberkommandierende Svoboda und noch zwei, drei große Generäle. Die saßen am Abend bei uns, als das Münchner Abkommen im Gange war. Es war damals ja nicht so wie jetzt, dass man alles sofort wusste. Sie mussten immer warten, ob sie irgendwelche Depeschen bekämen. Ich sehe uns noch unten am Kamin sitzen, meine Schwester, mich und meine Mutter. Da montierten sie ihre französischen Dekorationen ab und sagten: »S holýma rukama – mit nackten Händen gehen wir auf die Franzosen und Engländer zu. Das sind feine Alliierte, die uns wieder einmal haben sitzen lassen.« Es steht mir nicht zu, über das Münchner Abkommen zu urteilen. Ich war nicht dabei. Aber es muss schon ziemlich arg gewesen sein, nachdem nicht einmal ein Minister von uns, nicht ein einziger Tscheche zu diesem Abkommen eingeladen war. Man löst einen Staat auf, und die Blödeln, ich muss wirklich sagen, Naivlinge von Engländern und Franzosen meinen: »Jetzt ist alles in Ordnung.« Der [Neville Chamberlain] kommt nach Hause und sagt: »Jetzt haben wir Frieden, jetzt wird er [Hitler] zufrieden sein.« Und wir saßen in der Falle.

Erwin Scholz

Deutschland schloss damals mit der Tschechoslowakischen Republik ein Abkommen, dass [in den Grenzgebieten lebende] Tschechen für die Tschechoslowakische Republik optieren können. Sie mussten die deutsche Staatsbürgerschaft nicht annehmen. Mein Großvater Scholz optierte. Koutský [ein Verwandter] optierte auch. An die Debatten erinnere ich mich noch, als man sich entscheiden musste. Bis zu einer bestimmten Frist musste man optieren. Mein Vater sagte: »Darauf kann ich pfeifen. Denn bald kommt Krieg« – das sah er genau vorher – »und da ist es völlig egal, wo ich sein werde. Ob hier oder im Protektorat. Sie werden alles überrollen. Es ist einerlei, ob sie mich hier oder im Protektorat einsperren.« Er optierte nicht. Es war vielleicht ein Fehler, denn nach dem Krieg fragten die Kommissionen immer: »Haben Sie optiert oder haben Sie nicht optiert?«

gounského pluku. A při nějakém přeapadení Němci mu jeden muž vběhl před motorku. Byl pak těžce zraněný a ležel, neschopný boje, v lazaretu v Brně. Všechno, co jsme v téhle době zažívali, bylo velmi dramatické.

Vzpomínám si, že v době před podepsáním mnichovské dohody k nám chodili důstojníci československé armády. Někteří totiž nebydleli nahoře na zámku v Račicích [kde byl v té době ubytovaný generální štáb], ale spali u nás dole ve vile. Byl to vrchní velitel Svoboda a ještě dva tři velcí generálové. Večer u nás všichni seděli, když probíhala jednání o mnichovské dohodě. Nebylo to tehdy jako nyní, že se o všem vědělo hned. Museli vždycky počkat, jestli dostanou nějaké depeše. Ještě dnes to vidím, jak sedíme dole u kamen, moje sestra, já a moje máma. Pak sundali své francouzské odznaky a řekli: »S holýma rukama půjdeme na Francouze a Angličany. To jsou ale podaření spojenci, když nás zase jednou nechali na holičkách.« Nepřísluší mi, abych posuzovala mnichovskou dohodu. Nebyla jsem u toho. Ale muselo to být dost otřesné, že nepozvali ani jednoho našeho ministra, ani jednoho jediného Čecha k téhle dohodě. Rozpustí se stát a ti hlupáci, jinak se to říct nedá, angličtí a francouzští naivové, řeknou: »Teď je všechno v pořádku.« On [Neville Chamberlain] si přijde domů a řekne: »Teď budeme mít mír, teď bude [Hitler] spokojený.« A my seděli v pasti.

Erwin Scholz

Německo tenkrát uzavřelo dohodu s Československou republikou, že Češi můžou optovat pro Československou republiku, že si nemusí vzít německé občanství. Můj děda Scholz, ten například optoval, Koutský [příbuzný] také optoval. Na ty debaty si pamatuju, když se mělo rozhodovat, protože do určité lhůty se muselo optovat. A můj táta říkal: »Na to bych se mohl vykašlat, protože za chvílku bude válka a bude úplně jedno, kde budu. Jestli tady nebo v protektorátu, protože ho převálcují a je jedno, jestli mě zavrou tady nebo v protektorátu.« On to předpověděl přesně a neoptoval. Ale možná, že to byla chyba, protože po válce se komise vždy ptaly: Optovali jste, nebo ne?

Takže ti, kteří tady zůstali a neoptovali, se stali německými občany. Ale mohli se hlásit k české národnosti, aby se zbavili vo-

Diejenigen, die hierblieben und nicht optierten, wurden zu deutschen Staatsbürgern. Aber sie konnten sich zur tschechischen Nationalität bekennen – genau wie mein Vater es tat, um der Wehrpflicht zu entgehen. Doch gab es auch viele Tschechen, die Angst davor hatten und daher wurden sie eingezogen – wie unser Franta oder unser Arthur. Sie gingen [zur Wehrmacht] und bezahlten mit ihrem Leben.

Niemand wurde [aus den Grenzgebieten, die nach dem Münchener Abkommen zum Deutschen Reich gehörten] vertrieben. Das ist eine der größten Lügen, die hier propagiert wird, dass sie gehen mussten. Auch ein Teil unserer Familie ging und kam wieder. Als sie nach einem Monat zurückkamen, konnten sie ihre Wohnung öffnen, und die war vollständig. Keiner hatte sie ausgeraubt. Die von hier weggingen, gingen freiwillig. Niemand wurde hinausgeworfen. Es waren überwiegend [tschechische] Beamte, Staatsangestellte, die sich ganz klar sagten, dass sie hier unter den Deutschen nicht bestehen könnten, dass sie ihre Arbeitsplätze verlieren und zur Werkbank gehen [handwerkliche Arbeit machen] würden. Oder es waren Verfolgte, die weggingen, weil sie sich berechtigterweise vor den Nationalsozialisten fürchteten. Wir haben uns 1938 auch überlegt, ob wir weggehen sollten. Tante Marte mit Koutský sind gegangen. Aber sie wurden so eiskalt willkommen geheißen, dass sie nach einem Monat zurück waren. Sie überlebten dann im Reich.

Milada Vorlová

Meine Mama erinnerte sich immer an diese Zeit – daran, wie schrecklich sie war, als die Deutschen in weißen Strümpfen dort [in Troppau] gewütet hatten. Mein Papa sprach überhaupt nicht darüber.

Einmal kam mein Vater aus dem Amt, das war so gegen elf Uhr vormittags, und sagte: »Mutter, um halb drei fährt der Zug. Du musst alles zusammenpacken.« Und das mit drei Kindern! Meine Mutter nahm ein Leintuch, legte es auf den Boden und warf alle Sachen darauf. Dann band sie es zusammen und wir gingen zum Bahnhof. Daran erinnerte sich meine Mutter immer furchtbar dramatisch zurück, weil sie das schrecklich gestresst hatte. Wie sollte sie es innerhalb weniger Stunden anstellen, dass der Familie auf der Reise nichts fehlte?

Alle Staatsbediensteten mussten gehen. Es blieb tschechische Bevölkerung auf dem Land zurück – die, die eine landwirtschaftliche Arbeit oder landwirtschaftlichen Besitz hatten. Unsere Haushaltshilfe stammte aus dem nahen Schlakau bei Troppau. Ihre Eltern hatten ei-

jenké služby. Tak jako můj táta. Bylo ovšem i mnoho Čechů, kteří se báli přihlásit k české národnosti, a mnoho jich tak narukovalo, jako náš Franta nebo Artur. Ti šli na vojnu a zaplatili svým životem.

Nikdo odtud [z pohraničních oblastí, které byly po michovské dohodě připojeny k Říši] nebyl povinně odsunutý. To je jedna z největších lží, která se tady propaguje, že museli odejít. Část naší rodiny také odešla a vrátila se. A když přišli za měsíc zpátky, tak mohli otevřít byt, a byt byl celý a nikdo ho nevyraboval. Ti, kteří odsud odešli, odešli dobrovolně a nikdo nebyl vyhazován. Většinou to byli úředníci, státní zaměstnanci, kteří si jasně řekli, že tady mezi Němci nemůžou existovat, když přišli o místa. Báli se, že půjdou k ponku. Anebo byli skutečně pronásledováni a báli se útlu, pronásledování ze strany národních socialistů. My jsme také v roce 1938 uvažovali, že půjdeme. Teta Marta s Koutským odešli. Jenže byli ve vnitrozemí tak vřele přijati, že za měsíc byli zpátky. A přežili i v Reichu.

Milada Vorlová

Maminka vždy vzpomínala, jak byla celá ta doba hrozná, jak Němci v bílých punčochách řádili. Tatínek o tomhle vůbec nemluvil.

Jednou tatínek přišel z úřadu, bylo asi jedenáct dopoledne, a řekl: »Máti, v půl třetí jede vlak, musíš se sbalit se vším všudy.« Byly jsme tři děti. Maminka vzala prostěradlo, rozložila ho na zemi a prostě tam všechny věci naházela. Pak se to zavázalo a šli jsme na nádraží. Na tohle maminka velmi dramaticky vzpomínala, protože ji to muselo strašně stresovat. Jak má vymyslet za pár hodin, aby rodině po cestě nic nechybělo.

Všichni státní zaměstnanci museli jít. České obyvatelstvo zbylo na venkově. Kde měli nějakou zemědělskou práci a majetek, zůstali. Naše pomocnice v domácnosti byla z blízkého Slavkova u Opavy a její rodiče měli hospodářství. Proto by tam mohla zůstat, kdyby se vrátila do Slavkova. Ale ona chtěla jít

nen Wirtschaftsbetrieb. Also hätte sie nach Schlakau zurückkehren und bleiben können. Aber sie wollte mit unserer Familie weggehen. Weil sie dort ihre Eltern hatte, bekam sie jedoch einen Passierschein ins Reich. Sogar während des Krieges, als ich schon fünf, sechs Jahre alt war, nahm sie mich zweimal mit.

Oldřich Krejčí

Die Brüner Waffenfabrik stellte auch Fahrzeuge her. Dort arbeitete ich mit den Menschen bis zum 15. März [1939], als das Protektorat Böhmen und Mähren ausgerufen wurde, und erst dann bemerkte ich, wie viele Deutsche es dort gab. Bis dahin unterhielt ich mich mit ihnen. Sie arbeiteten an den benachbarten Maschinen und sprachen Tschechisch. An diesem 15. März kamen die Deutschen, die sich bisher nicht als solche zu erkennen gegeben hatten, plötzlich in SA-Uniformen in die Fabrik. Von dem Nachbarn, der neben mir gearbeitet hat, wusste ich siebzehn Jahre lang nicht, dass er ein Deutscher ist.

Am 24. Februar 1939 wurde ich demobilisiert, kehrte nach Brünn zurück, meldete mich wieder in der Waffenfabrik und fand eine Wohnung. Einmal ging ich von meiner Wohnung ins Stadtzentrum, um ein paar Dinge zu kaufen, denn ich hatte gar nichts, als ich aus der Mobilisierung zurückkam. – Also fuhr ich mit der Straßenbahn bis Zeile [Cejlá]. Wir fuhren bis Koliště und vor uns stand eine Reihe von etwa zehn Straßenbahnen. Als wir dort ankamen, sagte der Schaffner auf Deutsch: »Alles aussteigen, wir fahren nicht weiter.« Wir wussten nicht, ob er das auf Tschechisch oder aus Spaß auf Deutsch sagen wollte. Wir fuhren tatsächlich nicht weiter. Und nun drängten sich dort Menschen zu uns, Richtung Theater waren es schon ganze Menschenmassen. Ein Kordon von Gendarmen und Soldaten stand dort, entlang der Wilson Straße und des Theaters bis zur Dlouhá Straße und zurück bis zum Bahnhof. Das Zentrum war abgesperrt. Wir warteten, was passieren würde. Da hörten wir Geschrei aus der Koblížná Straße – auf Deutsch: »Wir können nach Hause, ein Führer, ein Reich« und solche Rufe. Und sie trugen verschiedene Trachten. Die SA war in braunen Uniformen, Frauen im Dirndl. Als sie beim Theater ankamen, bogen sie rechts zum Bahnhof ab, und da waren sie wieder. Vom Bahnhof durch die Masaryk Straße und auf dem Platz der Freiheit [Náměstí Svobody]. So gingen sie im Kreis und schrien fortwährend. Das dauerte drei Tage lang.

Am 15. März wachten wir in der Früh auf. Ich war in der Wohnung, und es kam ein Monteur aus der Ersten Brüner Maschinenfabrik zu

s naší rodinou, takže odešla, ale dostala propustku do Reichu. Dokonce během války, to už mi bylo pět šest let, mě dvakrát vzala s sebou.

Oldřich Krejčí

Pracoval jsem v brněnské zbrojovce, která vyráběla i osobní auta. A až 15. března [1939], když byl vyhlášen protektorát, jsem poznal, kolik tam pracovalo Němců. Do té doby se mnou mluvili kolegové od sousedních strojů česky. Toho 15. března najednou přišli do fabriky Němci, kteří se doposud neprojeví, v uniformách SA. O souse-dovi, který pracoval vedle mne, jsem 17 let nevěděl, že je Němec.

Já jsem byl demobilizován asi 24. února 1939. A hned jsem se zase přihlásil v Brně do zbrojovky, našel jsem si byt a jednou jsem jel z bytu do centra města nakoupit pár drobností. Přišel jsem z vojny a neměl jsem nic. Tak jsem jel elektrickou po Cejlu a dojeli jsme na Koliště, kde už stála řada asi desíti elektrik. Průvodčí řekl německy: »Alle aussteigen! Dál nejedeme.« Nevěděli jsme, jestli to chtěl říct česky, a řekl to z legrace německy, ale skutečně jsme dál nejeli. Všude se hrnuli lidé a před divadlem už byly obrovské davy lidí, čekali jsme, co se bude dít. Kordon četníků a vojáků, po Wilsonově ulici podél divadla až k Dlouhé ulici a zpátky k nádraží. Centrum bylo uzavřené a najednou jsme slyšeli z Kobližné pokřik a německy: »Wir können nach Hause, ein Führer, ein Reich!« Byli oblečení do různých krojů. SA byli v hnědých uniformách, ženské v dirndlech, a jak přišli k divadlu, zahnuhli doprava k nádraží a na náměstí Svobody. Tak chodili dokola a stále pokřikovali. To trvalo tři dny.

15. března jsme se probudili brzy. Byl jsem doma a přišel ke mně jeden montér z První brněnské strojírenské fabriky. Uměl dobře německy, protože procestoval svět. Poslouchal německý rozhlas a Londýn a říkal mi, co se děje. Třeba že v únoru 1938 Němci hlásili, že Češi v Brně vyhodili do povětří Německý dům a v Jihlavě Češi měli popravit 200 Němců. Řekl jsme mu: »Přece to je blbost, vím, že to není pravda.« Ale toto německá propaganda šířila do světa jako důvod, aby obsadili protektorát.

Tak vypadal můj styk s Němci, ale předtím, i když bylo centrum Brna německé, nedávali Němci najevo svoji nadvládu.

mir. Er konnte gut Deutsch, denn er war durch die Welt gereist. Und er hörte die deutschen Sender und England. Er sagte: »Es ist etwas los. Die Deutschen melden«, am soundsovielten Februar, ich weiß es nicht genau, an welchem Tag, »dass Tschechen in Brünn ein deutsches Haus in die Luft gesprengt hätten; dass in Iglau die Tschechen 200 Deutsche hingerichtet hätten.« Ich sagte: »Das ist doch Blödsinn, ich weiß doch, dass das nicht wahr ist.« Das verbreitete aber die deutsche Propaganda in der Welt, als Vorwand, um das Protektorat besetzen zu können.

Das war mein Kontakt mit den Deutschen. Aber davor, auch wenn das Zentrum von Brünn deutsch war, taten sie ihre Überlegenheit nicht öffentlich kund.

Eleonore Schönborn

Nach der Errichtung des Protektorats musste man bekennen: Entweder ich bin Tscheche, also Protektoratsbürger, oder ich bin Deutscher. Und das war das große Dilemma, denn die einen sagten: »Wenn ich mich bekenne als Tscheche, werden die Deutschen mir alles wegnehmen. Wenn ich mich aber bekenne als Deutscher, wird das einmal sehr schlecht sein – später. Dann werden mich die Tschechen ausja-gen.« Und so war es auch. Sehr viele [aus unserem Umkreis] bekannten sich zum Deutschtum, und zwar hauptsächlich die Großgrundbesitzer und die Fabrikbesitzer. Sofern sie Deutsche waren. Oder wenn sie Deutsch sprachen, aber ursprünglich Tschechen waren.

Helga Roder

Ich lernte zum ersten Mal durch die Jugendmädchen die »Volksgemeinschaft« kennen. Man blieb ja immer nur in seinen Kreisen. Wenn man ein Kind kennenlernte, fragte man sofort: »Und was ist dein Vater?« Dann wusste man, das passt oder das passt nicht. Sehr unsozial natürlich. Bei den Jugendmädchen hingegen war es ganz normal, dass das Hausmeisterkind neben uns saß. Das spielte sich völlig ein. Meine beste Freundin war die Tochter vom Portier der technischen Universität. Das wäre vorher unmöglich gewesen; da waren die Ständedünkel noch sehr ausgeprägt. Dass es das nicht mehr gab, war, finde ich, etwas Positives.

Eleonore Schönborn

Po zřízení protektorátu bylo třeba se nahlásit: Buď jsem Čech, tedy občan protektorátu, anebo jsem Němec. A to bylo velké dilema, protože někteří říkali: »Když se nahlásím jako Čech, Němci mi všechno vezmou. Když se ale nahlásím jako Němec, bude to jednou moc špatně – někdy později. To mě potom Češi vyženou.« A tak to taky bylo. Velmi mnoho lidí [z našeho okolí] se nahlásilo jako Němci, hlavně majitelé velkých pozemků a majitelé továren. Pokud tedy Němci byli anebo německy mluvili.

Helga Roder

Díky Jungmädel, hitlerovské organizaci pro dívky, jsem poprvé poznala »národní společenství«. Jinak člověk zůstával vždycky mezi svými. Když se spolu děti seznamovaly, první otázka zněla: »A kdo je tvůj otec?« A potom bylo jasné, jestli je to vhodné, nebo není. Velmi nesociální pochopitelně. V tom spolku bylo naopak docela normální, že vedle nás sedělo dítě domovníka. To se rychle zaběhlo. Moje nejlepší kamarádka byla dcera vrátného technické univerzity. To by předtím nebylo bývalo možné. Stavovská ješitnost byla ještě velmi silná. Že to potom přestalo, bylo, myslím, něco pozitivního.

Věra Krejčová

Als wir das Gymnasium besuchten, kamen die Deutschen, räumten das Gebäude und schickten uns weg. Eine andere Mittelschule nahm uns auf, und dort gingen wir schichtweise zur Schule. Vormittags, nachmittags, je nachdem, wann wir Unterricht hatten. Wir mussten furchtbar viel Deutsch lernen, in allen Fächern. Tschechische Fächer wurden uns gestrichen. In den Schulbüchern wurden bestimmte Seiten verklebt und andere Seiten geschwärzt. Das war besonders unangenehm.

Eleonore Schartelmüller

Eines ging mir damals nahe: Der Schwager meines Vaters, der ein Ultra-Tscheche geworden war, war Jurist und hatte einen Bruder, der ebenfalls juristisch in Prag tätig war – in der Verfassung oder dergleichen, jedenfalls in der Regierung. Der Bruch innerhalb der Familie oder, besser gesagt, die Kluft kam dadurch zustande, dass uns die Schwester meines Vaters sagte, dass der Bruder ihres Mannes verhaftet worden sei und die Familie nur noch die Urne bekommen habe. Und damit verstand ich – und das wurde mir auch so gesagt –, dass hohe Positionen aus der tschechischen Regierung sofort in irgendeiner Weise eliminiert wurden.

Und das war noch ziemlich am Anfang. Dann erst kamen die Kriegsausbrüche. In Polen war mein Vater wirklich sehr entsetzt, was sich alles abspielte. Dann wurde einer der wirklich fähigsten Offiziere, der General Feldmarschall [Walther von] Brauchitsch, abgesetzt, weil der von einem Kriegszug abgeraten hatte, obwohl er den Polen-Feldzug noch mitgemacht und völlig goutiert, aber das Weitere abgelehnt hatte; und Hitler übernahm die Position. So wurde es immer mehr und mehr, was ich wusste und was ich zu hören bekam. Und daher weiß ich, dass es den Tschechen nicht gut ging. Und dann kam die Situation des Attentats auf [Reinhard] Heydrich. Wieder – das war ja schon einmal im Ersten Weltkrieg geschehen – wurde Lidice als Spionageort niedergebrannt. Es wurde alles niedergemetzelt, und da gärte es natürlich im tschechischen Volk.

Meine Eltern sagten zu mir: »Du musst es nehmen, wie es ist. Du kannst uns alles sagen, aber das, was im Haus gesprochen wird, darfst du ab jetzt nirgends mehr hinaustragen.« Und somit war eigentlich die ganze Kriegszeit eine gewisse Schweigezeit für mich, denn ich konnte mit keiner der Freundinnen darüber sprechen, was in meinem Elternhaus, von meinem Vater und dessen Kameraden, die zu Besuch kamen, gesprochen wurde. Wenn die Türen auch geschlossen waren, ein Kind hat doch sehr lange Ohren. Ich versteckte mich in einem großen Fau-

Věra Krejčová

Chodila jsem do gymnázia, a když přišli Němci, gymnázium zavřeli a nás poslali pryč. Přijala nás tehdy druhá střední škola, kam jsme chodili na směny. Dopoledne, odpoledne, podle toho, jak bylo vyučování. A pořád jsme se museli učit německy, všechny české předměty nám škrtli. Měli jsme jen učebnice, kde byly určité stránky slepené a některé jsme měli zaškrtané černě. To bylo velice nedobré.

Eleonore Schartelmüller

Jedno se mě tehdy velmi dotklo: švagr mého otce, který se stal Ultračechem se vším všudy, byl právník a měl bratra, který také právníčil v Praze, v ústavních orgánech nebo něčem podobném, v každém případě ve vládě. Ta roztržka v rodině, nebo lépe řečeno ta propast vznikla tak, že nám sestra našeho otce řekla, že tohoto bratra jejího manžela zatkli a rodina dostala pouze urnu. Tak jsem pochopila – a tak mi to bylo také řečeno – že lidé s vysokým postavením v české vládě byli ihned nějakým způsobem odstraněni.

A to bylo ještě celkem na začátku. Až pak vypukla válka. Můj táta byl opravdu velmi zděšený z toho, co se dělo v Polsku. Pak byl sesazen jeden z nejschopnějších generálů, polní maršálek [Walther von] Brauchitsch, protože odrazoval od válečného tažení – ačkoli tažení v Polsku se ještě s velkou chutí zúčastnil, ale další odmítal – a Hitler převzal jeho pozici. A tak jsem se dozvíдалa a do-slyšela stále víc a víc. A proto taky vím, že se Čechům nevedlo dobře. Potom došlo ještě k atentátu na Heydricha. Opět – to už se stalo předtím v první světové válce – byly Lidice označeny za místo úkrytu špiónů a vypáleny. Všichni byli povražděni a v českém lidu to samozřejmě vřelo.

Moji rodiče mi říkali: »Musíš to brát, jak to je. Nám můžeš říkat všechno, ale to, o čem mluvíme doma, nesmíš odtud říkat nikomu.« Takže celá doba války pro mě byla vlastně jakýmsi bobříkem mlčení, protože jsem nemohla s žádnou z kamarádek mluvit o tom, o čem se mluvilo v domě mých rodičů, co říkal táta a jeho kamarádi, kteří přišli na návštěvu. I když byly dveře zavřené, dítě má velmi dobré uši. Schovávala jsem se v jednom velkém křesle, které jsme měli v pánském salóňku, a když spolu ti páni mluvili, nevšímli si mě. Což pro mě pak byla zase spíš zátěž, protože jsem o tom nemohla mluvit už vůbec, a přitom jsem věděla, jaká je situace.

teil, den wir im Herrenzimmer stehen hatten, und wurde nicht bemerkt, wenn die Herren da miteinander sprachen. Das war dann allerdings eine gewisse Belastung für mich, weil ich ja gar nicht darüber sprechen konnte und doch wusste, wie die Situation war.

Als einmal das Radio verstellt war, versuchte ich auch, diesen Sender zu finden, und bemerkte, dass meine Mutter ziemlich regelmäßig die Nachrichten aus der Schweiz von Jean Rudolf von Salis [auf Radio Bero-münster] abhörte. Das machte ich dann auch. Meine Mutter beschwor mich, es lieber nicht zu tun, und wenn, dann sehr aufmerksam. Wir waren ja allein im Haus, also ging es. Und da habe ich dann verglichen: Was wurde in den deutschen Sondermeldungen und was in diesem Sender gesagt? Also ganz stimmte alles nicht, es wurden auch von uns soundso viele U-Boote kaputtgemacht. Und es begann eine Zeit, wo auf einmal die Engländer und die Amerikaner viel rascher unsere Boote versenken konnten als früher. Dass es Radar oder so etwas gab, darum kümmerte ich mich damals nicht oder wusste es gar nicht. Aber ich wusste, die müssen irgendeine Waffe haben, damit das jetzt viel schneller geschieht. Und ich hörte auch von den Grenzverschiebungen, wo vorgerückt wird, wo zurückgegangen wird und wie alles sich langsam auflöst. Außerdem hatte ich Verwandte, die in Berlin lebten und die ständig unter den Bombenangriffen zu leiden hatten. Das rief natürlich Schrecken in mir hervor, die mein Vater immer wiederum irgendwie zu zerstreuen versuchte.

Karl Rock

Etwas fiel mir damals [im Alter von ungefähr sechs Jahren] auf. Da hörte ich zum ersten Mal das Wort Stalingrad. Eine Tante von mir stand auf dem Hauptplatz von Nikolsburg, wo debattiert wurde. Da kamen zwei Kinder mit der Büchse und sammelten. Immer kamen sie damals sammeln – Winterhilfe und das und jenes. Und meine Tante sagte: »1000 Mark spende ich euch sofort, wenn ihr mir meinen Robert aus Stalingrad bringt.« Der Robert kam nicht mehr. Und seit damals kannte ich das Wort Stalingrad. Ich wusste nicht, wo das ist. Oder was das bedeutet: »1000 Mark« – wofür?

Oldřich Krejčí

Ich teilte damals die Wohnung mit einem Cousin, und als ich nach Hause kam, sagte er zu mir »Olin, weißt du, was es Neues gibt?« – »Weiß ich nicht.« – »Es gab ein Attentat auf [Reinhard] Heydrich.« –

Když bylo jednou rádio přenastavené, pokusila jsem se taky najít tu jednu stanici a všimla jsem si, že moje máma celkem pravidelně poslouchala zprávy ze Švýcarska od Jeana Rudolfa von Salise [na rádiu Beromünster]. To jsem pak dělala také. Matka mě zapřísahala, ať to nedělám, a když už, tak velmi opatrně. Byli jsme v domě sami, takže to šlo. A pak jsem srovnávala: co bylo obsahem německých zvláštních oznámení a co se říkalo na té stanici. Pak přišla doba, kdy dokázali najednou Angličané a Američané potápět naše ponorky mnohem rychleji než dřív. Že existoval radar nebo něco na ten způsob, o to jsem se tehdy nestarala nebo jsem to nevěděla. Ale věděla jsem, že musejí mít nějakou zbraň, s níž to teď jde mnohem rychleji. A také jsem poslouchala o posouvání hranic, kde se kdo posouvá vpřed, kde se kdo stahuje a jak se všechno postoupně rozpadá. Kromě toho jsem měla příbuzné v Berlíně, kteří trpěli neustálým bombardováním. To ve mně samozřejmě vyvolávalo hrůzu, kterou se můj táta pokoušel zahnat.

Karl Rock

Něčeho jsem si tehdy všiml [ve věku zhruba šesti let]. Tehdy jsem poprvé zaslechl slovo Stalingrad. Jedna moje teta stála na hlavním náměstí v Mikulově a s někým diskutovala. Vtom přišly dvě děti s pikslou a sbíraly peníze. Pořád tehdy sbíraly: pomoc na zimu a na to či ono. A moje teta řekla: »Dám vám hned tisíc marek, když mi přivezete mého Roberta zpátky ze Stalingradu.« Robert už se nevrátil. A od té doby jsem znal slovo Stalingrad. Nevěděl jsem, kde to je nebo co to znamená: »Tisíc marek – za co?«

Oldřich Krejčí

Bydlel jsem na bytě s bratrancem, a když jsem přišel z města, on povídá: »Oline, víš, co je nového?« Já povídám, že nevím. »Na Heydricha byl atentát.« A já říkám: »To je staré, to už se říkalo kolikrát.« »No ne, tentokrát je to pravda.«

»Das ist doch alt, das hat man schon mehrmals gesagt.« – »Nein, diesmal ist es wirklich wahr.«

Und jetzt war es zu viel, jetzt wurde es schlimm. Die Tschechen gingen nicht mehr in dieselben Restaurants wie die Deutschen, denn, wenn ein Tscheche am Tisch lachte, war schon die Gestapo da und verhaftete alle. Das war nach Stalingrad. Die Menschen waren äußerst vorsichtig.

Vladimír Gerlich

Ich bin 1940, also zu Kriegsbeginn, geboren. Das Jahr suchte ich mir nicht aus, sondern meine Eltern. Und ich glaube, dass sie es sich wirklich so gewünscht hatten. Meine Mama ging schon auf die Vierzig zu, mein Papa war ungefähr acht Jahre jünger. Meine Mutter kam aus Walachisch Meseritsch, am Fuß der Beskiden, mein Vater hingegen aus der Umgebung unterhalb des Gesenkes, aus der Nähe von Mährisch Ostrau, Poruba und Königsberg in Schlesien. Sie zogen nach Prag, wo ich 1940 geboren wurde. Dann nahm alles seinen Gang, bis ich schließlich in Jägerndorf landete.

Meine Eltern waren beide in der Widerstandsgruppe um Jan Zika. Sie mussten sich dann verstecken. Im Jänner 1943 wurde mein Papa hingerichtet. Meine Mutter nahm mich mit zu ihrem Vater nach Walachisch Meseritsch. Als ich elf Monate alt war, verhafteten sie auch meine Mutter. So blieb mein Opa allein mit einem einjährigen Kind. Er war schon in Pension. Es grenzt an ein Wunder, dass plötzlich Anuška da war, die bis 1945 meine Ersatzmama war.

Sie hieß Anna Valigurová und kam aus Ober-Hrosenkau. Sie trug auch die Trachten, die so typisch für die Walachei sind. Ich weiß gar nicht, wie sie das [von unserer familiären Situation] erfahren hatte. Sie nahm einfach ihre Tasche und sagte: »Hier bin ich, Herr Petrussek.«

Das Folgende weiß ich nur aus Erzählungen. Zwei SS-Männer kamen und fragten, ob der Gerlich nicht Hilfe vom Führer bräuchte. Mein Opa meinte daraufhin nur, dass ich sein Enkel sei und er sich um mich kümmere. Sie sagten: »Naja, Sie sind ja schon ganz schön alt und wenn Sie sterben ...« Und Opa: »Das weiß ich, aber ich habe auf einem Sparbuch Geld angelegt.« So zeigte er ihnen, dass genug Geld da ist, und sie ließen ihn in Ruhe. Damit war es vorbei und bis 1945 passierte nichts mehr. Dann kam meine Mutter wieder zurück und wie alle Rückkehrer hatte sie nichts außer ihrer Häftlingskleidung.

A už bylo zle. Češi nechodili do restaurací, kam chodili Němci, protože když se tam Češi u stolu zasmáli, hned přijelo gestapo a už je zatýkali. To bylo po Stalingradu, takže lidé byli velice opatrní.

Vladimír Gerlich

Narodil jsem se v roce 1940 a začátek války jsem si nezvolil, to si zvolili moji rodiče a myslím, že si to takto přáli. Maminka měla ke čtyřicítce, takže už byla trochu starší a tatínek byl asi o osm let mladší. Maminka pochází z Valašského Meziříčí, z podhůří Beskyd. Tatínek se narodil zase na úpatí Jeseníku blízko Ostravy, Poruba a Klimkovice, ale oba se najednou ocitli v Praze. Tady jsem se roku 1940 narodil a pak to všechno nabralo spád, který končí tím, že jsem se po válce ocitl v Krnově.

Maminka i tatínek byli v odbojové skupině Jana Ziky. Tatínek se musel během války začít skrývat a v lednu 1943 ho popravili. Maminka mě odvezla ke svému tatínkovi do Valašského Meziříčí, a když jsem měl 11 měsíců, maminku zatkli taky. Můj dědeček najednou zůstal s jednoročním dítětem sám, byl už v penzi a jako zázrakem se z Valašských hor vynořila Anuška, která se o tom do-slechla a která mi dělala náhradní maminku až do roku 1945.

Jmenovala se Anna Valigurová, byla z Horního Hrozenkova. Ani nevím, jak se to dozvěděla, ale oblékla se do valašského kroje, vzala tašku a šla. Dědovi řekla: »Jsem tady, pane Petrussek.«

Vím z vyprávění, že se za námi dostavili dva příslušníci SS, jestli by ten malý Gerlich nepotřeboval péči vůdce, a dědeček říkal, že se o svého vnuka postará. Říkali mu, že je starý, a co když umře. A dědeček na to odpověděl, že založil spořitelni knížku, kde mám uložené peníze. Ukázal jim, že je tam nějaká částka, a to jim stačilo. Potom už se nic nedělo a v roce 1945 se maminka vrátila.

DIE NATIONALSOZIALISTISCHEN VERBRECHEN UND DAS SCHICKSAL DER JÜDINNEN UND JUDEN

Josef Derx

Ich erlebte in den ersten April- und Maitagen 1938, dass an der Grenze bei Wolfsthal, also zwischen Österreich und der Slowakei, massenhaft Menschen mit großem Gepäck auf der sogenannten Pressburger Bahn bis zur Grenze fuhren und dort regulär die Grenze überschritten. Auf der slowakischen Seite gab es viele Engerauer, die mit Handwägen dort auf die Leute warteten, um ihnen das Gepäck zu transportieren. Aber wir erkannten als Vierzehn- oder Fünfzehnjährige nicht, dass das Flüchtlinge waren. Mein Vater wusste das schon. Aber wir Buben meinten: »Naja, das sind wieder Leute, die auswandern oder verreisen.« Man konnte ja nicht so genau erkennen, dass das jüdische Familien waren.

In Oberufer hatten wir einen Fleischhauer, das war ein Auslandszugereister. Und dem schüttete man einmal in der Nacht einen Kübel Kloinhalt an den Rollbalken. Das breitete sich dann am Gehsteig aus, und alle gingen schauen, was da passiert war. Das war das einzige Mal, dass ich etwas sah, das man den Juden angetan hat. Ja, das war furchtbar.

Ein Drittel unserer Klasse waren jüdische Schüler, und ich weiß nicht, wie viel Prozent der Professoren Juden waren. Die wurden in den Sommerferien 1939 ausgetauscht. Im neuen Schuljahr gab es keine jüdischen Professoren mehr, nur mehr christliche. Die Judenbuben und Judenmädels waren meistens gescheiter als wir, das ist die Wahrheit, die man damals nicht so gern hörte. Sie waren intelligenter. Bis die Schule im September begann, waren die jüdischen Buben und Mädels nicht mehr da. Wo die hinkamen, wussten wir nicht. Wir bemerkten nur, dass sie nicht mehr da waren, dass sie nicht mehr unsere Mitschülerinnen und Mitschüler waren. Von einer Ermordung wussten wir nichts. Ich könnte das beschwören, jederzeit.

Eines habe ich mitbekommen: dass man bresthafte Kinder mit einem Schiff auf der Donau nach Deutschland holte. Irgendwann ein-

ZLOČINY NÁRODNÍHO SOCIALISMU A OSUD ŽIDŮ

Josef Derx

Pamätám si, ako sa začiatkom apríla a mája 1938 presúvalo množstvo ľudí takzvanou Viedenskou električkou na rakúsko-slovenskú hranicu pri Wolfsthale. Mali so sebou obrovské batožiny. Hranicu legálne prekročili. Na slovenskej strane na nich už čakalo veľa Petržalčanov s ručnými vozíkmi, aby im prepravili batožinu. My, štrnásť- či pätnásťroční chlapci, sme netušili, že sa pozeráme na utečencov. Otec to síce vedel, ale my sme si mysleli, že sú to iba ďalší ľudia, ktorí sa sťahujú alebo cestujú. Nedalo sa presne rozoznať, že išlo o židovské rodiny.

V Prievoze žil istý mäsiar. Pristáhol sa sem zo zahraničia. Raz v noci mu ktosi na rolety obchodu vylial vedro s obsahom toalety. Všetko to stieklo až na chodník a celá dedina sa prišla pozrieť, čo sa stalo. To bolo jediný raz, čo som videl, že niekto ublížil Židovi. Strašné.

Tretinu našej triedy tvorili židovskí žiaci. Nevieť presne, koľko percent profesorov malo židovský pôvod. Počas letných prázdnin roku 1939 ich však vystriedali a v novom školskom roku nenastúpil žiaden z nich. Pribudlo viac kresťanských učiteľov. Židovskí chlapci a židovské dievčatá mali v hlave väčšinou viac vedomostí než my. Túto pravdu sme neradi počúvali. Boli inteligentnejší. Keď sme sa v septembri vrátili do školy, židovskí spolužiaci už chýbali. Nevedeli sme, kam sa podeli. Len sme si všimli, že ich niet, že už nie sú našimi spolužiakmi. O vraždení sme nemali ani tušenia. To môžem kedykoľvek odprisahať.

Počul som len, že chorľavé deti odvážali loďou po Dunaji do Nemecka. Raz – predtým, než som nastúpil do Wehrmachtu, ešte v Bratislave – vyhlasoval niekto po celom Slovensku, že všetky postihnuté deti sa musia ísť liečiť do Nemecka. Voľali sme ich »Rausch-kinder« [deti, ktoré splodili opití rodičia]. Ich rodičov teda vyzvali, aby deti poslali tam a tam, na miesto, odkiaľ ich vyzdvihnú. To aj

mal – da war ich noch in Pressburg, bevor ich zur Wehrmacht eingezogen wurde – ließ man in Pressburg und der ganzen Slowakei verlauten, dass behinderte Kinder, Rauschkinder sagten wir dazu, in Deutschland geheilt werden sollen. Und die Eltern solcher Kinder wurden aufgefordert, die Kinder dort und dort hinszuschicken. Da werden sie abgeholt, Buben und Mädchen. Und so geschah es auch. Ich habe erst voriges Jahr in den Zeitungen darüber gelesen. Die wurden mit einem Schiff auf der Donau bis Krems³ gebracht. Man sammelte sie ein und verteilte sie dahin und dorthin, in Österreich, damals Deutschland, und im sogenannten Altreich. Aber was weiter mit ihnen geschah, hörten wir nicht. In Einzelfällen, glaube ich mich erinnern zu können, dass es dann einmal hieß: »Der ist dort und dort gestorben.« Aber wie er ums Leben kam, hörte man nicht. Das wurde alles vertuscht.

Jiří Prokop

Als ich geboren wurde, da musste Mama schon den gelben Stern tragen und keine Geburtsklinik hätte sie genommen. Also kam ich in der Wohnung zur Welt. Dann folgten immer schlimmere Dinge. Einmal meldete eine Nachbarin unseres Hauses, dass meine Mutter den gelben Stern nicht trägt. Manchmal, wenn sie die Kleider wechselte, trug sie den gelben Stern nicht. Also, noch bevor sie ins KZ kam, haben sie sie auf der Gestapo verdroschen. Weil der Vater nicht um die ganze Familie kommen wollte, ließen sich meine Eltern scheiden, besser gesagt, ließ er sich scheiden. In Wirklichkeit war das keine Scheidung, denn selbstverständlich ernährte er uns und auch die Mutter weiterhin und sie blieb in der Wohnung, während der Vater zur Cousine zog, fünfzehn Minuten von unserem Wohnort entfernt. Wenn der Vater das nicht gemacht hätte, dann hätte er seine Arbeit und die ganze Familie verloren. Der Bruder und ich hätten wohl auch ins KZ müssen. Ich war anderthalb Jahre alt, als die Mutter nach Theresienstadt kam, und ich weiß nicht, ob ich irgendeine Chance gehabt hätte, das zu überleben. Denn in Theresienstadt starben viele Kinder.⁴

3 Vermutlich eine Verwechslung mit Ybbs an der Donau, von wo Opfer der nationalsozialistischen Kinder-»Euthanasie« ins Vernichtungslager Hartheim in der Nähe von Linz weitertransportiert wurden.

4 Den Hintergrund dieser Argumentation bildet der Umstand, dass Jüdinnen und Juden durch die Ehe mit einem nicht-jüdischen Ehepartner vor der Deportation bis zu einem gewissen Grad geschützt waren. Dieser Schutz war allerdings immer unsicher, und völlig ungewiss war, wie lange er währen würde.

urobili. Až minulý rok som sa v novinách dočítal, že ich odviezli loďou po Dunaji do mesta Krems.³ Tam ich zhromaždili a prerozdělili do Rakúska, vtedajšieho Nemecka, a do takzvaného Altreichu [oblastí, ktoré boli súčasťou nacistického Nemecka pred anexiou Rakúska v roku 1938]. Čo sa však s nimi stalo ďalej, sme sa už nedopočuli. Zdá sa mi, že som výnimočne objavil oznam: »Ten a ten zomrel tam a tam.« Nik však nevedel, ako prišiel o život. Všetko sa ututľovalo.

Jiří Prokop

Když jsem se narodil, musela už maminka nosit žlutou hvězdu a do žádné porodnice by ji nevzali, takže jsem se narodil v bytě. Potom byly věci vlastně pořád horší a horší. Maminku jednou udala sousedka, že nenosí žlutou hvězdu. Občas si vzala jiné oblečení, a tak žlutou hvězdu neměla. Zmlátili ji na gestapu. Otec nechtěl přijít o celou rodinu, takže se naši na oko rozvedli. Protože ve skutečnosti to žádný rozvod nebyl, samozřejmě živil nás i matku dál a ona zůstala v našem bytě, zatímco otec se přestěhoval k sestřenici, což bylo nejvýš patnáct minut od našeho bydliště. Kdyby to otec neudělal, tak by přišel o zaměstnání a o celou rodinu, my s bratrem bychom asi museli do koncentráku taky. Měl jsem rok a půl, když matka odjela do Terezína, takže v tomhle věku nevím, jestli bych měl nějakou šanci přežít, protože v Terezíně zemřelo mnoho dětí.⁴

Život už předtím, než matka musela odejít do koncentráku, nebyl moc příjemný. Lidé se báli se s námi stýkat. Vyhýbali se, přecházeli na jiný chodník a jediný, kdo s námi styky udržoval, byl otcův kamarád z gymnázia. Pozoruhodné je, že ten pán měl německou manželku, křestním jménem Hildegarda.

3 Pravdepodobne zámena s mestom Ybbs an der Donau, odkiaľ obeť nacistického programu detskej »eutanázie« transportovali do vyhladzovacieho tábora Hartheim.

4 Pozadí tohoto argumentu odkazuje na skutočnosť, že Židé ve smíšených manželstvích byli do jisté míry před deportací chráněni. Tato ochrana byla ovšem nejistá a nebylo zcela zřejmé, jak dlouho vydrží.

Das Leben war ohnehin, schon bevor die Mutter ins KZ gehen musste, nicht sehr erfreulich, denn die Leute hatten Angst, mit uns in Kontakt zu treten. Sie wichen aus, wechselten auf den anderen Gehsteig. Der Einzige, der den Kontakt mit uns aufrecht erhielt, war ein alter Freund meines Vaters, den er noch aus dem Gymnasium kannte. Das Bemerkenswerte ist, dass der Herr eine Deutsche zur Frau hatte. Ihr Vorname war Hildegarda.

Leo Zabel

Dr. Fischl war ein jüdischer Arzt, der eine russische Adelige geheiratet hatte. Die wohnten in Brünn, in der Nähe der Eisenbahnlinie Prag-Brünn. Da gibt es, so wie bei der Wiener Stadtbahn [heute U6], Viadukte; und in so einem Viadukt hatte Dr. Fischl seine Garage und außerdem auf der Seite zum Garten noch ein Tor als Ausfahrt für sein Auto. Auch er wurde weggebracht, weil sie sich unter Zwang scheiden lassen mussten. Wir besuchten sie noch und mussten bei dieser Gelegenheit durch die Räume durchgehen. Wir stellten fest, dass die Schränke verstellt und Teppiche als Abteilungen gespannt waren – und dass die Leute, als sie die deutsche Sprache hörten, vor uns davonliefen. Und der Dr. Fischl sagte: »Ja, die warten auch auf die Abschiebung.« Das heißt, der Teil der Wohnung wurde benützt, um jüdische Familien bis zum Abtransport nach Theresienstadt unterzubringen. Also gewissermaßen als kleines Ghetto. Das sehe ich noch immer, wie die Leute von mir, von uns weglaufen, wenn sie die deutsche Sprache hören, wenn Dr. Fischl mit uns Deutsch spricht. Das seh ich noch immer, das ist eingegraben.

Eva Morton

Mein Onkel verhungerte. Mein Cousin und meine Tante überlebten eigentlich a conto der Beihilfe von meiner [nicht-jüdischen] Mutter. Ich kann mich noch an diese 20-Kilo-Pakete erinnern. Manchmal sind die Insassen von Theresienstadt in den Genuss spezieller Marken gekommen, die sie an außenstehende Verwandte und Bekannte schicken konnten. Und da hatte man das Recht, zwanzig Kilo nach Theresienstadt zu schicken. Meine Mutter gab, damit nur ja Nahrhaftes drin ist, Wurst ins Brot hinein – so, dass man es nicht sah. Die Mengen waren vorgeschrieben: soundso viel Margarine, soundso viel Mehl.

Diese Pakete waren sehr schwer, und unsere Köchin Anna war klein und mickrig. Da trug ich diese Pakete immer gemeinsam mit

Leo Zabel

Dr. Fischl byl židovský lékař, který si vzal za ženu ruskou šlechtičnu. Bydleli v Brně, nedaleko železniční trati Praha–Brno. Ta má viadukty jako vídeňská S-Bahn [dnes U6] a v takovém viaduktu měl dr. Fischl garáž a kromě toho na straně do zahrady ještě bránu, výjezd pro auto. I on byl odvečen, protože se z donucení nechali rozvést. Ještě jsme je navštívili a museli jsme u této příležitosti procházet těmi místnostmi. Zjistili jsme, že jsou skříně přestavěné a koberce napnuté, aby prostor rozdělávaly – a že před námi ti lidé, když slyšeli němčinu, utíkali. A Dr. Fischl nám řekl: »Ano, ti také čekají na transport.« Část toho bytu byla tedy už využívána k ubytování židovských rodin před odvozem do Terezína. Malé ghetto v jistém slova smyslu. – To mám dodnes před očima: jak ti lidé přede mnou, před námi utíkají, když slyší němčinu, když slyší, jak s námi Dr. Fischl mluví německy. To vidím ještě dnes, to se mi vrylo do paměti.

Eva Morton

Můj strýc zemřel hladu. Můj bratranec a moje teta přežili vlastně jen díky pomoci mojí [nežidovské] mámy. Ještě si vzpomínám na ty dvacetikilové balíky. Někdy dostali obyvatelé Terezína speciální známky, které směli poslat příbuzným a známým mimo Terezín. Ti pak měli právo poslat 20 kilo do Terezína. Moje máma dávala dovnitř do chleba salám, aby to bylo co nejvýživnější, a přitom to nebylo vidět. Množství byla předepsána: tolik a tolik margarínu, tolik a tolik mouky.

Ty balíky byly velmi těžké a naše kuchařka Anna malá a neduživá. Proto jsem je nosila vždycky s ní. Jednoho dne se nám stalo něco, čemu se směji ještě dnes: Židé museli v té době stát

ihr. Und eines Tages passierte Folgendes, da lach ich heute noch: Die Juden mussten zu dieser Zeit auf der letzten Plattform des letzten Wagens in der Tramway stehen. Wir stellten das Paket dort hin und unsere Anna, Erz-Wienerin, Christin, setzte sich nieder. Da kam der tschechische Schaffner zu mir und sagte auf Tschechisch: »Sagen Sie der Jüdin, sie darf hier nicht sitzen.« Sag ich: »Sagen Sie's ihr selber.« – »Sie wird mich nicht verstehen.« Er konnte nicht Deutsch. Sag ich: »Okay, ich werd's ihr sagen. Aber sie ist keine Jüdin.« – »Aha, na dann komm ich ja auch nicht in Scherereien.«

Ich konnte in keine Fachschule gehen und in kein Gymnasium. Ich konnte in eine normale Bürgerschule gehen. Aber meine Mutter hatte schreckliche Angst, dass ich dort unsere politische Meinung verbreiten werde, denn eine große Gosche hatte ich immer schon. Ich geriet auch einmal in eine schreckliche Bredouille. Im Jahr 1943, Anfang '43, war die Belagerung von Stalingrad, und ich sagte in der Schule: »Stalingrad ist gefallen.« Das wusste ich vom englischen Radio, BBC, und erzählte es meiner Schulkollegin, die tratschte das weiter und die nächste tratschte es ebenso weiter, bis das zu unserem Erz-nazi, dem Geographie- und Geschichtsprofessor kam. Der fragte also das sechste Mädchen: »Woher hast du diese Gräuel-Propaganda?« – »Ja, die hat das gesagt.« So wurde es bis zu mir zurückverfolgt, und er fragte: »Und woher hast du deine Informationen?« – »Das Oberkommando der Wehrmacht hat das gemeldet.« Das fiel mir in der Geschwindigkeit ein. Sie wollten mich von der Schule entfernen, aber meine Klassenvorständin, die kein Nazi war, eine gewisse Frau Professor Nowak, sagte: »Das kommt überhaupt nicht in Frage, dieses Kind bleibt. Dieses Kind ist gescheit.«

Erwin Scholz

Wir hatten hier in Reichenberg das Volksgericht. In einem Fall wurde ein Pole, der eine Liebesaffäre mit einer deutschen Frau hatte, ohne Gerichtsverfahren gehängt. Es war eine grausame Zeit. Immer wenn ich die russischen Kriegsgefangenen nach Hause marschieren sah, überlegte ich, ihnen etwas zuzuwerfen. Vorne und hinten ging jeweils ein Soldat. Aus der Straßenbahn wäre es möglich gewesen, denn sie gingen die Gleise entlang. Ich traute mich nicht, denn es gab einen Schaffner. Ich war damals vierzehn oder fünfzehn Jahre alt. Wenn mich da jemand erwischt hätte. Das ging nicht.

v tramvaji vždycky na plošině posledního vagónu. Postavili jsme tam ten balík a naše Anna, ryzí Vídeňka, křesťanka, se posadila. Vtom ke mně přišel český průvodčí a řekl mi česky: »Řekněte té Židovce, že tady nesmí sedět.« Na to já: »Řekněte jí to sám.« – »Nebude mi rozumět.« Neuměl německy. Já na to: »Dobře, řeknu jí to. Ale ona není Židovka.« – »Aha, no v tom případě z toho nebudu mít opletačky.«

Nemohla jsem chodit do žádné odborné školy ani do gymnázia. Mohla jsem chodit do normální měšťanky. Ale moje máma měla hrozný strach, že tam budu šířit naše politické názory, protože jsem si vždycky pouštěla pusy na špacír. Jednou jsem se taky dostala do pořádné šlamastyky. V roce 1943, začátkem roku, bylo obléhání Stalingradu – a já řekla ve škole: »Stalingrad padl.« To jsem věděla z anglického rádia BBC a řekla jsem to své spolužačce, ta to vyzvanila dál a další to vyzvanila taky dál, až se to dostalo k zapálenému náckovi, našemu profesorovi zeměpisu a dějepisu. Ten se tedy zeptal toho šestého děvčete: »Odkud máš tu ohavnou propagandu?« – »Tahle mi to řekla« a tak se to vysledovalo až ke mně, a on se zeptal: »A odkud máš tu informaci ty?« – »Vrchní velitelství wehrmachtu to hlásilo.« To mě v té rychlosti napadlo. Chtěli mě vyhodit ze školy, ale moje třídní učitelka, které nebyla nacistka, jistá paní profesorka Nováková, řekla: »To vůbec nepřipadá v úvahu, to dítě tady zůstane. Je chytré.«

Erwin Scholz

Tady v Liberci jsme měli i lidové soudy. V jednom případě tu bez soudu pověsili Poláka, který měl milostný poměr s nějakou Němkou. Byla to krutá doba. Když jsem viděl ruské zajatce pochodovat z práce domů, tolikrát jsem uvažoval, že jim hodím něco k jídlu. Vpředu jeden voják, vzadu jeden voják, to by bývalo bylo šlo z elektriky. Pochodovali vedle elektrické dráhy. Jenže ani tam jsem si netroufl něco hodit, protože tam zase byl průvodčí. Mně bylo čtrnáct nebo patnáct. Kdyby mě prozradil ten průvodčí nebo lidi kdyby to viděli. To člověk jen tak nemohl.

Einmal half ich einem Juden, der aus Hunger das Bewusstsein verloren hatte, auf die Beine – einem deutschen Juden aus dem Stadtteil Králův háj [Königshain]. Ich weiß nicht, wieso er hier lebte, wo er hier schreckliche Probleme haben musste. Ich ließ die Gruppe von Schulfreunden vorgehen, damit sie nicht sehen konnten, wie ich dem Juden half.

Es war der reine Hass. – Wie jetzt, wenn sie in Deutschland die Asylantenhäuser anzünden. – Hass, unterstützt durch ein schreckliches Regime.

Eleonore Schönborn

Ja, wenn man sehen wollte ...! Ich wusste von den Kriegsgefangenen, weil wir am Hof, wo ich mein Landjahr machte, zuerst Polen und dann Franzosen hatten.

Und zu Hause in Skalken hatte ich auch Franzosen, als Kriegsgefangene, und eine polnische Familie. So erlebte ich etwas ganz Furchtbares. Ich war selber zum Verhör bei der Gestapo, und zwar im Herbst 1944. Das war wahrscheinlich schon wegen meines [desertierten] Mannes. Und ich hatte einen polnischen Kutscher, einen sehr braven Mann, der schon zehn Kinder hatte und bei mir am Hof war. Ich weiß nicht, ob er Zwangsarbeiter war, denn er war schon vor meiner Zeit da. Als ich bei der Gestapo war und sah, dass das Gespräch so weit gut ausgeht, dass ich nicht dableiben muss und nicht eingesperrt werde, fragte ich: »Wissen Sie zufällig, wo mein Pole« – soundso hieß er – »geblieben ist? Den hat die Gestapo geholt. Ich brauche dringend jede Hand am Hof. Wo ist der Mann?« Daraufhin sagte der sehr unsympathische Gestapo-Mann: »Ach wissen Sie, aus dem haben wir Seife gemacht.« Das war in dem Moment fast ein Schlaganfall.

Dann war das Nächste, was ich wusste: Theresienstadt. Da mussten wir durchfahren. Meine Station war Lobositz und die nächste Station war Theresienstadt. Theresienstadt war ja ein Vorlager. Man sammelte dort die Juden und führte sie von dort aus in die diversen Konzentrationslager. Außerdem hatten wir mit diesem Theresienstadt zu tun, weil mein Schwiegervater dort ein Haus hatte. Auch unser Schmied, der ein Tscheche war, hatte dort ein Haus. Also, nach Theresienstadt durfte man nicht mehr hinein, das war gesperrt. Aber da es eine Schnellzugstation war, blieb man dort stehen. Ich war im Zug nach Prag und mit mir im Coupé war ein sogenannter Goldfasan – ein SA-Mann in Uniform mit allem Klimbim rundherum. Und neben

Jednou jsem zvedl Žida, který žil v Králově Hájí a nejspíš om-
dledl hladu. Německý Žid. Nevím, proč tady žil, musel mít hrozné
potíže. Tenkrát jsem tu partu, se kterou jsem chodil ze školy, pu-
stil dál, aby nikdo neviděl, že tomu Židovi pomůžu. To byla taková
nenávisť. Jako teď v Německu, když zapalují azylové domy. To byla
nenávisť, podpořená ještě strašným režimem.

Eleonore Schönborn

Když to člověk chtěl vidět...! Věděla jsem o válečných za-
jaticích, protože jsme na statku, kde jsem byla v rámci svého Land-
jahru, měli nejdřív Poláky a potom Francouze.

A doma ve Skalce jsme taky měli Francouze, válečné zajatce,
a polskou rodinu. – Tak jsem zažila něco strašlivého. Sama jsem
byla u výslechu na gestapu, na podzim 1944 – to už bylo asi kvůli
mému muži [který dezertoval]. Mívala jsem polského kočího, velmi
slušného muže, který měl už deset dětí a byl u mě ve dvoře – ne-
vím, jestli to byla nucená práce, protože tam přišel dřív než já. –
Když jsem byla na gestapu a už jsem viděla, že ten hovor dopadne
dobře, že tam nebudu muset zůstat a nezavrou mě, zeptala jsem
se: »Nevíte náhodou, kde zůstal můj Polák?« – jménem tak a tak –
»Pro toho si přišlo gestapo. Potřebuju ve dvoře každou ruku. Kde
je ten muž?« Na to odpověděl ten nesympatický gestapák: »Ale víte,
z toho jsme udělali mýdlo.« V ten okamžik jsem byla na mrtvici.

A další věc, o níž jsem věděla: Terezín. Museli jsme tamtudy
projíždět. Moje zastávka byly Lovosice a další zastávka byl Terezín.
Terezín byl předběžný tábor, shromažďovali tam Židy a posílali je
odtamtud do různých koncentračních táborů. Kromě toho jsme
měli co do činění s Terezínem i proto, že tam měl můj tchán dům.
A taky náš kovář, Čech, tam měl dům. Tedy, dovnitř do Terezína už
se nesmělo, ten byl uzavřený. Ale protože to byla stanice rychlíku,
zastavovalo se tam. Byla jsem tehdy ve vlaku do Prahy a v kupé se
mnou seděl takzvaný zlatý bažant, příslušník SA v parádní uniformě
se všemi cetkami. Vedle nás stál vlak nebo vagón, kde deportovaní
Židé vykukovali nahoře ven z okénka. Mně z toho bylo pořád hůř
a ani jsem nedutala. Ten muž od SA ale řekl: »Ach, víte, mladá
paní,« tak se tehdy začínal rozhovor, »nikdy bych žádnému zvířeti,

uns stand ein Zug oder ein Wagon, wo die deportierten Juden oben bei den Fensterchen herausschauten. Mir wurde es immer grausiger und ich sagte kein Wort. Der SA-Mann aber sagte: »Ach, wissen Sie, junge Frau«, so haben sie einen angeredet, »ich kann keinem Tier was tun, keiner Biene was antun. Aber ein Jud ist kein Mensch für mich.« Das waren also die Momente, da weißt du nicht, sollst du jetzt aufstehen, dem Kerl widersprechen, dann bist du selber sofort in dem Wagon drinnen. Erstens kriegst du ein Kind, zweitens hast du ein Kind, drittens hast du eine Verantwortung für deine Leute zu Hause. Also was macht man? Der erste Impuls ist natürlich: aufstehen und ihm widersprechen. Aber das vergeht einem dann sehr schnell. Mag es auch feig sein, aber das ist so.

Von den Konzentrationslagern und den Verbrennungen, von dem Horror der Gaskammern erfuhren wir nur durch die Bekanntschaft mit unseren jüdischen Freunden. Das konnten eigentlich nur die Leute wissen, die Juden gekannt haben oder irgendwie mit dem Geheimdienst etwas zu tun hatten. Aber das normale Volk, zum Beispiel Bauern am Land, die wussten das nicht. Wenn man heute sagt, das hat man doch wissen müssen. Das stimmt nicht.

Thomas Frankl

Es gab ein Gesetz in der Slowakei, dass im Eingang des Hauses die Bewohner namentlich aufgelistet sein mussten. Meine Mutter schrieb damals nicht »mosaisch« oder »jüdisch« hin, sondern »r.k.«, »römisch-katholisch«. Aber als eine der letzten großen Verhaftungswellen kam, nützte auch das nichts. Sie kamen in der Nacht. Ich habe einen Kalender, in den meine Mutter – sie war eine sehr pedante Dame – eingetragen hat: »12:30 in der Nacht wurden wir verhaftet.«

Wir wurden in die jüdische Gemeinde [von Pressburg] geführt; die war dann die Gestapo-Zentrale. Dort wurden wir hineinbefohlen in einen Raum, der war leer, es gab nichts zum Sitzen. Das war in der Nacht, und wir legten uns nieder. Schlafen konnten wir kaum, Kleinkinder weinten und andere stöhnten. In der Früh wurden wir rausgejagt: »In Fünferreihen!« Da gibt es auch einige Gemälde meines Vaters, wo das dargestellt ist.⁵ Dann wurden wir entlang des Präsidentenpalastes zum Güterbahnhof geführt und dort warteten wir, noch mit

5 Gemälde von Adolf Frankl sind im Art Forum am Judenplatz 2 in Wien zu sehen. Die Galerie wird von Thomas Frankl geleitet.

žádné mouše neublížil. Ale Žid pro mě není člověk.« To byly ty okamžiky, kdy nevíš: Jestli teď vstaneš a budeš tomu chlapovi odporovat, jsi v tu ránu v tom vagónu s nimi. Zaprvé čekáš dítě, zadruhé máš dítě, zatřetí máš zodpovědnost za lidi doma. Takže co dělat? První impulz je samozřejmě: vstát a něco mu říct. Ale na to člověk rychle zapomene. Asi je to zbabělé, ale je to tak.

O koncentračních táborech a o spalování lidí, o tom hororu plynových komor jsme se dozvěděli jen díky tomu, že jsme měli židovské kamarády. To mohli vlastně vědět jen lidé, kteří znali Židy nebo měli něco společného s tajnou službou. Ale normální lid, třeba sedláci na venkově, ti to nevěděli. Takže když se dnes tvrdí: »To se přece muselo vědět!«, není to pravda.

Thomas Frankl

Na Slovensku platil zákon, že vo vchode domu musí visieť menný zoznam všetkých jeho obyvateľov. Mama k našim menám nenapísala, že sme »Izraeliti« alebo »Židia«, ale »r.k.«, čiže rímskokatolíci. Keď však prišla jedna z posledných veľkých vln zatýkania, nepomohlo nám ani to. Vojaci prišli v noci. Mám kalendár, do ktorého si mama – veľmi pedantná dáma – napísala: »O pol jednej v noci nás zatkli.«

Odviezli nás do istej židovskej obce [v Bratislave], z ktorej sa neskôr stalo sídlo gestapa. Nahnali nás do jednej prázdnej miestnosti, v ktorej sme si nemali kam sadnúť. Bola noc, tak sme sa poukladali na zem. Len sotva sme však mohli spať, deti plakali, iní zasa stonali. Zavčas rána nás vyhodili von a prikázali nám, aby sme sa rozostavili do radov po piatich. Otec zachytil túto scénu na jednom zo svojich obrazov.⁵ Potom nás viedli pozdĺž Prezidentského paláca na nákladnú stanicu. Tam sme spolu s otcom a strý-

5 Malby Adolfa Frankla sú vystavené v galérii Art Forum na Judenplatz 2 vo Viedni.

dem Vater und dem Onkel. Nach einiger Zeit sagte man meinem Vater, dass er die Stiegen der Rampe hinaufgehen sollte. Es gab dort eine Baracke und in der Baracke waren die Wagons, die in das Sammellager Sereď fuhren. Wir standen dort mit vielen anderen Menschen, einige kannte ich – meine Verwandten. Meine Mutter sagte zu einem Soldaten: »Meine Tochter müsste auf die Toilette gehen.« Sie machte ständig solche Versuche. Und der deutsche Soldat sagte: »Das ist ein Güterbahnhof, da gibt es keine Toilette.« Plötzlich kam ein SSler, den wir schon vorher gesehen hatten – später stellte sich heraus, dass das [SS-Hauptsturmführer] Alois Brunner war –, und fragte ungefähr in dem Sinne, ich hab's nicht gehört: »Was wollen Sie, was machen Sie hier?« Und meine Mutter sprach nicht mehr von der Toilette, sondern sagte: »Ja, ich bin hergekommen, weil mein Mann irrtümlich verhaftet wurde, er ist kein Jude.« Das ist ihr alles so in den Sinn gekommen. Und er sagte: »Ja, wenn er's nicht ist, dann war's bestimmt sein Vater, Großvater oder Urgroßvater«, und befahl zwei deutschstämmigen Soldaten, die in der Slowakei lebten – die nannte man »die Freischützstaffel: «Nehmen Sie den Mann.« Da ging der Alois Brunner weg, wir standen dort, meine Mutter und meine Schwester. Als er zurückkam, fragte er uns: »Und was machen Sie noch hier?«, und meine Mutter sagte: »Wir sind auch nicht jüdisch.« Und daraufhin – daran kann ich mich noch genau erinnern – nicht an das, was er sagte, sondern an eine Handbewegung: »Dann gehen Sie von da raus ... Sonst schicken wir Sie an die Arbeit mit Ihrem Mann.« Und meine Mutter sagte: »Dann geben Sie mir eine Begleitung«, denn es war ja alles umzingelt. Und er befahl wiederum zwei Soldaten: »Diese Frau mit den zwei Kindern ist eine Arierin, begleiten Sie sie hinaus.« Am Weg hinaus – erzählte mir meine Mutter – trafen wir einen Soldaten, der ein Bekannter von uns aus Pressburg war, und der sagte: »Beeilen Sie sich, Frau Frankl, gehen Sie rasch von hier hinaus!« Als wir hinaus kamen, hatte meine Mutter Angst, erkannt zu werden. Sie war eine gut aussehende Dame und bekannt in der Stadt. Es war ja eine kleinere Stadt, und im Zentrum hatten wir das Geschäft. In der Holzgasse, nicht weit von der Schöndorfer Gasse. Bis drei, vier, fünf Uhr früh versteckten wir uns im Park. Es gab auch böartige Menschen, die Anzeigen machten.

Dann eilten wir zu meinen Großeltern. Sie waren Patienten in einem Spital. Meine Großmutter hatte den Fuß im Gips. Ob sie wirklich als Patienten dort waren oder ob das ein Versuch war, sich zu verstecken, weil sie glaubten, dass sie dort nicht gesucht würden, weiß ich

kom čakali, čo bude ďalej. Po chvíli ktosi otcovi prikázal, aby vyšiel po úzkych schodíkoch do jedného baraku. V ňom sa nachádzali vagóny smerujúce do zberného tábora v Seredi. Stáli sme vonku spolu s mnohými ďalšími ľuďmi. Niektorých som poznal – našich príbuzných. Mama oslovila jedného z vojakov: »Moja dcéra by potrebovala na toaletu.« Skúšala všeličo možné. Nemecký vojak odvetil: »Sme predsa na nákladnej stanici, tu toaletu nenájdete.« Odrazu prišiel jeden esesák, ktorého sme videli už predtým – neskôr vysvitlo, že to bol Alois Brunner – a opýtal sa niečo v zmysle (nepočul som presne): »Čo chcete? Čo tu robíte?« Mama už nespomenula toaletu, ale povedala: »Prišla som sem, lebo mi omylom zatkli muža. Nie je Žid.« Len tak jej to prišlo na myseľ. Brunner odvrkol: »Ak on nie je, tak určite jeho otec, starý otec alebo prastarý otec boli,« a rozkázal dvom nemeckým vojakom, čo žili na Slovensku – tých sme volali »Freischützstaffel«: »Zoberte toho muža.« Potom odišiel. My s mamou a so sestrou sme sa ani nepohli. Keď sa vrátil, opýtal sa: »Čo tu ešte robíte?« a mama na to: »Ani my nie sme Židia.« Už presne neviem, čo na to odpovedal, ale v pamäti mi utkvел jeho pohyb rukou: »Tak odtiaľto odíďte ... Inak vás pošleme pracovať s vaším mužom.« Ona zareagovala: »Povedzte niekomu, nech ma vyprevadí.« Všetko bolo totiž obklúčené. Brunner teda rozkázal ďalším dvom vojakom: »Táto pani s dvoma deťmi je árijka, odprevadte ju von.« Neskôr mi mama hovorila, že sme cestou stretli jedného vojaka, ktorý bol náš známy z Bratislavy. Zašepkal jej: »Poponáhľajte sa, pani Franklová. Rýchlo odtiaľto odíďte!« Keď sme vyšli von, dostala strach, že nás spoznajú. Vynikala svojou krásou a v meste ju mnohí poznali. Žili sme v menšom meste a v centre na Drevenej ulici neďaleko Obchodnej sme mali obchod. Do tretej, štvrtej či piatej hodiny rána sme sa ukrývali v parku. Našli sa totiž aj zlomyseľní ľudia, udavači.

Ráno sme sa ponáhľali k starým rodičom. Ležali v nemocnici. Starká mala nohu v sadre. Neviem, či boli ozajstní pacienti, alebo sa tak len snažili ukrývať, lebo verili, že v nemocnici ich nebude hľadať nik. Isté však je, že o deň alebo dva – tak nám vraveli – ich takmer nahých, len v nočnej košeli alebo v pyžame, vyhnali na ulicu a previezli do zberného tábora v Seredi. Tam ešte stretli môjho otca. Neskôr ich deportovali do Osvienčimu a popravili.

Rozlúčili sme sa so starými rodičmi a zamierili do kláštora ursulínok na Hlbokej ceste – čiže sme stále boli v Bratislave.

nicht. Tatsache ist: Am nächsten oder zwei Tage später – so hat man uns erzählt – wurden sie hinausgejagt, fast unbekleidet, nur in einem Nachthemd oder Pyjama, und sie wurden in das Sammellager in Sered gebracht, wo mein Vater sie noch sah. Später wurden sie nach Auschwitz deportiert und dort umgebracht.

Wir verabschiedeten uns von den Großeltern und gingen dann zu den Ursulinen im Tiefen Weg – immer noch in Pressburg. Meine Eltern kannten die Oberin im Kloster gut, die Ursulinen waren Kunden bei uns. Da wollten wir uns verstecken, blieben aber nur wenige Stunden dort, weil die Schwestern befürchteten, dass das deutsche Militär kommen und das Kloster besetzen würde.

Nach dem Kloster gingen wir ins Gebirge – auch noch in Pressburg. Die Gegend hieß Weißes Kreuz, nicht weit von der Burg. Mutter brachte meine Schwester Erika und mich zur Familie Holubek, und wir blieben dort. Sie ging weg, wir wussten nicht wohin. Es stellte sich aber heraus: Sie war versteckt bei den Fazekas ungefähr zwanzig oder 30 Meter entfernt von dem Haus, in dem wir waren. Hie und da sah sie uns, denn ich hatte das Glück, mit meiner Schwester manches Mal hinauszugehen vors Haus. Aber weil die Familie Holubek nur Mädchen hatte, zog man mir einen Rock und ein Tuch an, sodass es nicht auffiel. Es hätte ja sein können, dass sich jemand fragt: »Wer ist der Bub?« Denn es gab Leute, die waren spezialisiert auf Anzeigen. Aber Gott sei Dank gab es auch gute Menschen. Meine Mutter erzählte uns später, aus der Speisekammer habe sie uns manchmal gesehen. Meine Schwester und ich, wir schliefen in einem großen Bett bei der Familie Holubek und hielten uns immer an den Händen, weil wir Angst hatten. Immerhin erfuhren wir, dass meine Mutter da ist und nicht deportiert wurde, denn sie schickte uns durch den Herrn Fazekas kleine Zettelchen mit ein paar Notizen drauf.

Die Familie Fazekas hatte zusätzlich zum Keller einen Luftschutzkeller gebaut, also ein Loch in der Erde. Man versuchte alles Mögliche, um sich vor Bombenangriffen zu retten.

Im März / April 1945 kam die Rote Armee der Stadt Pressburg immer näher, und wegen der Kämpfe entschloss sich meine Mutter, dass wir in den Luftschutzkeller zu Fazekas kommen sollten, und dort trafen wir sie wieder.

Rodičia dobre poznali predstavenú kláštora. Uršulínky k nám často chodievali nakupovať. Chceli sme sa u nich ukryť, no napokon sme ostali len pár hodín, lebo sestry mali strach, že príde nemecká armáda a obsadí kláštor.

Z kláštora sme sa presunuli do hôr, na Biely kríž pri Bratislave. Táto oblasť sa nachádza neďaleko hradu. Moju sestru Eriku a mňa vzala mama k rodine Holúbekovej. My sme u nich zostali a mama odišla. Nevedeli sme kam. Neskôr sme sa ale dozvedeli, že sa ukrývala u Fazekasovcov. Ich dom sa od nás nachádzal dvadsať či tridsať metrov. Sem-tam nás zazrela, lebo sme mali to šťastie, že sme párkrát mohli vyjsť pred dom. Holúbekovci však mali len dcéry, a preto som musel nosiť sukňu a šatku, aby som nikomu nebol nápadný. Mohlo sa totiž stať, že by sa niekto pozastavil a zamyslel sa: »Ktože je ten chlapec?« Našli sa rôzni špecialisti na udávanie. Vďaka Bohu, existovali aj ľudia s dobrým srdcom. Mama nám neskôr hovorila, že sa na nás občas pozerala zo špajze. U Holúbekovcov sme so sestrou spali v jednej veľkej posteli. Zo strachu sme sa neprestajne držali za ruky. Aspoň sme vedeli, že mama je nablízku, že ju nedeportovali, lebo nám cez pána Fazekasa posielala lístočky so stručnými správami.

Fazekasovci si k pivnici pristavali protiletický kryt. Do zeme vykopali dieru. Ľudia skúšali všetko možné, len aby sa uchránili pred bombovými útokmi.

V marci a apríli 1945 sa Červená armáda čoraz viac približovala k Bratislave. Mama rozhodla, že sa ukryjeme v protiletickom kryte Fazekasovcov. Tam sme sa s ňou po dlhom čase stretli.

DER SLOWAKISCHE NATIONALAUFGSTAND, SEINE NIEDERSCHLAGUNG UND DIE EVAKUIERUNG DER DEUTSCHSPRACHIGEN BEVÖLKERUNG

Der Slowakische Nationalaufstand erhob sich im August 1944 und dauerte bis Oktober. Er richtete sich gegen die faschistische Regierung und deren Bindung an das Deutsche Reich und hatte das Ziel, das Land der näher rückenden sowjetischen Front zu öffnen. Getragen von Teilen der Slowakischen Armee, in- und ausländischen Partisanen sowie Freiwilligen aus verschiedenen Nationen, stand er in Verbindung mit der tschechoslowakischen Exilregierung in London. Das Zentrum des Aufstandes lag in der Mittelslowakei um Banská Bystrica. Die unterschiedlichen Regionen des Aufstandes und die verschiedenen Gruppierungen waren schlecht miteinander koordiniert, was wesentlich zu seiner schnellen Niederschlagung durch Einheiten der Deutschen Wehrmacht und der Waffen-SS beitrug. Pogrome an Zivilisten wurden von beiden Seiten begangen.

Die deutschsprachigen Bewohner der Slowakei wurden nach dem Nationalaufstand und bei näher kommender sowjetischer Front evakuiert, vielfach unter Zwang – umso vollständiger und systematischer, je weiter im Osten die Gebiete lagen. In der Zips und im Hauerland wurde der Großteil der Bewohner evakuiert. Vor allem entschiedene Nazi-Gegner widersetzten sich und wurden von Slowaken versteckt, um bleiben zu können.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE, JEHO POTLAČENIE NEMECKOU ARMÁDOU A EVAKUÁCIA NEMECKÝCH OBYVATEĽOV

Slovenské národné povstanie vypuklo v auguste a trvalo do októbra 1944. Bolo namierené proti klérofašistickej vláde a jej väzbe na Nemeckú ríšu. Jeho cieľom bolo otvoriť krajinu blížiacim sa sovietskym vojskám. Povstania sa zúčastnila časť slovenskej armády a domáci aj zahraniční partizáni, bolo v spojení s československou exilovou vládou v Londýne. Centrum povstania bolo na strednom Slovensku v okolí Banskej Bystrice. Rôzne povstalecké územia a skupiny boli slabo koordinované, čo výrazne prispelo k tomu, že ho nemecká armáda a jednotky SS čoskoro potlačili. Obe strany páchali pogromy na civilistoch.

Nemecké obyvateľstvo na Slovensku po konci Povstania v strachu pred blížiacim sa sovietskym frontom evakuovali, niekedy pod nátlakom. Čím ďalej na východ, tým viac bola evakuácia kompletná a systematická. Zo Spiša a Hauerlandu (na strednom Slovensku) odišla väčšina obyvateľov. Odhodlaní odporcovia nacistov sa vzopreli a ukryli u Slovákov, aby mohli zostať.

Jozef Roth

Wir Slowaken spürten den Krieg erst 1944, als die Partisanen kamen. Davor hatten wir nicht einen deutschen Soldaten gesehen. Wir waren uns nicht dessen bewusst, dass Krieg war. Wir lebten in Ruhe. In Tschechien ging es den Menschen schlechter.

Als 1944 zu 99 Prozent klar war, dass Hitler den Krieg verlieren wird, fingen die Partisanen an, uns Deutsche zu verfolgen. Als Erstes verfolgten sie die Lehrer und Direktoren, sie wurden gefoltert und erschossen. In Honneshau hatten wir einen Direktor, Lehmann hieß er, und einen Lehrer Holko. Als die Partisanen kamen, suchten sie nach ihnen und konnten sie nicht finden – weder in der Schule noch in der Wohnung –, denn sie waren in der evangelischen Kirche und spielten auf der Orgel. Ein Dienstmädchen, das in der Nähe wohnte, lief zur Kirche und warnte sie, dass sie von den Partisanen gesucht würden. Daraufhin kletterten sie auf den Kirchturm. Der Lehrer war ein athletischer Typ, der schaffte es bis hinauf. Der Lehmann, ein stärkerer Mann, schaffte nur zwei Stockwerke. Da fanden ihn die Partisanen, und er wurde hinuntergerufen, »damit ihm nichts passiert«. Als er fast unten war, erschossen sie ihn mit dem Maschinengewehr. Der Lehrer sah das alles von oben. Als die Partisanen weggegangen waren, sprang er vom Kirchturm und lief in der Morgendämmerung weg. Alles durchsuchten die Partisanen, auch die Pfarre, aber umsonst. Er war längst weg.

Jeder war plötzlich Partisan, aber als die Deutschen kamen, liefen sie alle wie wild davon. Oben auf der Skalka hatten sie ein Versteck, wo sie alles hatten: Zucker, Schnaps, alles. Wenn die Partisanen Fleisch brauchten, dann kamen sie in ein deutsches Dorf und gingen zum Dorfrichter: »Wir brauchen ein Schwein, wir brauchen dies und das ...« Unser Nachbar Kubiš hatte so schöne Kuhkälber. Die hatten sie gesehen, weil sie immer unterwegs waren und mit ihren Gewehren umherliefen. Und weil wir in Honneshau die Kühe weideten, sahen wir mit an, als sie kamen und ihm die Kuhkälber wegnahmen. Der Arme hat so geweint. Dann half ihm das ganze Dorf, damit er etwas hatte.

Die Partisanen aus Kremnitz besetzten das ganze Dorf Glaserhau und nahmen alle Männer von achtzehn bis 60 Jahren mit – auch den Pfarrer. Sie luden die Menschen auf die Eisenbahnwagons für Schweine und ließen sie drei Gruben ausheben. Da ahnten sie schon, dass sie sich das eigene Grab schaufelten. Es waren 175 oder 179 Män-

Jozef Roth

My, Slováci, sme vojnu pocítili len v roku 1944, keď začali pôsobiť partizáni. Ale predtým sme ani len nemeckého vojaka nevideli. A už vôbec sme nevedeli, že je vojna. Žili sme v pokoji. V Čechách to mali horšie.

V roku 1944 však už bolo na deväťdesiatdeväť percent jasné, že Hitler prehrá. Vtedy partizáni začali prenasledovať všetkých Nemcov, nás. Ako prvých učiteľov a riaditeľov, mučili ich a zastrelili. Napríklad v Lúčkach sme mali riaditeľa, volal sa Lehmann, a jedného učiteľa, Holku. Raz prišli partizáni a hľadali ich. Ale čo sa stalo, nemohli ich nájsť v škole ani v byte. Boli v evanjelickom kostole, hrali na organ. Jedna slúžka, ktorá bývala blízko, utekala a chytro im povedala, že ich hľadajú partizáni. Tí odišli do mesta, ale behom desiatich minút sa vrátili. Voľakto telefonoval, nejaký občan z Lúčok, že sú tí dvaja v evanjelickom kostole. Ale oni už vedeli, že ich partizáni hľadajú. Tak sa vyškriabali hore na vežu. Učiteľ bol švihák, stačil ujsť hore až na vrch. Ale ten Lehmann, to bol statnejší chlap. Prešiel len zo dve-tri poschodia a nevládal ďalej. Partizáni ich našli. Vyzvali ho, aby zišiel dolu, že sa mu nič nestane. Prišiel na dolné poschodie. Zastrelili ho samopalom. Učiteľ všetko videl. Partizáni odišli preč mysliac si, že tam bol len riaditeľ. Až potom zistili, že je tam aj učiteľ. Zasa sa vrátili, ale medzitým učiteľ skočil šikovne dolu a ako sa brieždilo, marš cez pole, ušiel im. Už potom zbytočne hľadali, prehľadali všetko, aj faru, ale nenašli ho. Bol už dávno preč.

Každý bol zrazu partizán, tak prečo nebojovali? Keď Nemci prišli, utekali všetci ako blázni. Hore na Skalke mali skrýšu a v nej mali všetko: cukor, pálenku, no všetko. A keď potrebovali partizáni mäso alebo niečo, prišli do nemeckej dediny, išli za richtárom: »Potrebujeme prasa, potrebujeme to a ono.« Náš sused Kubiš mal také krásne jalovice! A tí ich videli, lebo chodili každú chvíľu s guľometom. A my sme to videli, my sme tam kravy pásli v Lúčkach, keď tam prišli a tie jalovice mu zobrali. Ten chudák tak plakal! Potom sa celá dedina skladala, aby bol trošku menej škodný.

Kremnickí partizáni išli a obsadili celú dedinu Sklené. Zobrali všetkých mužov od osemnásť do šesťdesiat rokov, ešte aj farára, skrátka všetkých. Naložili ich do svinských vagónov na stanici a museli kopať tri jamy. Ale vtedy už tušili – »no asi si vraj hrob kopeme«. Bolo tam stosedemdesiatpäť alebo stosedemdesiatdeväť

ner. Auch Väter mit Söhnen. Ich kann mich erinnern an einen, der war aus Honneshau und unterrichtete in Glaserhau. Er kniete und sagte: »Erschießt mich, aber lasst bitte meine Söhne leben!« Sie traten auf ihn ein. Das war wild, erbarmungslos. Sie brachten die unschuldigen Menschen um.

Was passierte also damals bei Glaserhau? Der Zug blieb stehen, und sie holten – einen nach dem anderen – die Männer heraus. Außen herum standen die Partisanen. Die Männer mussten sich vor die Gruben stellen. Als alle dastanden, rief einer der Partisanen »Feuer!«, und alle schossen. Einen gab es, der erzählte uns das später. Als er »Feuer« hörte, sprang er, ohne getroffen worden zu sein, in die Grube. Manche wurden angeschossen, am Arm oder im Bauch. Nicht alle waren sofort tot. Drei oder vier Menschen konnten fliehen, so auch der Pfarrer und ein Förster. Es war ein Geschrei, ein Heulen, und immer, wenn jemand schrie, wurden Granaten abgefeuert.

Der, der unverletzt in die Grube sprang, bedeckte sich in einer Ecke mit Leichen, um sich vor den Granatensplittern zu schützen. Als er uns später seine Beine zeigte, waren überall Splitterwunden; die verletzten ihn aber nicht tödlich. An der Grube gab es Wachen. Er konnte sich nur stückweise vorwärts bewegen. Langsam arbeitete er sich nach oben. Er hat im Blut gebadet. Als er sich dann aus den Leichen befreit hatte, floh er auf allen Vieren. Er kannte die Gegend, ging zum Brunnen und wusch sich. Die Partisanen nahmen ihn wieder gefangen, töteten ihn aber nicht. Sie brachten ihn nach Kremnitz ins Krankenhaus. Dort wurde er nicht behandelt, sondern nur gebadet. Er lag am Gang, aber er lebte. Der Führer der Partisanen lag auch im Krankenhaus von Kremnitz, Lacko hieß er. Und der sagte: »Dich nehme ich als Erstes dran.« Damit es keinen Zeugen gäbe.

Aber der Lacko musste fliehen, und der Mann aus Glaserhau blieb. Die Partisanen mussten fliehen, als die Deutschen kamen. Jener aber bekam ein Zimmer und wurde gepflegt.

Auch dem Pfarrer gelang es, lebendig dem Grab zu entkommen, und er ging zu den Zigeunern. Er sagte ihnen, sie sollten in die Pfarre gehen und die Köchin bitten, dass sie ihm etwas zum Anziehen schickt. Die Zigeuner gingen aber zu den Partisanen, und die nahmen ihn fest. Doch konnte er nochmals fliehen und so rettete er sich.

Als die Deutschen kamen, was ist da alles passiert! Weil die Zigeuner dem Pfarrer nicht geholfen hatten, wurden sie alle aus dem Dorf

mužov. Aj otcovia so synmi. Pamätám si jedného, čo pochádzal z Lúčok a bol učiteľ v Sklenom. Kľakol si: »Mňa zastrelte, ale aspoň synov mi nechajte.« Kopli doňho ... To bolo besné, nemilosrdné. Bezbranných ľudí vraždili.

Ale čo sa stalo v tom Sklenom? Vlak zostal stáť a po jednom zobrali tých mužov. A všetko naokolo bolo obsadené partizánmi. Z jedného vagónu ich zobrali a museli sa postaviť pred tú jamu. A keď už tam všetci stáli, jeden partizán zakričal »pál« a všetci strieľali. Boli aj takí, jeden nám to rozprával, ktorí ako počuli »pál«, skočili dnu, hoci vôbec neboli ranení. Niektorí to však dostali do ruky alebo do brucha, nebol hneď každý mŕtvy. Ušli im asi traja-štyria ľudia, ešte aj farár. Pokiaľ volakto sa ozval, rev a plač ranených, začali hádzať granáty do jamy.

A ten, ktorý nebol ranený, išiel do rohu a ťahal si tých mŕtvych, ťahal a zakryl sa, aby ho neranilo. Aj tak ho tie črepiny z granátu trafili. Ukázal nám nohu, samá jazva. Ale nebol smrteľne ranený. Potom ešte chodila stráž, stále, hore-dolu. V rohu sa trochu vytiahol a pozeral a keď potom bola stráž ďalej, vydvihol sa vždy vyššie. Topil sa v ľudskej krvi. Ale keď už bol strážnik ďalej, vyšvihol sa hore a štvornožky utiekol. Poznal to tam. Bola tam studnička, tam sa očistil, poumýval. A zasa ho chytili partizáni. No nezabili ho, zobrali ho do nemocnice v Kremnici. Neošetrili ho, len okúpali. A ďalej ležal na chodbe, ale žil. Partizánsky veliteľ, Lacko sa volal, tiež bol ranený a tiež bol v nemocnici v Kremnici. A keď ho tam videl ležať, vraví: »Teba si prvého zoberiem.« Aby nebolo svedkov.

Ale potom sa rýchlo stalo, že sám Lacko musel utekať z nemocnice a ten Sklenčan zostal. To keď partizáni museli utekať, keď už prišli Nemci. Potom ho zobrali a riadne ošetrovali. Dali ho do izby, takže sa z toho vylízal.

Tak isto aj farár ušiel z jamy, vyšvihol sa. Išiel k Cigánom, to bol kraj dediny, a povedal im: »Chodte na faru, povedzte kuchárke, aby mi všetky veci od vrchu až po topánky doniesla.« Ale oni namiesto toho, aby išli na faru, išli zase k partizánom a tí ho potom zasa chytili a zavreli. A farár odtiaľ zasa ušiel a tak sa zachránil.

A potom, keď už Nemci prišli, čo spravili! Za to, že Cigáni nepomáhali farárovi, tak ich všetkých, koľkí tam boli, zobrali mimo dediny, kde bol pancierový zákop. Tam všetkých postrieľali. Tam sú aj pochovaní.

geführt und in einem Panzergraben erschossen. Dort sind sie begraben.

So fing es an mit den Massengräbern. Und wer hat sie gemacht? Die Partisanen und die Deutschen. Die Deutschen fassten auch niemanden mit Samthandschuhen an. Die Dörfer Franz und Kleck wurden ebenfalls von den Deutschen eingekesselt und die Bewohner liquidiert, weil dort Massengräber gemacht worden waren. Zahn um Zahn.

In Honneshau gab es drei Partisanen: einen Kubiš, einen Schwarz und einen Lichner.⁶ Kubiš und Schwarz waren Schwager meines Vaters. Als die Deutschen kamen, nahmen sie die drei gefangen und sie mussten ins Lager. Dort haben sie etwas erlebt! Meine Onkel Schwarz und Kubiš überlebten, aber der Lichner starb im Konzentrationslager. Sie erzählten, dass es furchtbar war. Sie hungerten, kalt war es, alles Mögliche ... Jeden Tag sahen sie Wägen voll mit Leichen vorbeifahren. Verhungerte Menschen. Meistens politische Gefangene, Juden oder Zigeuner. Das Ende des Krieges war schrecklich – schrecklich auch für den Kubiš. Die eigenen Kinder liefen vor dem Vater davon, weil er so abgemagert war. Seine zwei Töchter riefen: »Das ist nicht unser Vater!« In dem Moment waren die Kinder traurig, aber auch glücklich, dass er zurückgekommen war.

Wir wurden nach Österreich evakuiert. Als man sah, was die Partisanen in Glaserhau gemacht hatten, bekamen wir alle Angst, dass auch wir drankommen. Als die Front [der Roten Armee] näher kam, direkt hierher, setzte der Heimatschutz die Dörfer und die Häuser in der Umgebung wie Deutsch-Litta und Kuneschhau in Brand. Damals wurde ausgerufen, dass wir Deutschen weggehen würden. Es war fürchterlich. Alles blieb zurück, auch die Kühe. Wir gingen weg, der Heimatschutz und die Kühe wurden weggejagt, alles jagten sie weg. Auch die Kühe haben gelitten.

6 Honneshau / Lúčky war ein rein deutschsprachiges Dorf.

Takto to začalo s masovými hrobmi. A kto ich robil? Partizáni a Nemci. Nemci potom tiež nejednali v rukavičkách. Tak isto Kľak, Ostrý Grúň. Tam bolo asi osem Nemcov, ktorých partizáni zastrelili. To za nejaké osobné účty. Potom, keď prišli do Žarnovice nemeckí vojaci, tak sa im sťažovali, že čo sa stalo. Tak čo urobili? Ostrý Grúň, Kľak. Tak isto Nemci obklúčili a celú dedinu likvidovali. Kvôli tomu, že tam bol masový hrob. To je zub za zub.

V Lúčkach boli traja partizáni,⁶ písali sa Kubiš, Schwarz a Lichner. Kubiš aj Schwarz boli švagrovia môjho otca. Keď prišli Nemci, všetkých pochytili a všetci traja išli do lágru. V koncentračnom tábore si prežili svoje. Strýcovia Schwarz a Kubiš prežili, ale Lichner, ten tam zomrel, ten sa nevrátil. Rozprávali, že to bolo voľačo strašné. Hladovali, zima a všetko možné... Každý deň vozili plné vozy mŕtvych, ktorí zomreli hladom. Boli to väčšinou politickí väzni, ktorých pochytili, ako oni. Alebo Židia a Cigáni. To bolo voľačo strašné. A keď potom vojna skončila, skončil strašlivo aj ten Kubiš. Vlastné deti utekali od otca, lebo bol taký chudý! Mal dve dcéry a kričali: »To neni môj tatík.« V tej chvíli boli smutné, hoci aj šťastné, že sa vrátil.

My sme boli evakuovaní v Rakúsku. Keď sme videli, čo partizáni robia v Sklenom, všetci sme mali strach, že to príde aj na nás. Odišli sme preč. A všetko ostalo. Bolo tu plno kráv, Heimatschutz [nemecká domobrana] tieto kravy hnala preč, veď aj tie strašne trpeli. Ale keď sa už blížila fronta, Heimatschutz tieto dediny ako Koperica a Kunešov podpálili. Vtedy sa už kričalo, že my, Nemci, pôjdeme všetci von. To bolo voľačo strašné, čo sa robilo.

6 Lúčky boli čisto nemecká obec.

Edita Šenkýrová

Vor der Front wollten die Deutschen die Kinder einsammeln und aussiedeln. Sie jagten und suchten uns. Zuerst wollten sie nur die Kinder mitnehmen, aber dann siedelten sie auch die Familien aus. Es war nicht freiwillig. Unsere Leute wollten nicht weg aus Einsiedel an der Göllnitz. Jeder hatte sein Häuschen hier, seine Familie. Meine Mutter versteckte mich, und ich war nicht unter denen, die ausgesiedelt wurden. Wir konnten uns bei den Slowaken verstecken. Und nach der Front jagten uns wiederum die Slowaken und wollten uns aussiedeln.

Rosina Stolárová-Hoffmannová

Es war der Karfreitag 1945. Mein Vater sagte: »Ich gehe nirgendwohin, wir bleiben hier!« Dann aber erzählten sie ihm, was los ist, und er sagte sich: »Ich habe im Keller 300 Hektoliter Wein. Wenn die Soldaten hierher kommen und sich mit dem Wein betrinken und ich habe hier zwei Frauen, wie kann ich dann noch für ihre Sicherheit bürgen?« Also fand er einen Fuhrmann, und eine Nachbarin erzählte, dass sie in St. Johann an der March einige Verwandte habe, dorthin sollten wir evakuieren.⁷ Also luden wir auf, setzten uns auf den Wagen und blieben dort die ganze Nacht des Karfreitag, als wir aus Pressburg abzogen, um nicht in dem Haus zu bleiben, wo der Wein aufbewahrt wurde.

Wir fuhren durch Kutti nach Mähren, nach Lundenburg und mit irgendeinem Zug fuhren wir weiter nach Westen. Schließlich fanden wir heraus, dass die Schule meiner Tante, die an der deutschen Handelsakademie lehrte, nach Österreich evakuiert worden war. Wir nahmen an, dass dort sowohl die Kinder als auch die Lehrer der Schule wären.⁸ Doch war es schwierig, dorthin zu gelangen. Die Donau überquerten wir auf einer Fähre, dann fuhren wir mit einem kleinen Zug, mit einem Ausflugszug, nach Amstetten und von dort gingen wir zu Fuß. Auf dem Weg verloren wir nach und nach alle unsere Sachen – auch mein Fahrrad ließ ich irgendwo stehen –, bis wir am Ende fast

7 Im slowakischen und deutsch-slowakischen Sprachgebrauch ist es üblich, das Wort »evakuieren« auch aktiv im Sinn von »vorübergehend das Land verlassen« (für die Zeit, in der sich die von Osten vorrückende sowjetische Front durch die Slowakei hindurchbewegte) zu gebrauchen.

8 Es war üblich, dass die Lehrer und Schüler der deutschsprachigen Schulen der Slowakei gemeinsam evakuiert wurden, sodass in der Zeit der Evakuierung der Unterricht fortgesetzt werden konnte.

Edita Šenkýřová

Pamätám si, že pred frontom začali Nemci zbierať deti. Naháňali nás a hľadali nás, chceli nás vystaňovať. Najprv chceli len zobrať deti a potom vystaňovali aj rodiny. To nebolo dobrovoľné, naši ľudia stadiaľto, z Mniška, odísť nechceli. Veď každý tu mal domček, každý tu mal svoju rodinu. A moja mama ma skrývala, takže som sa nedostala medzi tých, ktorých vystaňovali. Podarilo sa nám ukryť u tých, ktorí boli Slováci. No a potom po fronte nás zas naháňali Slováci, zas nás tí chceli vystaňovať.

Rosina Stolárová-Hoffmannová

Bol Veľký piatok 1945. Môj otec vraví: »Nikam nejdem, my tu budeme.« Ale potom mu rozprávali, čo sa deje. »A ja mám v pivnici tristo hektolitrov vína a keď sem tí vojaci prídu a začnú piť to víno a opijú sa ... A ja tu mám tie moje dve ženy, no nemôžem za ne ručiť.« Tak našiel nejakého povozníka a ešte jedna susedka vravela, že má vo Svätom Jáne pár známych, aby sme sa tam evakovali. Tak sme sa naložili na ten voz a sedeli sme celú noc na Veľký piatok. Tiahli sme preč z Bratislavy, aby sme neboli v tom dome, kde je skladované to víno.

Išli sme cez Kúty na Moravu, Břeclav. Tam sme potom našli nejaký vlak. Išli sme z jednej dediny do druhej, stále sme sa dostávali ďalej a ďalej na západ. Nakoniec sme zistili, že moju tetu, ktorá učila na nemeckej obchodnej akadémii, so školu evakovali do Rakúska. Tam budú deti z tej školy aj profesori, tak ideme tam.⁷ Horko-ťažko sme sa tam dostali. Cez Dunaj sme išli takou kompou, potom tam išiel taký malý vláčik pre turistov, tým sme sa dostali do Amstetten. A odtiaľ sme išli pešo. Počas cesty sme stále niečo niekde nechávali. Najprv som niekde nechala bicykel a nakoniec sme boli už temer holí, už sme len kufor vláčili. Takto sme cestou všetko stratili. Pamätám si, že tam bola prudká horská riečka a tam nás poslali: »Tam musíte ísť, tam je kaštieľ a tam sú nejaké deti zo Slovenska.« A tak sme tiahli. Bola úplne tmavá noc, že ste prst pred očami nevideli. Mala som taký maštalný lampáš, neviem odkiaľ. So mnou išiel otec a potom sme tam prišli a vidím malé svetielko. Všade bolo zatemnenie, pre nálety bolo všade zakázané

7 Učiteľov a žiakov z nemeckých škôl na Slovensku evakovali spolu, aby mohla počas trvania evakuácie pokračovať výučba.

nackt waren. Nur der Koffer blieb uns. Ich erinnere mich, dass sie uns einen reißenden Bergstrom durchqueren ließen. »Dort müsst ihr hingehen. Da ist ein Schloss, in dem einige Kinder aus der Slowakei untergebracht sind.« Die Nacht war stockfinster, wir konnten die Hand nicht vor den Augen sehen. Ich hielt eine Stall-Laterne – woher ich die hatte, weiß ich nicht. Vater ging mit mir. Und als wir dort ankamen, sah ich ein kleines Licht. Überall gab es wegen der Luftangriffe Verdunkelung. Wir begannen zu rufen und zu klopfen. Plötzlich antwortete jemand auf Französisch. Es waren französische Kriegsgefangene. Sie sagten uns, wir müssten noch weitergehen. Nach einem weiteren Kilometer in der Nacht kamen wir zu meiner Cousine und deren Mutter, der Schwester meiner Mutter.

Mein Vater weinte über seine Weinberge und dachte immer nur daran, wann wir zurückkehren würden. Sein Leitsatz war: »Ich habe keinem Schaden bereitet, daher wird auch mir keiner etwas antun.« Er wollte immer nur nach Hause. Seine Weinstöcke würden über den Winter abfrieren, er hätte dort bleiben und sterben sollen.

In Österreich waren wir bis Mai [1945] und erlebten dort das Kriegsende. Dann kamen die Russen, mit denen ich sehr gute Erfahrungen machte. Ich weiß nicht, ob das naiv war, aber ich hatte nie Angst vor ihnen. Wie die Leute sich fürchteten, sie zitterten vor Angst! Ich sprach mit ihnen ganz normal, schön auf Slowakisch: »Hey du!« Wir kamen gut miteinander aus, und bei meiner Tante – sie war 45 bis 50 Jahre alt, Professorin an der Handelsakademie, und ihre Tochter war auch dabei – spielten wir mit den Offizieren Karten. Ich sah keine Bedrohung in ihnen, nie hatte ich ein solches Gefühl. Als mein Vater sagte, dass wir nun zurück nach Hause gehen würden, meinten auch die russischen Offiziere: »Ihr seid aus Pressburg, Bruder-Slawen. Geht nach Hause.« Wir mussten weggehen, denn länger zu bleiben war nicht möglich.⁹

9 Unmittelbar nach Kriegsende wurde den evakuierten Deutsch-Slowaken von den österreichischen Behörden mitgeteilt, dass sie nicht länger bleiben könnten.

svietiť. »Je tam nejaké svetielko.« Skoro som do tej rieky padla. Potom sme našli mostík, začali sme kričať, búchať. Naraz ktosi kričal po francúzsky, boli tam francúzski zajatci. Tí vraveli, že musíme ísť ešte ďalej. Ešte asi kilometer sme išli tou nocou a tam som potom stretla moju sesternicu aj s jej mamou, sestrou mojej mamy. Spýtali sa, odkiaľ ideme.

Môj otec len plakal nad svojimi vinohradmi a stále myslel len na to, že už ideme domov. Jeho heslo bolo: »Ja som nikomu neublížil, určite ani mne nič nespravila.« On stále len domov a domov! Že teraz mu mrznú vinohrady a on tam nezostal. On by tam umrel.

V Rakúsku sme boli do mája, koniec vojny sme tam ešte prežili, potom tam prišli Rusi. Ja som mala s Rusmi veľmi dobré skúsenosti. Nevieam, či to bola hlúposť, ale nikdy som sa nebála. Či sa tí ľudia báli, triasli, ale ja som s nimi hovorila normálne, pekne slovensky: »Hej ty!«. Aj sme si rozumeli a potom ešte aj žolíka sme hrali spolu s jedným dôstojníkom. Nevidela som v nich nijakú hrozbu, nemala som taký pocit, nikdy. A moja teta, tá mala 45–50 rokov, a tiež jej dcéra bola profesorka z tej školy, obchodnej akadémie. Tak otec hovorí, že teda ideme domov, a tí dôstojníci, čo tam boli, tí Rusi: »Však vy ste z Bratislavy, bratia Slovania, choďte domov!« Potom sme museli odtiaľ ísť, lebo už nebolo možné tam zostať.

KRIEGSENDE

Nachdem die Nationalsozialisten bis zum letzten Augenblick des Krieges Schrecken und Gewalt verbreiteten, Exekutionen vollzogen und die Überlebenden der Konzentrations- und Vernichtungslager halbtot durchs Land trieben, kehrten sich die Verhältnisse schlagartig um. In dieser Atmosphäre der Gewalt sowie im Chaos des Machtwechsels kam es an zahlreichen Orten zu Pogromen an Deutschen, besonders grausam im Zuge des Prager Aufstandes der letzten Kriegstage oder in Postelberg. Führende tschechische Politiker wussten davon und heizten den kollektiven Deutschenhass an. Beteiligt an den Pogromen waren Nationalausschüsse und Revolutionsgarden, Einheiten des Korps der nationalen Sicherheit und des in der Sowjetunion gebildeten tschechoslowakischen Armeekorps.

Beschreibung und Beurteilung des Wirkens der Roten Armee auf tschechoslowakischem Boden differieren stark: aus Achtung vor der ungeheuren Anstrengung und den Opfern einer völlig erschöpften Armee, aber auch aufgrund der so unterschiedlichen Erfahrungen in der individuellen Begegnung mit den Sowjets. Die Angst der Deutschen vor den Sowjet-Soldaten war nach den Gräueln, mit denen der Krieg die Sowjetunion verheerte, berechtigterweise größer. Aber tschechische und slowakische Zivilistinnen und Zivilisten litten ebenfalls unter Vergewaltigungen und Diebstählen.

KONEC VÁLKY

Poté, co nacisté doslova do poslední chvíle války šířili teror a násilí, prováděli popravy a naplňovali mrtvé přeživší z koncentračních a vyhlazovacích táborů hnali přes celou zemi, se situace náhle obrátila. V chaosu obrácení mocenských sil docházelo k pogromům na německé obyvatelstvo, zvláště kruté byly excesy v důsledku Pražského povstání nebo v Postoloprtech. Přední čeští politici o tom věděli a přilévají do kotle nenávisti vůči Němcům. Pogromů se účastnily národní výbory a revoluční gardy, jednotky Sboru národní bezpečnosti a Československého armádního sboru vytvořeného v Sovětském svazu.

Popis a hodnocení příchodu Rudé armády na československou půdu se značně liší: od úcty k obrovskému úsilí a nasazení zcela vyčerpané armády až po strach založený na velmi různých zkušenostech z jednotlivých setkání se sovětskými vojáky. Strach Němců ze sovětských vojáků byl kvůli hrůzám, jimiž si za války Sovětský svaz prošel, oprávněně větší. Ale čeští a slovenští civilisté trpěli znásilněními a krádežemi stejně.

Heinrich Mittelbach

Ich kann die Sekunden vor Kriegsende beschreiben. Ich war in Görkau. Meine Schwester wohnte auch hier, gemeinsam mit einem Tschechen. Die letzten Sekunden waren so: Es hieß, dass die Russen kommen. Sie kamen von irgendwo aus den Bergen oder aus Rothenhaus. Es fiel ein Schuss – das war eine schreckliche Bombe. Wen oder was die traf, kann ich nicht sagen. Ich glaube, dass es in Görkau statt normaler Soldaten den Volkssturm gab. Wahrscheinlich der letzte Tropfen Hoffnung, den Krieg doch zu gewinnen. Hinter dem Marktplatz von Görkau war eine Mühle, da versteckte sich ein Mann und wollte mit einer Panzerfaust den ersten russischen Tank abschießen. Aber auf der Straße waren ein paar Leute, die ihn verjagten. Wenn das nicht geschehen wäre und er geschossen hätte, wäre es zu einem Massaker in Görkau gekommen und die Stadt womöglich bis auf das letzte Haus zerstört worden.

Jiří Prokop

Ich habe nur einige Bilder, die im Gedächtnis hängengeblieben sind. Ich erinnere mich an die Rote Armee. Wie soll ich es beschreiben? Das waren todmüde Menschen, und sogar die Pferde kamen mir todmüde vor. Das war eine besondere Pferderasse – kleiner als die Pferde, die ich bisher gesehen hatte – und sie zogen schwere Geschütze. Es war ihnen anzusehen, dass sie die kaum schleppen konnten. Das war der stärkste Eindruck. Heute ist es üblich, wenn man irgendwo ein Schloss besichtigt [dass von den Verwüstungen der Roten Armee erzählt wird]. Zuletzt hörte ich es in Feldsberg. Es hätte dort schöne Wandspiegel gegeben und die seien von der Roten Armee zerschossen worden. Ich bewerte solche Dinge weitaus nachsichtiger. Denn ich erinnere mich an die Müdigkeit, die all diesen Leuten anzusehen war. Wenn einer von Stalingrad bis nach Mährisch Ostrau zu Fuß gehen muss, dann kann ich nicht erwarten, dass er sich besonders zivilisiert benimmt. Das waren sie tatsächlich nicht. Übrigens verloren auch wir unsere Uhr. Das war ein weit verbreitetes Phänomen. Wir akzeptierten es. Der Vater sagte nichts dazu, als er sah, dass die Uhr verschwunden war. Die Uhr war verschwunden, aber der Krieg war vorbei!

Heinrich Mittelbach

Vteřiny před koncem války vám můžu vyličít. Byl jsem v Jirkově. Moje sestra s českým manželem tu bydleli taky. A poslední vteřiny války byly takové, že se říkalo, že přijedou Rusové. Přijeli z hor nebo tady z Červeného Hrádku. Padl jeden výstřel a to byla hrozná bomba, ani nevím, odkud kam to šlo. V Jirkově byly vytvořeny Volksšturmáti (občanské jednotky) místo vojáků. Poslední naděje na vítězství, že ano. V Jirkově byl mlýn za náměstím a v něm se bezprostředně předtím, než přišli Rusové, schoval jeden muž s panzerfaustem a chtěl odstrelit první tank. Jenže po ulici se pohybovali sem tam nějakí lidé a ti ho zahnali. Kdyby ho nezahnali, tak by možná střílel do tanku a pak by nastal hotový masakr. Jirkov by byl rozstřílen na cimpr campr.

Jiří Prokop

V paměti mi utkvěly jen takové obrázky, pamatuji si na Rudou armádu. Byli to k smrti unavení lidé, a dokonce mi připadali k smrti unavení i ti koně. Koně, byla to nějaká zvláštní rasa, protože byli menší a tahali těžká děla. Bylo vidět, že se sotva vlečou. To byl asi nejsilnější dojem. Naposledy jsem slyšel ve Valticích, jak vzpomínali, že tam měli krásná zrcadla po stěnách, a že když tam dorazila Rudá armáda, tak jim ta zrcadla prostřelili. Byl bych k takovým věcem shovívavější. Vzpomínám si na tu únavu. Když má člověk dojít od Stalingradu pěšky až po Ostravu, nemůžu očekávat, že se bude chovat nějak velmi civilizovaně. A mimochodem byl běžný jev, že jsme přišli o hodinky. Viděli jsme to, tolerovali jsme to, otec na to nic neříkal, i když viděl, že hodinky mizí. No tak zmizely hodinky, ale bylo po válce.

Eleonore Schönborn

Die ersten Russen, die bei uns im Schloss [Skalken] einmarschierten, waren ein General mit seinen Adjutanten. Meine Tante, die Schwägerin meines Schwiegervaters, sprach fließend Russisch. Sie sagte: »So, also jetzt Brot und Salz her. Wir gehen auf die Stiege und empfangen sie.« Also begaben wir uns auf die Stiege, der Schwiegervater, ich und die Gretl, mit Brot und Salz, und sie sprach die russische Begrüßungsformel. Es war wunderbar. Sie machten am Schloss einen Anschlag: »In diesem Haus dürfen nur Offiziere einquartiert werden.« Das war natürlich sehr angenehm für die nächsten Wochen, solange die Russen da waren.

Božena Korbelová

Als am 5. Mai [1945] die Russen hier eintrafen, fuhren sie auf dem Hauptplatz vor. Ich und eine Freundin gingen hin, um sie uns anzuschauen. Wir zogen rote Röckchen und bestickte Blusen an. Ich trug weiße Halbschuhe. Auf dem Nachhauseweg gingen wir eine Straße, wo früher ein Kino gewesen war, entlang des Mühlkanals. Auf der Rückseite, den ganzen Kanal entlang, standen in drei Reihen die Budweiser Deutschen, die sich hier melden mussten. Sie wurden von unseren Tschechen gestoßen. Viele von ihnen fielen ins Wasser, über die Böschung hinunter in den Kanal. Als ich das sah, brach ich in Tränen aus. Milada packte mich an der Hand und lief los. »Wein bitte nicht, sonst fallen sie auch noch über uns her und verprügeln uns.« Mir taten sie furchtbar leid. Ich sagte mir, auch wenn einer von ihnen jemandem etwas angetan hatte, sollte die Vergeltung doch nicht auf diese Weise geschehen.

Eleonore Schönborn

První Rusové, kteří k nám napochodovali do zámku [Skalka], byli generál a jeho pobočníci. Moje teta, švagrová mého tchána, mluvila plynňě rusky. Ta řekla: »Tak a teď honem chleba a sůl. Půjdeme je na schody přivítat.« Tak jsme se vydali na schody, tchán, já a Gretl, s chlebem a solí, a ona pronesla to ruské přivítání. Bylo to skvělé. Vyvěsili na zámek oznámení: »V tomto domě smějí být ubytováni pouze důstojníci.« Po následující týdný, dokud tam byli Rusové, to pak bylo velmi příjemné.

Božena Korbelová

Mám takovou vzpomínku. Když bylo po válce a přišli sem 5. května [1945] Rusové, tak jsme se tam s kamarádkou ze školy šly podívat. Vzaly jsme si červené sukýnky, vyšíváné halenky, já měla takové bílé střevíce. A šly jsme. Když jsme se vracely z náměstí domů, tak jsme šly ulicí, co bývalo dříve kino podél mlýnské stoky. A tam u zadního vchodu podél celé té nízké stoky stáli třeba po třech v řadách budějovičtí Němci, kteří se museli hlásit. No a do nich vráželi naši Češi. A mnozí z nich se skutáleli do té stoky. Když jsem to viděla, dala jsem se do pláče a Milada mě chytla za ruku a utíkala. »Prosím tě, nebreč, vždyť oni na nás přijdou taky a ještě nás zmlátí.« Myslela ty Čechy, víte. Mně těch Němců bylo hrozně líto, říkala jsem si, i když někdo z nich někomu ublížil, tak by se takovým způsobem msta neměla dít.

Eleonore Schartelmüller

Mein Vater war in Budweis stationiert und, nachdem man sah, dass die Front nach Brünn vorrückte, arrangierte er es, dass meine Mutter und ich mit einem Militärlastwagen und einigen Collies – Sachen, die wir mitnehmen konnten und bereits verpackt hatten – nach Frauenberg, tschechisch Hluboká, gingen. Das war ein Schwarzenbergscher Besitz. Mein Vater hatte des Öfteren dem Gutsverwalter zu helfen versucht, solange der Besitz noch deutsches Militär hatte. Als dann die SS dort einzog, konnte er als Militär nichts mehr machen. Aber die waren so dankbar, dass sie sagten, wir sollten ruhig zu ihnen kommen und uns nur zurückhaltend bewegen. Dort waren wir bis Kriegsende, und mein Vater besuchte uns von Zeit zu Zeit aus Budweis.

Dann war Kriegsende, und mein Vater rüstete ab. Er zog sofort die Uniform aus und legte zivil an. Nachdem es geheißsen hatte, jeder muss an seinen Standort zurück, versuchte mein Vater, sich zu Fuß auf irgendeine Weise nach Brünn durchzuschlagen.

Und wir versuchten mit der Bahn nach Brünn zu gelangen. Das war eine Odyssee für mich. Mit dem Rucksack sind wir losgezogen und ein Stück mit der Bahn gefahren. Dann ging der Weg über Kolin, Pardubitz, Tabor. In Pardubitz holte man uns aus dem Zug und meiner Mutter nahm man den Schmuck ab, den sie lässigerweise am Körper getragen hatte. Wir wurden vom Roten Kreuz aufgenommen, konnten dort übernachten, und es war die Frage, ob man den Schmuck wieder zurückbekommen könne. Meine Tante, eine gebürtige Polin, konnte besser sprechen als ich und fragte gleich nach. Sie sagten: »Ja, gehen Sie morgen zur Polizei und fragen Sie, ob das bereits Gesetz ist oder ob Sie es zurückkriegeln!« Und da trug sich eine ganz seltsame Geschichte zu. Ich träumte in der Nacht: Wir stehen in einem Raum, es sitzen dort drei Polizisten und holen noch andere dazu. Und der eine sagt: »Wenn Sie uns sagen, welcher von diesen Polizisten Ihnen den Schmuck abgenommen hat, bekommen Sie ihn, denn es ist noch nicht Gesetz, dass man Hab und Gut irgendwie wegnehmen kann.« Wir erkannten keinen, und im Traum sagte ich: »Es müssen noch andere da sein.« – Und das habe ich am nächsten Morgen genauso wieder gesagt. Ich sprach, halb träumend gewissermaßen, und die antworteten: »Ja, zwei sind noch ausständig, die kommen noch.« Als die anderen schon gehen wollten, hielt ich sie zurück. Indes ging die Tür auf, die beiden kamen herein, ich ging auf sie zu und sagte:

Eleonore Schartelmüller

Můj táta byl umístěn v Budějovicích, a když už se vědělo, že fronta postoupila do Brna, zařídil, abychom máma a já jely vojenskou dodávkou s několika věcmi – tím, co jsme si mohly vzít s sebou a už měly zabalené – do Hluboké. Ta patřila Schwarzenbergům. Můj táta se pokoušel tamějšímu správci pomáhat, dokud tam ještě byla německá vojenská posádka. Když se tam nastěhovala SS, nemohl už jako voják nic udělat. Ale byli nám tak vděční, že řekli, že k nim máme klidně přijít a jen se chovat nenápadně. Tam jsme byly do konce války a můj táta nás občas z Budějovic navštěvoval.

Potom nastal konec války a můj táta složil zbraně. Hned si vysvlékl uniformu a oblékl se do civilu. Když se řeklo, že každý musí zpátky na své původní působiště, pokusil se nějak protlouct do Brna pěšky.

My jsme se zkusily dostat do Brna vlakem. To pro mě byla hoto-
vová odysea. Vzaly jsme si jen batoh a jely jsme kus vlakem. Ten jel přes Kolín, Pardubice, Tábor. V Pardubicích jsme musely z vlaku vystoupit a mámě vzali šperky, které měla lehkomyšlně na sobě. Ujal se nás Červený kříž, mohly jsme tam přespat – a teď byla otázka, jestli bychom ty šperky mohly dostat zpátky. Moje teta, rodilá Polka, uměla mluvit lépe než já a hned se zeptala. Řekli: »Ano, jděte zítra na policii a zeptejte se, zda už je to zákon, anebo je dostanete nazpět!« A potom se událo něco podivného. Měla jsem tu noc sen: Stojím v místnosti, kde sedí tři policisté a přivedou si ještě další. Jeden z nich řekne: »Když nám povíte, který z těchto policistů vám ty šperky vzal, dostanete je zpátky, protože to ještě není zákon, že si člověk může přivlastnit majetek někoho cizího.« Nikoho jsme nepoznali a ve snu jsem řekla: »Ještě tu musí být nějaký další.« – A přesně tak jsem to řekla znovu i nazítří ráno. Mluvila jsem, napůl jistě ve snu, a oni odpověděli: »Ano, dva tu ještě nejsou, ti ještě přijdou.« A když ti ostatní chtěli odejít, ještě jsem je zdržela. Vtom se otevřely dveře a ti dva přišli, přistoupila jsem k nim a řekla: »Tenhle je vzal a ten druhý je má.« A tak to také bylo. Byl tak zmatený, že ty šperky hned vydal. – Očividně se v takové situaci dějí zvláštní věci. Anebo člověk aktivizuje schopnosti, které už dávno zapomněl.

Jely jsme potom dál a v Táboře to bylo velmi, velmi nepříjemné. Tábor je česká bašta. Přímo na náměstí, kde jsme vystoupily, byla

»Der hat's genommen und derjenige hat's.« Und das stimmte auch. Der war so perplex, dass er den Schmuck sofort herausgab. – Anscheinend kommen in so einer Situation seltsame Dinge vor. Oder der Mensch aktiviert Fähigkeiten, die er längst vergessen hat.

Wir fuhren dann weiter, und in Tabor war es sehr, sehr unangenehm. Tabor ist eine tschechische Hochburg. Gleich am Platz, wo man ausstieg, war eine Unmenge Frauen und Kinder und ringsherum waren lauter Galgen. Aufgehängt wurden die Männer, und die Frauen und Kinder saßen jammernd da.

Letztendlich kamen wir in Brünn, das heißt in Adamsthal an. Unsere Wege hatten sich inzwischen getrennt, denn meine Tante musste nach Olmütz und wir nach Brünn. Bei der Gelegenheit lernten wir zwei junge Burschen kennen. Die fragten, wie es uns gehe und wohin wir fahren und dergleichen. Und nachdem weder meine Mutter noch meine Großmutter Tschechisch konnten, sprach ich mit ihnen und dachte, vielleicht können die uns irgendwie weiterhelfen. Meine Mutter und Großmutter passten die ganze Zeit auf, dass mir ja nichts passiert. Ich war relativ locker und unterhielt mich mit ihnen. Sie fuhren eine ganze Strecke mit uns; und der eine gab mir noch das Sakko, weil es eiskalt war. Dann stiegen wir aus und einer der Burschen sagte: Alle Deutschen kämen in ein KZ, und er hätte eine Möglichkeit, dass wir nach Brünn hereinkommen. Wir dürften nicht sprechen, und er würde versuchen uns durchzulotsen. Dem war auch so, und da erlebte ich dann den ersten großen Schrecken. Ich ging als Letzte und hatte einen Hubertusmantel an. Der war weit geschnitten, und einer erwischte mich gerade so am Zipfel. Es ging in Sekundenschnelle durch meinen Kopf, zu sagen: »Lass mich!«, ich sagte aber »Nech mě!« Ich brüllte ihn richtig an, und er ließ mich los. Das war wirklich ein Schrecken, wie ich ihn nie vorher erlebt hatte. Mir zitterten die Knie, bis ich über die Brücke kam und wir uns in diesen Wagen setzten. Es war ein offener Lastwagen, auf dem etliche andere Tschechen saßen, die wahrscheinlich aus irgendeinem KZ oder sonst woher gekommen waren. Oder Partisanen. Und die erklärten, wenn sie einen Deutschen sehen, dann werden sie ihn vierteilen. Wir sprachen keiner ein Wort. Ich saß nur da und kämmte die ganze Zeit meine Haare, die lang und total verwirrt waren. Und ich hörte sie nur sagen: »Armes Mädels, was hat man mit der aufgeführt? Die ist nicht mehr bei sich, die kämmt sich nur noch.« So kamen wir Gott sei Dank gut nach Brünn.

velká spousta žen a dětí a kolem nich samé šibenice. Oběšení byli muži a ženy a děti seděly kolem a nařikaly.

Nakonec jsme se dostaly do Brna, vlastně do Adamova u Brna. Naše cesty už se mezitím rozdělily, protože moje teta musela do Olomouce a my do Brna. Při té příležitosti jsme se seznámily s dvěma mladými kluky. Ptali se, jak se nám vede a kam jedeme a podobně. A protože ani moje máma, ani moje babička neuměly česky, mluvila jsem s nimi já a myslela jsem, že nám budou nějak moci pomoci. Moje máma a babička dávaly celou dobu pozor, aby se mi nic nestalo. Ale já jsem neměla strach a povídala jsem si s nimi. Jeli s námi pořádný kus cesty, jeden z nich mi dal sako, protože byla hrozná zima. Potom jsme vystoupili a jeden z těch kluků řekl: Všichni Němci přijdou do koncentračního tábora a on by měl možnost dostat nás do Brna. Že nesmíme mluvit a on se nás pokusí provést. Tak to taky bylo a tam jsem se poprvé velmi vyděsila. Šla jsem jako poslední a měla jsem na sobě myslivecký vlněný kabát. Byl široký, a někdo mě najednou chytil za jeho límec. Nejdřív mi blesklo hlavou, že řeknu »Lass mich!«, ale řekla jsem česky »Nech mě!«. Pořádně jsem na něj zakřičela a on mě nechal. Vyděsila jsem se jako ještě nikdy předtím v životě. Trásla se mi kolena, až jsme přešly přes most a posadily se do vozu. Byla to otevřená dodávka, na níž sedělo několik dalších Čechů, kteří asi přijížděli z nějakého koncentračního tábora. Nebo to byli partyzáni. A ti vysvětlovali: Kdyby viděli nějakého Němce, rozčtvrtili by ho. Nikdo z nás neřekl ani slovo. Jen jsem tam seděla a celou dobu jsem si česala vlasy, které byly dlouhé a úplně rozčuchané. A jen jsem slyšela, jak říkají: »Ubohé děvče, co jí to jen udělali? Ta už není docela při sobě, už se jenom češe.« Tak jsme se díky bohu dostaly do Brna.

Když jsme tam přijely, byl náš byt už zabaven. Kromě toho byl jeden pokoj zasažen, granátem nebo něčím takovým, část byla stržená. Ihned se objevil český vedoucí bloku, který nám řekl: v jednom domě jsou shromažďováni všichni Němci, kteří tu ještě jsou; a že musíme do hodiny náš dům vyklidit. Respektive že si můžeme vzít vše, co uneseme v rukou. A tak jsme se dostaly do toho domu. Byli tam samí Němci, jen v jednom patře byli Rusové od GPU [ruské tajné policie]. Pořád bylo slyšet vyhrávat balalajku – bylo tam nepříjemně. Ale starali se o mě a byla jsem mezi ostat-

In Brünn angekommen, war unsere Wohnung schon beschlagnahmt. Außerdem hatte ein Zimmer einen Treffer abbekommen, von irgendeiner Granate oder dergleichen, sodass ein Teil aufgerissen war. Es fand sich sofort ein tschechischer Blockleiter ein, der sagte, dass in einem Haus alle Deutschen, die noch da sind, zusammengeführt werden; und wir müssten unser Haus innerhalb einer Stunde räumen. Respektive, wir könnten mitnehmen, was wir in zwei Händen tragen können. Und so kamen wir in dieses Haus. Dort waren lauter Deutsche, nur auf einer Etage waren Russen von der GPU [der russischen Geheimpolizei]. Es war immer Balalaika-Musik zu hören – und unangenehm. Aber immerhin, ich war betreut und von anderen umgeben. Dann hieß es, wir müssten arbeiten gehen. Und so gingen wir zu Russen arbeiten. Wir mussten devastierte Häuser reinigen.

Da ergab sich etwas, wo ich sage, man kann nicht alle Menschen in einen Topf werfen. Ein Georgier hatte dort die Leitung und sagte uns, was wir zu tun hätten. Plötzlich kam er auf uns zu – noch ein anderes junges Mädchen war dabei. Er bugsierte uns in den Keller hinunter, ganz nach hinten. Die Mutter von der anderen sagte, sie sei Kommunistin und wo ihr Kind sei. Woraufhin die Russen nur sagten: »Kommunisten, hier? Alle bourgeois, alle bourgeois.« Wir wussten nichts, der Georgier hat uns nur gedeutet, dass wir uns ruhig verhalten sollen. Vielleicht nach einer Dreiviertelstunde kam er wieder. Diese Reitervölker – ein Mongolenvolk – waren ganz militärisch hereingekommen und hatten sich die jungen Mädchen herausgesucht. Er führte uns dann wieder hinauf. Und er hatte ja vorher versucht, den Müttern zu sagen, sie sollten keine Angst haben und still sein. Er war sehr nett und gab uns an den nächsten Tagen, als wir dort unter ihm arbeiteten, noch zu essen, damit wir nicht hungerten.

Dann mussten wir bei den Tschechen arbeiten und da, muss ich sagen, wurden wir traktiert. Wir mussten in Kasernen das Schlimmste machen, unangenehm, und sind gestoßen worden. Die Tschechen waren unangenehmer zu uns als die Russen.

ními. Pak nám řekli, že musíme chodit pracovat. A tak jsme chodili k Rusům pracovat. Museli jsme čistit poničené domy.

Jednou se stalo něco, kvůli čemu říkávám, že nejde dávat všechny lidi do jednoho pytle. Vedl to tam Gruzínek a říkal nám, co máme dělat. Najednou k nám přišel – bylo u toho ještě jiné mladé děvče. Dotáhl nás dolů do sklepa, úplně dozadu. Matka té druhé říkala, že je komunistka – a kde je její dítě? Na to ti Rusové jen: »Komunisté, tady? Jen buržoazie, jen buržoazie.« Nic jsme nechápaly, ten Gruzínek nám dal jen znamení, že máme být potichu. Snad za tři čtvrtě hodiny přišel znovu. Do domu vtrhli nějací Mongolové a vybírali si mladá děvčata. Pak nás dovedl opět nahoru. Pokoušel se předtím vysvětlit matkám, že nemají mít strach a mají být potichu. Byl moc milý a dal nám v příštích dnech, když jsme tam pod jeho vedením pracovaly, ještě jídlo, abychom nehladověly.

Potom jsme musely pracovat u Čechů a tam, musím říct, jsme dostávaly zabrat. Musely jsme v kasárnách dělat to nejhorší, nejvíc nepříjemné a hrubě s námi zacházeli. Češi k nám byli mnohem nevlídnější než Rusové.

Josef Derr

Wir fuhren, immer bei Nacht und Dunkelheit, nach Westen, soweit es ging. Ich glaube, zwei Wochen lang, bis wir nach Böhmen kamen, in die Nähe von Pilsen. Und da weckte man uns eines nachts auf, und der Leutnant oder Oberleutnant, er war der Batterieführer, sagte uns: »Kameraden, der Krieg ist zu Ende. Wir haben kapituliert.« So sehnsüchtig wir alle jahrelang auf den Moment gewartet hatten, waren wir – ich kann mich noch genau erinnern – betroffen. Auf einmal ist der Krieg aus. Und er fügte hinzu, es könne sich jeder einen Ausweis von der Kanzlei abholen und machen, was er will. Wohin mit uns? Wir fanden uns – ungefähr zwanzig Leute, die alle nach Österreich wollten – zusammen und versuchten mit einem der LKWs, die wir noch hatten, Richtung Österreich zu fahren. In einer Zeitlücke kamen wir über die Straße, die von Pilsen nach Prag hinaufführt und auf der schon ein reger Verkehr amerikanischer Soldaten und Militärs war, ganz gut weiter. Und dann, hinter dem nächsten tschechischen Dorf, hielten sie uns auf, mit Maschinengewehren. Wir ergaben uns und wurden in einen feuchten Hauskeller getrieben und warteten Stunden um Stunden um Stunden. Bis man sagte, wir werden erschossen. »Wieso? Der Krieg ist aus!« – »Ihr hättet ohne Waffen weiterziehen sollen, und was habt ihr gemacht?« Jeder hatte noch sein Gewehr, ich auch. Das Gewehr wollte ich nicht hergeben. Wer weiß, ob ich's nicht noch brauchen könnte. So ging das Gespräch hin und her. Einige begannen zu weinen. Da sagte ich mit meinen Slowakisch-Kenntnissen, ob sie nicht den Pfarrer schicken könnten, denn, bevor wir erschossen werden, würden einige gerne ihre Sünden bereuen, beichten. Und tatsächlich, die hatten einen Pfarrer, der konnte Deutsch und der kam. Und wir sagten ihm: »Die wollen uns alle erschießen, obwohl heute gar kein Krieg mehr ist, der hat ja in der Nacht aufgehört.« Er möge sich doch für uns einsetzen, dass man uns in die amerikanische Kriegsgefangenschaft schickt und wir mit dem Leben davonkommen. Und der Pfarrer hat das gemacht. Die Tschechen erklärten uns: »Morgen in der Früh übergeben wir euch den Amerikanern.«

Dann mussten wir auf der Straße nach Pilsen – das waren ungefähr zwanzig Kilometer – in einer Kolonne marschieren; nicht nur wir, sondern auch deutsche Soldaten von anderen Einheiten. An den Straßenrändern stand die tschechische Bevölkerung und drosch mit Schaufeln, mit Knüppeln und mit Stangen auf uns. Ich hatte noch den Wintermantel und legte ihn über das Genick und über den Kopf, damit ich

Josef Derx

Na západ sme sa presúvali stále len v noci a po tme. Cestovali sme tak ďaleko, ako sa len dalo. Myslím, že trvalo asi dva týždne, kým sme došli do Čiech, blízko mesta Plzeň. Tu nás jednej noci ktosi zobudil. Bol to nejaký poručík alebo nadporučík, skrátka, veliteľ batérie. Vrávi nám: »Kamaráti, vojna sa skončila. Kapitulovali sme.« Tú chvíľu sme túžobne očakávali dlhé roky. Dodnes si pamätám, ako veľmi nás zasiahla. Odrazu bolo po vojne. Ešte dodal, že v kancelárii si môže každý z nás vyzdvihnúť preukaz a potom robiť, čo len chce. »Kam máme ísť?« Asi dvadsať z nás chcelo ísť do Rakúska, tak sme sa na jednom z nákladných áut, čo nám ostali, spolu vydali na cestu tam. Počas prestávky sme sa dostali na ulicu, ktorá vedie cez Plzeň do Prahy. Na nej už bola hustá premávka amerických vojakov a armády, ťahala sa donekonečna. Za nasledujúcou českou dedinou nás zastavili ich autá s guľometmi. Vzdali sme sa a nahnali nás do vlhkej pivnice. V nej sme čakali dlhé hodiny, kým ktosi nezahlásil: »Zastreliť nás.« – »A prečo? Vojna sa predsa skončila.« – »Mali ste cestovať bez zbraní a čo ste urobili?« Každý z nás mal pri sebe pušku. Ja som nebol výnimkou. Nechcel som sa jej vzdať, lebo mi napadlo, že by sa mi ešte mohla zísť. Celý rozhovor prebiehal v podobnom duchu. Niektorí začali plakať. So svojimi znalosťami slovenčiny som sa opýtal, či by nemohli poslať po farára, pretože kým nás zastreliť, chcelo by sa zopár z nás vyspovedať a oľutovať svoje hriechy. Farára nám naozaj priviedli, dokonca vedel po nemecky. Zverili sme sa mu: »Všetkých nás chcú zastreliť, aj keď už nie je vojna. Ved' sa skončila v noci.« Mohol sa za nás prihovoriť, zariadiť, aby nás poslali do amerického vojnového zajatia. Tým by nám zachránil život. A farár to aj urobil. Česi nám vysvetlili, že nás zavčas rána odovzdajú Američanom.

Cestou do Plzne, čo bolo asi dvadsať kilometrov, sme museli pochodovať v zástupe spolu s nemeckými vojakmi z iných jednotiek. Na okrajoch cesty stáli českí občania s lopatami a palicami a mlátili nás. Mal som na sebe ešte zimný kabát. Aby ma nezranili a aby som trochu stlmil údery, prehodil som si ho cez hlavu a krk. Bežali sme z posledných síl, aby sa nám ušlo čo najmenej buchátov. Vedľa mňa v rade kráčal akýsi silák z Bavorska. Už keď sme mali za sebou niekoľko plzenských štvrtí, povedal mi: »Keď mi ešte raz nejaká Česka napluje do ksichtu, dám jej pästou do tváre.« – »To nerob. Sú v presile, mohlo by sa nám niečo stať.« Nedal si

nicht verletzt werde und die Hiebe nicht so spürte. Wir rannten mit letzter Kraft, um möglichst wenige Hiebe zu empfangen. Neben mir in der Reihe war einer aus Bayern, so ein Kraftlackl. Der sagte mir – dann schon in Pilsen, wo wir durch einige Viertel marschieren mussten: »Wenn mir noch einmal so eine Böhmin ins G'sicht spuckt, hau ich ihr eine Faustwatsche runter.« – »Tu das nicht! Die sind in der Überzahl, da könnte uns was passieren.« Der konnte sich aber nicht zurückhalten. Tatsächlich war da eine Tschechin – es waren ja Hunderte und Tausende auf der Straße, ganz Pilsen hat uns dort sozusagen empfangen – und spuckte ihm ins Gesicht. Und der – ich weiß heute nicht mehr, wie er hieß – versetzte ihr einen Kinnhaken, dass man es krachen hörte, den Kiefer oder die Zähne, und sie wurde zurückgeschleudert. Alle, die das sahen, die Tschechen rundherum, begannen zu schreien – ein Aufschrei war das! – und wollten uns dafür angreifen. Und die amerikanischen Neger – Soldaten, die uns führten – begannen, um uns zu verteidigen und um sich selber zu schützen, mit der Maschinenpistole zu schießen. Nicht auf uns, nicht auf die Tschechen, sondern in die Luft. Und während die schossen, rannten wir weiter, so schnell wir konnten, in diese ehemalige Kaserne, die zum Gefangenenlager umfunktioniert worden war.

Dort waren wir dann bis Juni, Juli. Fast verhungert. Mit letzter Kraft meldete ich mich einmal zu einem Arbeitskommando und zum Glück war das in einem Verpflegungslager der deutschen Wehrmacht. Ich erinnere mich noch gut, wie einer ein Marmeladenfass entdeckte, das man öffnen konnte. Da griffen wir mit den bloßen Händen in die Marmelade hinein und schmierten sie uns in den Mund.

Dann kam noch Folgendes dazu: Es gab Gefangene, die sich rot-weiß-rote Armbinden nähten oder banden, weil sie hofften, dass sie so früher aus der Gefangenschaft entlassen würden. Das mag gestimmt haben für jene Gebiete Österreichs, die amerikanische Zone wurden: im Westen. Aber für die, die in Wien, Niederösterreich und Burgenland daheim waren, galt das nicht. Also für mich nicht. Jetzt überlegten wir, was wir machen sollten. Immer nur zuschauen, wie andere entlassen werden und wir in der Gefangenschaft bleiben müssen? Also sagte ich, dass ich ein Linzer sei, und erfand eine Adresse.¹⁰ Den amerikanischen Entlassungsschein habe ich heute noch unter meinen Dokumenten.

10 In Oberösterreich bildete die Donau die Grenze zwischen amerikanischer und sowjetischer Besatzungszone. Linz lag in der amerikanischen, der Stadtteil Urfahr nördlich der Donau in der sowjetischen Zone.

však povedať. A skutočne sa našla jedna Češka – na uliciach stáli stovky až tisíce, čakalo nás tam hádam celé mesto – a napľula mu do tváre. A on, už si nepamätám jeho meno, jej zasadil spodný hák. Začuli sme prasknutie čeľusti či zubov a odhodilo ju. Všetci Česi naokolo, čo to videli, začali kričať – div si hlasivky nevykričali – a už-už sa nás chystali napadnúť. Americkí černošskí vojaci, ktorí nás viedli, začali strieľať zo samopalov, aby ochránili ako seba, tak aj nás. Nestrieľali do nás ani do Čechov, ale do vzduchu. My sme zatiaľ čo najrýchlejšie utekali do bývalej kasárne, ktorú prerobili na zajatecký tábor.

V ňom sme ostali do júna či júla – a takmer sme umreli od hladu. S poslednými silami som sa prihlásil k istej pracovnej skupine. Našťastie, robili v jednom proviantnom sklade nemeckej armády. Veľmi dobre si spomínam na deň, keď niekto objavil súdok s marmeládou, ktorý sa dal otvoriť. Do marmelády sme ponorili holé ruky a napchali si ju do úst.

Neskôr sa stalo nasledovné: Našlo sa zopár zajatcov, ktorí si na rukáv našili červeno-bielo-červené pásky, lebo dúfali, že sa vďaka nim dostanú zo zajatia skôr. To mohlo určite platiť pre niektoré oblasti Rakúska patriace do americkej zóny, na západ. Ľuďom z Viedne, Dolného Rakúska alebo Burgenlandu však pásky vôbec nepomohli. Takže ani mne nie. Premýšľali sme teda, čo urobíme. Máme sa stále iba prizerať, ako iných prepúšťajú a my ostávame v zajatí? Preto som vyhlásil: »Ja som z Linzu« a vymyslel si jednu adresu.⁸ Americký prepúšťací list mám stále odložený medzi dokladmi.

8 V Hornom Rakúsku tvoril Dunaj hranicu medzi americkou a sovietskou okupačnou zónou. Linz ležal v americkej zóne, hoci mestská časť Urfahr severne od Dunaja už patrila do sovietskej.

VERTREIBUNG UND ZWANGSARBEIT

Als die Tschechoslowakei mit der Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen begann, waren Zwangsumsiedlungen in Europa bereits zu einem gängigen politischen Mittel geworden. Zwischen 1938 und 1950 wurden in Europa etwa 35 Millionen Menschen umgesiedelt. Hitler drohte auch der Tschechischen Protektoratsregierung nach dem Attentat auf Reinhard Heydrich (im Mai 1942) mit der Aussiedlung von einigen Millionen Tschechen und der Neuansiedlung von zwei bis drei Millionen Deutschen, also mit einer weitgehenden Germanisierung Böhmens und Mährens.

Die Zügellosigkeit der NS-Terrorpolitik beseitigte im Kriegsverlauf alle Hemmschwellen bei jenen tschechischen Politikern, die durch Anwendung von Kollektivschuld möglichst alle Deutschen aus der Tschechoslowakei vertreiben wollten.

Die Vertreibung begann unmittelbar nach Kriegsende, also lange bevor die Aussiedlung auf der Potsdamer Konferenz im August 1945 offizielle internationale Zustimmung fand. Bis dahin wurden 800.000 Deutsche auf gewaltsame und so desorganisierte Weise vertrieben, dass es vielfach zu einem Massensterben vor allem von Kindern und älteren Menschen kam. Politisch ungeplant waren die »wilden« Vertreibungen deshalb nicht. Die politische Führung wusste davon. Präsident Edvard Beneš, Prokop Drtina (1946–48 Justizminister) und andere hatten sie durch nationale Brandreden gefördert.

Ein großer Teil der österreichischen Interviewpartnerinnen und -partner oder deren Familien mussten am »Brünner Todesmarsch« teilnehmen. 26.000 Menschen – die Hälfte der ehemaligen deutschen Bevölkerung Brünns – wurden ab 30. Mai 1945 aus der Stadt getrieben. Die Opferzahl ist bis heute nicht zu eruieren. Mit Sicherheit belegt sind etwa 2.000 Todesfälle, Schätzungen reichen bis 5.000.

Zugleich mit den wilden Vertreibungen wurde ein weit verzweigtes System von etwa 2.000 Arbeits- und Anhaltelagern errichtet. Dieses bestimmte das Schicksal vieler Deutscher – vor allem der Männer und der arbeitsfähigen Bevölkerung – und hielt die Menschen in Angst und Schrecken.

VYHNÁNÍ A NUCENÉ PRÁCE

Nucené vysídlení bylo v Evropě již poměrně »běžným« politickým nástrojem, když Československo začalo s vysídlením Němců. Mezi lety 1938 a 1950 bylo v Evropě přesídleno asi 35 milionů lidí. Hitler brozil české protektorátní vládě po atentátu na Reinharda Heydricha (v květnu 1942) odsunem několika milionů Čechů a přesídlením dvou až tří milionů Němců na uprázdněná území, tedy rozsáhlou germanizací Čech a Moravy.

Nestydatost nacistického teroru odstranila v průběhu války všechny zábrany těch českých politiků, kteří chtěli na základě principu kolektivní viny vyhnat všechny Němce z Československa.

*S vysídlováním se začalo ihned po konci války, tedy dlouho předtím, než byl na konferenci v Postupimi v srpnu 1945 oficiálně schválen odsun německy mluvícího obyvatelstva. Do té doby bylo vyhnáno zhruba 800 000 lidí násilným a tak neorganizovaným způsobem, že docházelo k masovým úmrtím hlavně dětí a starších lidí. Nelze tvrdit, že divoký odsun byl iniciován pouze »zdola.« Část politického vedení o těchto excesech věděla. Prezident Edvard Beneš, Prokop Drtina (1946–48 ministr spravedlnosti) a další je podporovali ohnivými uni-
trostranickými projevy.*

Velký podíl rakouských pamětníků či jejich rodin se zúčastnil tzv. brněnského pochodu smrti. 26 000 lidí – polovina bývalého německého obyvatelstva Brna – bylo vyhnáno z města 30. května. Počet obětí nebyl dodnes přesně vyčíslen, s jistotou je doloženo 2000 obětí, odhady dosahují 5000.

Současně s divokým odsunem byl zaveden složitý systém asi 2000 pracovních a sběrných táborů. To určilo osud mnohých Němců – zvláště mužů a praceschopné populace – a udržovalo lidi ve strachu.

Transporty 2,2 milionu »normálních« (podle postupimské konference) vysídlenců směřovaly do západního a v menší míře do východního Německa. Do Rakouska šly především oběti divokého odsunu nebo lidé, kteří mohli v Československu zůstat a následně se z důvodu diskriminace, hrozícího nuceného přesídlení v rámci země nebo po komunistickém převratu v únoru 1948 rozhodli odejít.

Die Transporte der 2,2 Millionen nach der Potsdamer Konferenz regulär Ausgesiedelten führten nach West- und zu einem kleineren Teil nach Ostdeutschland. Daher kamen nach Österreich vor allem Opfer der wilden Vertreibungen oder Menschen, die über die eigentliche Vertreibung und Aussiedlung, die Ende 1946 abgeschlossen war, hinaus in der Tschechoslowakei bleiben konnten und sich schließlich aufgrund von Diskriminierung, drohender Zwangsumsiedlung innerhalb der Tschechoslowakei oder nach dem kommunistischen Putsch im Februar 1948 selbst entscheiden zu gehen.

Leo Zahel

Meine Mutter kam nach Hause und sagte: »Wir müssen alles zusammenpacken, wir kommen in ein Lager. Dort wird festgestellt, wer Nazi war und wer nicht. Wir dürfen bleiben. Packen wir also alles ein, was wir brauchen.« Wir nahmen ein Kilo Würfelzucker mit, ein Glas Schmalz und Brot. Ich packte als Souvenir eine kleine Beißzange ein, wieso, weiß ich nicht. Dann packten wir noch Decken, ziemlich warme Kleidung und Polster ein. Ich hatte zwei Sachen zu tragen, und die Mutter hatte die Tasche. Wir sperren die Wohnung zu. – Keine Papiere, keine Zeugnisse. Die Mutter nahm den Reisepass und, eigentlich dummerweise, die Mitgliedsbücher der DSAP [der Deutschen Sozialdemokratischen Partei in der Tschechoslowakischen Republik] von sich und dem Vater mit.

Dann meldeten wir uns auf der Polizeistation. Das war ein Ecklokal. Beim einen Eingang ging man hinein; bei einer Theke musste die Mutter eine offizielle Abmeldung und die Schlüssel abgeben. Auf der anderen Seite ging man hinaus. Auf einmal war man in einer Kolonne, und die Kolonne setzte sich in Bewegung. So kamen wir über Altbrünn hinunter Richtung Wiener Straße. Wir wunderten uns: kein Lager. Also marschierten wir weiter. Mit der Zeit wurde uns das eine oder andere Stück zu schwer. Da schauten wir, was wir entbehren konnten, und die Sachen landeten im Straßengraben, wo schon einiges andere lag. In weiterer Folge sahen wir auch Gestalten im Straßengraben liegen. Als wir hingingen und helfen wollten oder fragen wollten, ob wir helfen können, kam sofort eine Wache: »Habt ihr noch keine Toten gesehen? Marsch, weiter!« Natürlich auf Tschechisch. Einmal übermannte uns die Müdigkeit dermaßen, dass wir uns niedersetzten. Es muss ein Baumstamm gewesen sein. Kaum saßen wir, kam schon ein Wächter. Wir glaubten, dass unser letztes Stündchen ge-

Leo Zabel

Moje máma přišla domů a řekla: »Tak, musíme si všechno sbalit, půjdeme do tábora. Tam budou zjišťovat, kdo byl u nacistů a kdo ne. My smíme zůstat. Pojďme zabalit všechno, co budeme potřebovat.« Vzali jsme s sebou kilo kostkového cukru, sklenici sádla a chleba. Zabalil jsem si jako suvenýr malé štípačky, nevím proč. Zabalili jsme si také deky, teplejší oblečení a polštáře. Já jsem nesl dvě zavazadla a máma měla tašku. Zamkli jsme byt. – Bez papírů, bez dokumentů. Máma s sebou vzala cestovní pas a – vlastně hloupě – svoji a tátovu legitimaci DSAP, Německé sociálně demokratické strany dělnické v ČSR.

Pak jsme se nahlásili na policejní stanici. Byl to rohový lokál: jedním vchodem se vcházelo dovnitř, u pultu se máma musela oficiálně odhlásit a odevzdat klíče. Na druhé straně se vycházelo. Najednou jsme byli v zástupu a ten se dal do pohybu. Tak jsme se dostali přes Staré Brno směrem na Vídeňskou. Divili jsme se: nikde žádný tábor. Tak jsme pochodovali dál. Časem nám začaly být nějaké věci příliš těžké. A tak jsme se podívali, co můžeme postrádat, a ty věci skončily v příkopu u silnice, kde už bylo dost jiných věcí. Postupem času jsme v příkopu viděli i postavy, a když jsme za nimi šli a chtěli jsme jim pomoci – anebo se zeptat, jestli můžeme pomoci – byla u nás hned stráž: »Ještě jste nikdy neviděli mrtvolu? Pochodujte dál.« Samozřejmě česky. Jednou nás už zmohla únava natolik, že jsme se posadili – musel to být ležící kmen. Sotva jsme si sedli, už tam byla stráž. Mysleli jsme, že uhodila naše poslední hodinka – protože jsme občas slyšeli ze zadu třesknout rány. Ten strážný řekl: »Paní Zahelová, to je mi líto, že tu jste taky. Dokud budu mít službu já, můžete si se svým synem odpočinout, ale potom musíte dál.« Byl to jeden ze zaměstnanců zbrojařské firmy Roučka, kde moje máma sloužila u náradí a v kuchyni! Pamatoval si, že se ohledně nacistického režimu nevyjadřovala pozitivně. Tak jsme zůstali ušetření mlácení obuškem.

Ráno 31. května – na moje 14. narozeniny – nás přivedli na hřiště v Pohořelicích a museli jsme otevřít kufr, který jsme ještě měli. Zase hledali hodinky nebo snubní prsteny. Všechno, co bylo cenné, nám vzali – samozřejmě bez potvrzení. Pak jsme zaslechli němčinu a měli jsme radost. Moje máma tam se mnou hned šla, s členskými průkazy DSAP: »Jsme němečtí odpůrci nacismu.« Prohlédli si ten průkaz DSAP a ten muž řekl: »Nejste komunisté, nezámem.«

schlagen hätte – denn mitunter hörten wir Krachen von hinten. Da sagte der Wächter: »Frau Zahel, es tut mir leid, dass Sie hier sind. Solange ich die Aufsicht habe, können Sie sich mit Ihrem Sohn hier ausruhen, aber dann müssen Sie weiter.« Das war einer der Arbeiter der Rüstungsfirma Roučka, wo meine Mutter Werkzeug- und Küchendienst hatte! Der konnte sich erinnern, dass sie sich nicht positiv zum Naziregime geäußert hatte. So blieb uns das Schicksal, niedergeknüppelt zu werden, erspart.

In der Früh des 31. Mai – mein vierzehnter Geburtstag – wurden wir auf den Porlitzer Sportplatz geführt und mussten einen Koffer, den wir noch hatten, öffnen. Wieder wurde nach Uhren und Eheringen gefilzt und gesucht. Alles, was irgendwie wertvoll war, wurde abgenommen – natürlich ohne Bestätigung. Dann hörten wir deutsche Worte und freuten uns. Meine Mutter ging sofort mit mir dorthin, mit den Parteimitgliedsausweisen der DSAP: »Wir sind deutsche Nazi-gegner.« Sie schauten sich den DSAP-Ausweis an und ein Mann sagte: »Keine Kommunisten, uninteressant.«

Nun war der vierzehnte Geburtstag der Stichtag, ab dem Männer Zwangsarbeit leisten mussten, und die Wachen gingen hin und her und sagten: »Da gibt es irgendwo einen Vierzehnjährigen«, denn es waren in der Gruppe sonst nur alte Männer sowie Frauen mit Kindern. Ich war ziemlich groß gewachsen und, wie ich hörte, er kommt in die Nähe, ging ich in die Knie und die Mitgenossen am Weg machten sich größer und deckten mich ab. So kamen wir glücklich bis nach Drasenhofen. Da schossen die Bewacher Leuchtmunition in die Luft und sagten: »Jetzt geht heim zu eurem Hitler!« Ich sehe noch heute das alte Zolllager mit dieser alten Lampe vor mir. Die warf das Licht auf die Straße, der Straßengraben war relativ dunkel. Zuerst einmal fielen wir ermattet in den Straßengraben und waren froh, dass wir in der Freiheit waren und nicht Zwangsarbeit leisten mussten. Daneben war ein Brunnen, und die Mutter hatte Gott sei Dank einen Dreiviertel-Liter-Topf mitgenommen. Die Kirschen waren schon reif, und wir bekamen einige Erdäpfel. Die Mutter kochte alles. Irgendwie gelang es uns immer, ein Feuer zu machen, um alles, was wir bekamen, zu kochen. Das war unser Glück, denn alle, die heißhungrig die rohen Kirschen oder irgendetwas anderes roh aßen, bekamen furchtbare Verdauungsprobleme und viele starben an Ruhr oder Typhus. Das überstanden wir durch die Überlegung meiner Mama.

14. narozeniny byly dnem, od něhož museli muži na nucené práce; strážní procházeli sem a tam a říkali: »Někde tam je nějaký čtrnáctiletý,« protože jinak byli ve skupině jen starci, ženy a děti. Byl jsem docela vysoký, a když jsem slyšel, že se blíží, pokrčil jsem se v kolenu a lidé, co s námi byli na cestě, se trochu natáhli do výšky a zakryli mne. Tak jsme se naštěstí dostali až do Drasenhofenu. Tam vystřelili dozorcí do vzduchu světlice a řekli: »Teď si jděte domů za svým Hitlerem.« Ještě dnes před sebou vidím ten starý celní sklad s tou starou svítilnou. Vrhá světlo na ulici, příkop u silnice je celkem temný. Nejprve jsme se sesuli vysílení do toho příkopu a byli jsme šťastní, že jsme na svobodě a nemusíme jít na nucené práce. Vedle nás byla kašna a moje máma s sebou díky bohu vzala tříčtvrtelitrový hrnec. Třešně již byly zralé a dostali jsme několik brambor. Máma vše uvařila. Nějak se nám vždy podařilo rozdělat oheň a uvařit vše, co jsme dostali. To bylo naše štěstí, protože všichni, kteří vyhladovělí jedli syrové třešně nebo něco jiného syrového, měli pak hrozná trávicí problémy a hodně jich zemřelo na úplavici nebo tyfus. To jsme přestáli díky rozvaze mé mámy.

Lothar Knessl

Die Familie war zersplittert. Meine Mutter vertrieben sie aus der Wohnung, und meinen Vater sperrten sie aus der Wohnung heraus ein. Das geschah mehr oder weniger nahtlos, wenige Tage lagen dazwischen. Und nach dem Aufenthalt in dem tschechischen Konzentrationslager kam es zu einer Verhandlung, bei der die Arbeiter seiner Fabrik meinen Vater freisprachen. Dann blieb er, weil er nicht raus konnte, in Brünn und wurde von einer Bekannten aufgenommen. Wie das finanziell war – ob er irgendeine Entschädigung oder ein Notgeld von den Tschechen bekam –, kann ich nicht sagen. Er konnte dort existieren und machte irgendeine Arbeit. Er ist nicht verhungert. Er hatte nur die altersbedingten Beschwerden, weil auch das tschechische KZ sicher kein Vergnügen war.

Meine Mutter nahm gezwungenermaßen teil an dem sogenannten Todesmarsch von Brünn nach Wien, was für viele tatsächlich ein solcher war. Sie kam durch, weil sie kein Gepäck hatte. Meine Mama hatte nur eine Handtasche mit und völlig Unnötiges in dieser Handtasche – zum Beispiel vom Silberbesteck den Löffel, drei Messer und drei Gabeln, sonst nichts. Und einen Brillantring hatte sie noch eingesteckt. Also, wenn sie, wie fast alle, gefilzt worden wäre, wäre der natürlich sofort weg gewesen. Oder sie wäre noch erschlagen worden, weil sie einen solchen Ring hatte. Es waren ja nicht die feinsten Wesen, die das durchführten. Sie versuchte immer, vorne bei den Ersten zu sein – und schaute lieber nicht nach hinten, was dort passierte. Diejenigen, die schnell weitergingen, wurden von den Eskortierungen nicht sonderlich bedrängt, die hinteren dann schon. Wenn jemand nicht mehr weiter konnte und sich setzen wollte, wurde er sofort wieder weitergetrieben. Also, sie kam durch mit nichts und fing hier [in Wien] an, bei einem Zahnarzt am Ring als Haushaltshilfe zu arbeiten. Das hat sie dann jahrelang gemacht.

Lothar Knessl

Rodina byla rozdělena. Moji mámu vyhnali z bytu a tátu z bytu vytáhli a zavřeli. To proběhlo víceméně plynule, mezitím uběhlo jen několik dnů. A po jeho pobytu v českém koncentračním táboře došlo na přelíčení, v kterém mého otce pracovníci jeho továrny osvobodili. Zůstal potom, protože nemohl ven, v Brně a ujala se ho jedna známá. Jak to bylo s penězi – jestli dostal nějaké odškodné nebo podporu od Čechů – to nedovedu říct. Mohl existovat a nějak pracoval. Nevyhladověl, měl jen potíže úměrné jeho věku, protože ani český koncentrační tábor jistě nebyla žádná zábava.

Moje máma se musela zúčastnit takzvaného pochodu smrti z Brna do Vídně, což pro mnohé opravdu pochod smrti byl. Ona ho zvládla, protože neměla žádné zavazadlo. Měla jenom kabelku – a v téhle kabelce docela nepotřebné věci: například lžiči, tři nože a tři vidličky ze stříbrného příboru, jinak nic. A ještě tam dala briliantový prsten. Kdyby ji, jako skoro všechny, šacovali, byl by samozřejmě hned pryč. Nebo by ji zabili, protože měla takový prsten. Nebyly to zrovna fajnovky, ti, kteří to prováděli. Pokoušela se být celou dobu vepředu mezi prvními – a raději se nedívala dozadu, co se tam dělo. Na ty, kteří postupovali rychle, doprovod příliš nedorážel, na ty vzadu zato dost. Když už někdo nemohl a chtěl si sednout, hnali ho hned dál. Tak to tedy zvládla a začala tady [ve Vídni] jako pomocnice v domácnosti u jednoho zubaře na Okružní třídě, kde pak pracovala řadu let.

Eleonore Schartelmüller

Das war eine Menschenschlange, die da ging; und hinter uns standen die Tschechen mit Peitsche und Gewehr und traten uns vorwärts. Einer trat auch mich, man konnte gar nichts dagegen sagen. Es landeten immer wieder Leute im Straßengraben und man hörte Schüsse. Vor mir ging eine Frau, hochschwanger, mit einem Kinderwagen, da war ein schon größeres Kind drin, das aber nicht so gut laufen konnte, und zwei andere Kinder rechts und links. Sie ging in die Knie, und der Tscheche stieß sie weg in den Graben. Man hörte dann nur noch einen Knall, die Nächststehenden nahmen die Kinder und gingen weiter. Das war eines der Erlebnisse, die ich in der Zeit hatte, aber es sind noch andere. Die Ruhr brach aus, und es waren mehrere, die nicht weiter konnten und die kaum die Grenze erreichten. Als wir an die Grenze kamen, wurde es dunkel. Man sah überall nur Kerzenlichter. Kerzen versuchte man ja mitzunehmen. Das sah aus wie ein Allerheiligen-Friedhof. Wir lagen da irgendwie auf dem Boden und wickelten uns ein in das, was wir hatten. Meine Eltern lagen mehr oder minder über mir. Denn es fuhren immer wieder Russen vorbei und holten sich Mädchen und Frauen heraus. Bis dann am Vormittag gesagt wurde, Österreich öffnet die Grenzen und wir können durch. So zitterte man vom späten Abend bis in den Morgen hinein, ob man hier im Niemandsland eventuell noch von den Tschechen und Russen drangsalieren würde.

Auf diesem Todesmarsch waren immer wieder Momente, an die will man gar nicht mehr denken, so entsetzlich waren sie. Aber ich hatte ja schon einiges mitgemacht auf dem Weg von Hluboká nach Brünn. Dadurch war ich schon ein bisschen abgehärtet – durch Tabor, wo ich gesehen hatte, wie ringsum die Galgen standen; und man immer wieder hörte, wenn Züge stehenblieben, dass Leute herausgeholt und hingerichtet wurden. Das sind Dinge, die man nicht vergessen und unsere Generation sicher nicht mehr vergeben kann.

Eleonore Schartelmüller

Byl to dlouhý zástup, který postupoval – a za námi stáli Češi s bičem a zbraněmi a kopanci nás poháněli dopředu. Jeden kopl i do mě, člověk proti tomu nemohl nic říct. Lidé končili v příkopu u silnice a byly slyšet výstřely. Přede mnou šla paní v pokročilém stadiu těhotenství, s kočárkem, kde bylo už větší dítě, které ještě nedovedlo tak dobře chodit, a dvě další děti napravo a nalevo. Padla na kolena a ten Čech ji srazil do příkopu. Pak už byl slyšet jen výstřel, ti, co stáli nejbliž, vzali děti a šli dál. To byl jeden z těch zážitků, který z té doby mám, a není jediný. Vypukla úplavice a mnoho lidí nemohlo pokračovat či se sotva dostalo na hranici. Když jsme k hranici došli, setmělo se. Všude byly vidět pouze zapálené svíčky – ty si lidé většinou pokoušeli vzít s sebou. To vypadalo jako hřbitov na dušičky. Leželi jsme tam nějak na zemi a zabalili jsme se do toho, co jsme u sebe měli. Moji rodiče leželi víceméně na mně. Protože občas projížděli kolem Rusové a vytahovali k sobě děvčata a ženy. – Dokud se dopoledne neohlásilo, že Rakousko otvírá hranice a můžeme dál. Trásli jsme se tak od pozdního večera až do rána, že nás tady, v zemi nikoho, budou Češi a Rusové týrat.

Na tomhle pochodu smrti bylo spousta okamžiků, na které už člověk nechce ani pomyslet, jak strašlivé byly. Ale už jsem přece jen něco prožila na cestě z Hluboké do Brna. Byla jsem už trochu otrkaná, protože v Táboře jsem viděla, jak kolem dokola stály šibenice; a slyšely jsme několikrát, když vlaky zastavily, jak některé lidi vytáhli a popravili. To jsou věci, na které se nedá zapomenout a které naše generace jistě už nedokáže odpustit.

Helena Holická

Ich erinnere mich aus der Sicht des Kindes – ich war vier Jahre alt –, dass sie [die Soldaten] sie rund um das obere Haus führten, wo ursprünglich die Oma lebte und wir mit ihr. Ein schreckliches Erlebnis. Dort ging eine Familie mit den Kindern auf den Armen und mit dem 30 Kilo schweren Ranzen. Die Frau war mehrmals eingeknickt, fast gefallen. Und ich hatte als Kind so einen kleinen Leiterwagen. Ich ging damit in die Wiese, oder wir spielten damit. Ich fragte die Oma, ob ich der Familie den geben dürfe, damit sie die Kinder hineinsetzen können. Die Oma sagte: »Wenn du ihn entbehren kannst.« Ich rannte ihnen nach. Und die Soldaten und die Zivilisten schlugen sie mit den Gewehren so heftig, dass sie sie beinahe umbrachten. Ich bekam ein paar Ohrfeigen. Und den Leiterwagen musste ich mitnehmen. Sie erlaubten es nicht. Das tat mir schrecklich leid.

Dorothea Blaha

Nach Kriegsende hieß es, dass wir Mädchen uns alle melden und arbeiten gehen müssten. Das war so eine Art Arbeitsamt, und die stellten dann fest: »Ja, du gehörst auch zu dem Transport am Soundsovielten am Bahnhof. Ihr kommt ins Tschechische«, wie das hieß.

Ich musste also zu diesem Transport. Ich glaube, meine Mutter brachte mich hin. Wir kamen in einen Viehwagon und fuhren nach Hradec Králové, Königgrätz, etwa 100 Kilometer östlich von Reichenberg. Dort übernachteten wir in einer Schule. Am Boden war ein Matratzenlager. Am nächsten Tag in der Früh kamen die Bauern und suchten uns aus. Das war wie ein Sklavenmarkt. Wir mussten uns aufstellen, und dann sagte einer: »Du komm mit, du komm mit ...«, und nahm sie mit. Mich und zwei andere aus meiner Schule, nicht aus meiner Klasse, engagierte ein Bauer, der mit Peitsche da war, weil er mit dem Pferdewagen fuhr. Das waren die Jutta und die Greta, wie die Tschechen sie nannten. Ich war bei ihnen die Doris. Wir kamen alle zum Sohn dieses alten Bauern. Das war etwa achtzehn Kilometer von Königgrätz entfernt, in Nerošov. Ein kleiner Ort, ich habe ihn nach dem Krieg einmal gesucht und nicht gefunden.

Dort landeten wir also, bei einer sehr netten Bauernfamilie. Es gab das Haus, wo die Familie wohnte, wo die Küche war und man gegessen hat. Dann gab es den Stall und die Scheune und dann noch ein kleines Haus mit einem Zimmer. Da schliefen wir drei Mädchen zu dritt in dem Bett und auf dem Hof wuschen wir uns. Es waren sehr

Helena Holická

Já si to jako dítě pamatuji, byly mi čtyři roky, když je vedli zrovna kolem horní chalupy, kde původně žila babička. Pamatuji si to a mám z toho takový hrůzný zážitek, protože tam šla rodina s dvěma malinkými dětmi, nesli je v náručí, a ještě ten třicetikilový ranec. Ta paní několikrát klesla, skoro upadla. Jako dítě jsem měla takový malý žebříňáček, jezdila jsem s ním na trávu nebo jsme si tak hráli, a tak jsem říkala babičce, jestli bych jim ho nemohla dát, že by si tam třeba ty děti posadili. Babička říkala: »Když ho oželiš, tak dej.« Tak jsem za nimi utíkala a oni je začali vojáci a civilisté s kverama tak mlátit, že by je byli pomalu zabili. Dostala jsem i já pár pohlavků a musela jsem vzít ten vozík zpátky, nedovolili jim to. To mi bylo hrozně líto.

Dorothea Blaha

Po konci války nám řekli, že my děvčata se všechna musíme nahlásit a jít pracovat. Bylo to něco jako úřad práce a tam stanovili: »Ano, patříš k tomuto transportu, toho a toho data, na nádraží, vy půjdete do českého.«

Musela jsem tedy k tomuto transportu, myslím, že mě tam dovedla máma. Dali nás do dobytčího vagónu a jely jsme z Liberce do Hradce Králové. Tam jsme přenocovaly v nějaké škole, na podlaze byly matrace. Nazítří ráno přišli sedláci a vybírali si nás. Bylo to jako na trhu s otroky. Musely jsme se postavit do řady a pak řekl jeden: »Ty pojd', ty pojd'...« a vzal si je. Mě a ještě dvě z mé školy, ne z mé třídy, zaměstnal sedlák, co s sebou měl bič, protože přijel s koňským povozem. Byly to Juta a Gréta, jak jim Češi říkali – já jsem u nich byla Doris. Všechny jsme šly k synovi tohoto sedláka. Měl statek asi osmnáct kilometrů od Hradce Králové, v Nerošově. Malá vesnička, hledala jsem ji po válce znovu, ale nenašla.

Tam jsme se tedy dostaly: k jedné velmi milé selské rodině. Byl tam dům, kde bydlela ta rodina, kde byla kuchyně a kde se jedlo. Pak tam byla stáj a stodola – a pak ještě malý domek s jedním pokojem, ve kterém jsme spaly my tři děvčata v jedné posteli. Na dvoře jsme se myly. Byli to velmi slušní lidé, kteří se k nám chovali dobře, brali nás docela jako součást rodiny. Jedly jsme s nimi, dělaly vcelku totéž co oni. Vůbec jsme nehladověly, paní vařila dobře. V pátky bývaly buchtičky se šodó, takže skvěle

anständige Leute, die uns gut behandelten und uns ganz zur Familie dazunahmen. Wir haben mit ihnen gegessen, genau das Gleiche wie sie. Wir haben überhaupt nicht gehungert. Die Frau hat gut gekocht. Am Freitag gab's Buchteln mit Vanillesoße, also herrliche Sachen. Aber wir mussten fest arbeiten. Es war eine schöne Arbeit, die Landarbeit. Um sechs Uhr früh kam der Bauer: »Aufstehen!« Und dann ging es los – bis zum Abend, bis es dunkel wurde. Es war anstrengend. Sie nahmen uns in der Früh mit, und am Abend fuhr meistens der Bruder mit uns hinaus, das frische Gras holen für das Füttern in der Früh und am Abend. Und dazwischen waren wir auch bei der Ernte dabei, beim Kornschneiden und Puppenmachen. Jetzt mussten wir Tschechisch reden. Die sprachen nicht Deutsch. Ein bisschen etwas konnte man aus der Volksschulzeit ausgraben und man lernte dann sehr schnell die Umgangssprache. Wir drei Mädels – Gott sei Dank waren wir ja zu dritt an dem Bauernhof – konnten untereinander immer Deutsch reden. Und es half uns sehr, was wir wussten, was wir auswendig gelernt hatten. Das hielt uns geistig über Wasser. Die Greta war gut in Geschichte und erzählte uns, wenn wir gerecht oder irgendeine einförmige Arbeit gemacht haben, Sachen aus der Geschichte. Und ich war zuständig für Balladen. Ich sagte ihnen dann den »Zauberlehrling« oder andere Gedichte auf, die man auswendig kann und dann wieder aus dem Gedächtnis herauskramt. Und das half uns sehr, denn die geistige Nahrung fehlte uns völlig. Anregung in dem Sinn hatten wir keine. Ich weiß nicht, ob das heute in den Schulen noch verlangt wird, etwas auswendig zu lernen. Es wäre sehr gut. Das ist ein Schatz, den man immer mithat, der einem nicht genommen werden kann. Ich kann das allen nur empfehlen.

Den ganzen Sommer bis Juli, August waren wir dort. Ende August durfte ich dann zurück [nach Reichenberg]. Die anderen zwei noch nicht. Ich war sechzehn, und die Eltern hatten eine Propustka, eine Ausreisebewilligung. Sie bemühten sich sehr, die für Bayern zu bekommen, damit wir nicht nach Sachsen hinausmussten, wo die meisten dann in Polen oder Ostdeutschland landeten, unter sehr schlechten Bedingungen. Das Schlechteste war, wenn man zu Fuß von Reichenberg nach Zittau über die Grenze kam. Sie hatten also die Propustka für Bayern. Als Deutscher durfte man aber nicht mit der Bahn fahren – wir hatten alle diese weiße Armbinde, die uns als Deutsche kennzeichnete. Also musste der Bauer, was er sehr gern tat, mit mir nach Reichenberg fahren. Er lieferte mich bei meinen Eltern ab –

věci. Ale musely jsme pořádně pracovat. Byla to hezká práce, venkovská. V šest ráno přišel vždy sedlák: »Vstávat!« A pak to šlo až do večera, než byla tma. Bylo to namáhavé. Vzali nás ráno s sebou a večer s námi jel ven většinou bratr, přivést čerstvou trávu na ranní a večerní krmení. A mezitím jsme byly také u žní, sekaly jsme a stavěly panáky. Teď jsme musely mluvit česky. Oni nemluvili německy. Na něco jsme si dokázaly vzpomenout z dob obecné školy a hovorový jazyk jsme se pak naučily velmi rychle. My tři holky – díky bohu jsme na tom statku byly ve třech – jsme mezi sebou mohly vždycky mluvit německy. A moc nám pomohlo, co jsme věděly, co jsme se naučily nazpaměť. To nás drželo duševně nad vodou. Gréta byla dobrá v historii a vyprávěla nám, když se to hodilo nebo když jsme dělaly monotónní práci, věci z historie. Já jsem byla na balady. Vždycky jsem jim přednášela Goethova Čarodějova učně nebo jiné básně, které zná člověk nazpaměť a dají se vylovit z paměti. To nám hodně pomáhalo, protože duševní potrava nám úplně chyběla, podněty tohoto druhu jsme neměly žádné. – Nevím, jestli to ve školách dnes ještě požadují: učit se něco nazpaměť. Bylo by to velmi dobré. Je to poklad, který má člověk vždycky s sebou, který mu nikdo nemůže vzít. Můžu to všem jenom doporučit.

Byly jsme tam celé léto do července, srpna. Na konci srpna jsem pak směla zpátky [do Liberce]. Ty zbylé dvě ještě ne. Bylo mi šestnáct a moji rodiče měli propustku. Velmi se snažili, aby získali propustku do Bavorska, abychom nemuseli do Saska, kde většina lidí pak skončila v Polsku nebo ve východním Německu, za velmi špatných podmínek. Nejhorší bylo, když šel člověk přes hranici pěšky z Liberce do Žitavy. Měli tedy propustku do Bavorska. Jako Němci jsme ale nesměli jezdit vlakem – všichni jsme měli na pažích ty bílé pásky, které nás jako Němce označovaly. Tak se mnou musel ten sedlák, což udělal rád, do Liberce. Vysadil mě u rodičů – ještě jsem mu věnovala své jezdecké boty – a jel zase domů. – Ano, musel mě kromě toho ještě taky zavézt na úřad práce, protože tam řekli: »Ta propustka ještě není platná, ještě tam chybí jedno razítko. Než dostaneš tohle razítko, musíš jít pracovat. Přijď sem zítra v osm ráno.« Směla jsem jednou přespat u rodičů. A nějak vevnitř jsem věděla, že je to poslední noc doma. Nějak jsem to věděla. Proto jsem se rozloučila se svým pokojem.

Další den se mnou šel jeden náš milý známý, kterému jsme říkali strýček a který uměl dokonale česky – profesor na střední škole –

ich habe ihm noch meine Reitstiefel geschenkt – und er fuhr wieder nach Hause. – Ja, er muss mich außerdem am Arbeitsamt abgegeben haben, denn die sagten: »Die Propustka ist noch nicht gültig, da fehlt noch ein Stempel. Bis du diesen Stempel kriegst, musst du arbeiten gehen. Komm morgen um acht hierher.« Ich konnte einmal bei meinen Eltern übernachten. Und irgendwie im Innern wusste ich, das ist die letzte Nacht zu Hause. Irgendwie hab ich's gespürt. So verabschiedete ich mich von meinem Zimmer.

Am nächsten Tag ging ein lieber Nennonkel, der perfekt Tschechisch sprach – ein Mittelschulprofessor – mit mir auf das Arbeitsamt. Die Eltern wollten mich nicht allein gehen lassen und er konnte ihnen dann sagen: »Die haben sie nicht zur Arbeit geschickt, sondern ins Lager.« Es gab in Reichenberg ein Lager, wo alle Vertriebenen aus den Wohnungen gesammelt und dann nach Sachsen hinaus befördert wurden. Also wurde ich vom Arbeitsamt mit einem Bewacher – einem Soldaten, glaube ich – quer durch die Stadt wie ein Schwerverbrecher in das Lager geführt. Dort kam man zuerst zum sogenannten Tiger. Der nahm den Leuten alles weg, was zu besitzen nicht erlaubt war. Die kamen hin mit ihren 30 Kilo Gepäck, die erlaubt waren, doch durften es nur gebrauchte Sachen sein, keine Wertsachen oder dergleichen. Ich kam dorthin mit einem Netz, in dem war ein Brot fürs Mittagessen, so eine Klappstulle, und sonst hatte ich nichts. Nichts. Ich hatte eine Bluse an, einen Rock, eine Wolljacke und das Netz. Der Tiger schaute mich an, lachte und sagte: »Das ist alles?« – »Ja.« – »Also geh in deine Baracke.« Also ging ich in diese Baracke, da waren lauter liebe Damen. Männer und Frauen waren getrennt. Eine war sogar eine Nenntante von mir, die Tante Trude. »Du kommst auch?« Ich war dort das Nesthäkchen, die waren alle im Alter meiner Eltern. Wie ich da in das Lager kam und gar nichts mithatte, gaben sie mir gleich ein Oberbett. Ich hatte nur diese eine Zudecke, und es war schon September und ein wenig kühl. Da dachte ich, die Frau neben mir hat so ein schönes dickes Plumeau, die deckt sich warm zu, und mir ist kalt. In der Früh beneidete ich sie nicht mehr, sie war voller Wanzenbisse. Auf mich gingen sie nicht. Hab ich kaltes Blut oder sonst etwas? Nicht eine Wanze. Da dachte ich, man soll nie jemanden beneiden, es kann auch anders kommen.

Dort mussten wir jeden Tag zur Arbeit gehen. Das war nicht schlimm, ich war ja die Bauernarbeit gewöhnt. Und vor allem, ich konnte wieder Deutsch reden. Sie schickten uns in die Kasernen, put-

na úřad práce. Rodiče mě nechtěli nechat jít samotnou, a ten jim potom proto mohl říct: »Neposlali ji pracovat, ale do tábora.« V Liberci byl tábor, kam shromáždili všechny odsunuté z bytů a potom je převáželi do Saska. Tak jsem z úřadu práce musela s dozorcem – vojákem, myslím – přes celé město jako nebezpečný zločinec do tábora. Tam člověk musel nejprve k takzvanému tygrovi. Ten lidem sebral vše, co u sebe měli a co nebylo povolené. Přišli tam se svým třicetikilovým zavazadlem, které povolené bylo, ale musely to být pouze použité věci, žádné cennosti nebo něco podobného. Já tam přišla se sítkou, ve které byl chleba k obědu, přepůlený krajíc, jinak jsem neměla nic. Nic. Měla jsem na sobě halenku, sukni, vlněný svetr a tu sítku. Podíval se na mě, zasmál se a zeptal se: »To je všechno?« – »Ano.« – »Tak jdi na svou ubytovnu.« Šla jsem tedy na tu ubytovnu, tam byly samé milé dámy. Muži a ženy byli odděleni – byla tam dokonce jedna naše dobrá známá, teta Truda. »Ty jsi sem taky přišla?« Byla jsem tam benjamínek, všichni byli ve věku mých rodičů. Jak jsem tam do toho tábora přišla a neměla nic, dali mi hned postel nahoře. Měla jsem jen tu jednu přikrývku, bylo už září a trochu chladno. Pomyslela jsem si: »Ta paní vedle mě má krásnou tlustou peřinu, ta se teple přikryje, a mně je zima.« Ráno už jsem jí nezáviděla, byla celá pokousaná od štěnic. Na mě nešly – snad mám studenou krev nebo co. Jediná štěnice na mě nešla. To jsem si říkala, že člověk by neměl nikomu závidět, může to taky dopadnout jinak.

Museli jsme každý den chodit do práce. To nebylo nic hrozného, byla jsem už zvyklá na práci ze statku. A hlavně jsem mohla zase mluvit německy. Posílali nás do kasáren, čistit a podobně. Jednou jsme museli do čtvrti Jeřáb jít uklidit byt, ve kterém předtím malovali. A co udělala ta paní? Dodnes jí za to děkuji. Řekla: »Můžeš se vykoupat ve vaně.« V táboře nic pořádného nebylo: jen studená stružka, to bylo celé mytí. A ona řekla: »Můžeš se vykoupat.« To byl takový pocit štěstí, sedět v té vaně v teplé vodě! Vždy, když se koupu, myslím na tuhle paní. Člověk vůbec netuší, co může udělat jedním gestem dobrého na celý život a co zůstane ve vzpomínce.

Když rodiče získali to razítko – snad třinácté, co já vím – přišla kamarádka, která mluvila dobře česky, jmenovala se Lotte Müller, s tou propustkou k vedoucímu tábora. Propustili mě a opět mě doprovázel voják: tentokrát do školky, ve které nyní bydleli moji

zen und dergleichen. Einmal mussten wir am Keilsberg eine Wohnung, die ausgemalt worden war, sauber machen. Und was tut diese Frau? Sie sagt: »Du kannst dich in der Badewanne baden.« Bis heute dank ich ihr's. Im Lager gab es gar nichts Gescheites: ein kaltes Rinnsal, das war die ganze Wäsche. Und die sagt: »Du kannst dich baden.« Also, so ein Glücksgefühl, wie ich in der Badewanne im warmen Wasser sitze! Immer, wenn ich bade, denk ich an diese Frau. Man weiß gar nicht, was man jemandem mit einer Geste fürs ganze Leben Gutes tun kann und so in Erinnerung bleibt.

Als die Eltern diesen Stempel bekamen – den dreizehnten, was weiß ich –, ging eine Freundin, die gut Tschechisch sprach, sie hieß Lotte Müller, mit dieser Probustka zum Lagerkommandanten. Ich wurde entlassen und wieder von einem Soldaten auf dem nächtlichen Weg begleitet, zu dem Kindergarten, in dem meine Eltern jetzt wohnten, nachdem sie aus der Wohnung geworfen worden waren. Es war komisch: Da waren Sessel und Tische und alles, aber benutzen konnte man es nicht. Das war für die sieben Zwerge. Zwei Tage übernachteten wir noch dort und richteten alles her. Meine Mutter versteckte ihren Schmuck, den haben wir noch präpariert. Mein Vater war schon so nervös und sagte: »Schmeißt das alles weg, die werden uns noch einsperren, weil ihr da was versteckt.« Wir machten doppelte Böden für die Taschen und klebten da den Schmuck hinein. Ja, man ist halt so. Und dann endlich hieß es: Es geht los!

rodiče, když je vyhodili z našeho domu. To bylo zvláštní: byly tam židle a stoly a vše, ale používat jsme to nesměli. To bylo pro sedm trpaslíků. Přespali jsme tam dvě noci a vše připravili. Moje máma schovala šperky, ty jsme ještě nachystaly. Můj táta byl už nervózní a říkal: »Všechno to vyhoďte, ještě nás kvůli tomu zavrou, že to tam schováváte.« Udělaly jsme dvojité dno v taškách a vlepily tam ty šperky. Ano, člověk je prostě takový. A pak to bylo konečně tady: vydali jsme se na cestu.

RÜCKKEHR DER EVAKUIERTEN IN DIE SLOWAKEI UND DIE VERTREIBUNG

Etwa ein Drittel der evakuierten Deutsch-Slowaken reiste nach Kriegsende unter schwierigen Bedingungen und von Gewalt bedroht zurück in die slowakischen Heimatgebiete. Die meisten Rückkehrer wurden umgehend in Lagern interniert. Etwa zwei Drittel der Deutsch-Slowaken, die sich nach Kriegsende hier aufhielten, wurden vertrieben.

Wer aus dem Lager floh, hatte aber wesentlich bessere Chancen als in Böhmen und Mähren, wieder in das Haus der Familie einziehen und bleiben zu können. Zwar waren die meisten Häuser bereits von Slowaken aus Nachbargemeinden oder im Nationalaufstand verbrannten Dörfern besiedelt. Diese Menschen waren aber häufig dazu bereit, die Häuser wieder zu räumen.

Von groß angelegten Zwangsumsiedlungen, wie sie in Böhmen und Mähren 1946 und 1947 stattfanden, blieben die zurückgekehrten und verbliebenen Deutsch-Slowaken verschont. Deshalb bestanden in der Slowakei zahlreiche traditionelle deutsche Siedlungsgebiete fort – trotz der viel geringeren Zahl der nach 1946 verbliebenen Deutschen: etwa 20.000 gegenüber 220.000 Deutschen in Böhmen und Mähren.

NÁVRAT EVAKUOVANÝCH NA SLOVENSKO A ICH VYHNANIE

Asi tretina evakuovaných Nemcov zo Slovenska sa po konci vojny vracala späť do slovenskej vlasti v ťažkých podmienkach a ohrození. Väčšinu z nich hneď po návrate umiestnili v lágroch. Vyhnali asi dve tretiny z tých Nemcov, ktorí sa tu po konci vojny zdržiavali.

Kto však z lágru utiekol, mal v porovnaní s Čechami a Moravou väčšie šance vrátiť sa do svojho rodinného domu. Napriek tomu, že ich domy už často obývali Slováci zo susedných či vypálených obcí. Tito ľudia však boli niekedy ochotní získať domy vrátiť pôvodným obyvateľom.

Zvyšní slovenskí Nemci boli ušetrení veľkého núteného vysídlenia, aké sa konalo v Čechách a na Morave v rokoch 1946–47. Preto sa na Slovensku zachovali mnohé tradične nemecké sídelné oblasti, hoci obýval ich omnoho nižší počet Nemcov, ktorí zostali: asi 20 000 v porovnaní s 220 000 Nemcami v Čechách a na Morave.

Julius Bruckner

Anfang Mai 1945 kamen wir zurück [aus Mähren nach Oberufer bei Pressburg]. Diese Heimreise war schrecklich. Noch heute, wenn ich irgendwann um fünf Uhr früh aufwache, kann ich nicht mehr einschlafen und sehe diese Bilder vor Augen. Das war keine Reise im herkömmlichen Sinn. Die Gleise waren zerbombt. Da konnte man nicht fahren. Manchmal fuhr doch ein Zug, und der Russe drückte beide Augen zu und pferchte uns noch in den Wagon. Der Vater hatte solche Päckchen dabei – Zigaretten hat man früher gestopft. Es gab Metallröhrchen mit einem Kolben, da gab man Tabak rein, machte zu, zog das leere Zigarettenpapier über das Rohr und drückte den Tabak hinein. Vater hatte ein größeres Päckchen dabei und immer, wenn ein Russe oder ein Soldat etwas von uns wollte, gab er ihm eine Handvoll Zigaretten. Aus heutiger Sicht kamen wir ziemlich schnell nach Hause: in nur vier Tagen. Wir hatten zwar etwas Proviant mit, aber kein Mensch hatte Lust, etwas zu essen. Und die Szenen, die sich da an den Gleisen abspielten, wenn sie feststellten, dass eine Familie deutsch war! Die Tschechen behandelten sie sehr schlecht, da floss das Blut auf den Gleisen. Ich erinnere mich an eine Szene: Ein junger Mann, etwa 25 Jahre alt, trug einen langen Ledermantel und er teilte die Deutschen auf eine bestimmte Seite ein. Einer wollte nicht, der zog irgendein Papier, eine Legitimation heraus. Der Junge verstand aber kein Deutsch. Der Mann sagte: »Aber ich bin ein Österreicher!« Und der Junge schlug ihn. Der Arme fiel auf die Gleise, er hatte einen blutigen Kopf, aber er ging nicht und nicht zu den Deutschen. Und plötzlich hielt das einer der Tschechen nicht mehr aus – auch solche gab es unter ihnen –, sprang auf und sagte: »Hör mal, warum schlägst du den? Weißt du nicht, dass Österreich das erste Hitleropfer war?« – »Wer bist du? Zeig deine Papiere!« Ich weiß nicht, was der herzeigte, aber der andere wurde plötzlich zahm, und der Österreicher ging nicht zu den Deutschen, sondern verschwand irgendwo. Aber wie der blutete, als er auf die Gleise fiel! So hat er den geschlagen! Das sehe ich noch heute vor mir.

Rosina Stolárová-Hoffmannová

Wir fuhren heim nach Pressburg, und im Zug sagte man uns: »Hört mal, wenn ihr am Hauptbahnhof ankommt, geht nicht durch den Haupteingang hinaus. Sie werden euch sofort festnehmen und wieder zurück oder ins Lager schicken!« Also gingen wir die Straße hi-

Julius Bruckner

Nejako začiatkom mája 1945 sme sa vrátili. Tú cestu nechcem opísať, to bola hrôza. Ešte dnes sa zobudím, niekedy o piatej ráno už neviem zaspať, lebo sa mi vynoria tie obrazy. To nebola cesta, že sme nasadli na vlak a boli sme tu. Však to boli rozbombardované koľajnice, to sa nedalo cestovať. Občas nejaký vlak išiel, a keď Rus prižmúril obidve oči, tak nás vopchal do vagóna. Otec mal so sebou balíkov ... Vtedy sa štopkali cigarety, taká kovová trubička s pies- tikom, tam sa dal tabak, to sa zavrelo a vopchal sa do tej prázdnej filtrovej papierovej cigarety. Papier sa na to natiahol, zatlačil sa ta- bak a zavrelo sa to. A to mal so sebou balík, teda väčšie množstvo. A keď sa ukázal nejaký Rus alebo vojak, tak mu dal za hrst tých cigariet, nejako takto to išlo. Ale my sme cestovali, keď nad tým dnes rozmýšľam, dosť rýchlo: štyri dni. Žiadne jedlo nebolo, niečo sme mali so sebou, ale človek nemal ani chuť jesť. A tie scény, ktoré sa odohrali na koľajniciach, keď zistili, že nejaké rodiny boli ne- mecké. Česi s nimi veľmi zle zaobchádzali, tiekla krv. Pamätám si jednu scénu: mladý dvadsaťpäťročný muž mal na sebe dlhý kožený kabát a všetkých Nemcov dával na určitú stranu. No jeden ne- chcel ísť a vytiahol legitimáciu. Ale mladý nevedel po nemecky. Ten hovoril: »Aber ich bin ein Österreicher.« Ja som Rakúšan. A ten mladý ho bil! Ten chudák padol na koľajnice, mal rozbitú hlavu, krv mu tiekla, ale k tým Nemcom nešiel. A naraz to už jeden Čech nevydržal – boli aj medzi nimi ľudia – vyskočil a povedal: »Počúvaj, čo ho biješ? Nevieš, že Rakúsko bolo prvá Hitlerova obeť? Však on ...« A mladý: »Kto si? Ukáž, legitimuj sa!« Neviem, akú legitku vytiahol, ale naraz mladý skrotol a ten Rakúšan nešiel k Nemcom, niekde sa stratil. Ale bol krvavý, keď padol na tie koľajnice! Tak ho bil! To mám ešte dnes pred sebou.

Rosina Stolárová-Hoffmannová

Išli sme do Bratislavy a vo vlaku nám hovorili: »Počúvajte, keď prídete na hlavnú stanicu, nechodte von hlavným vchodom, lebo vás hneď zoberú, dajú do tábora a pošlú vás zas späť.« Nad hlavnou stanicou je hore Jaskový rad. Tak po tej ulici sme liezli hore a tam

nauf, und da stand ein Regiment von Schutzengeln. Wir trafen eine verwandte Familie: »Was ist mit euch? Woher kommt ihr?« Wir antworteten, dass wir aus Österreich kämen und nicht wüssten, wohin mit uns. »Ihr kommt zu uns.« Sie hatten einen schönen großen Garten und ein einfaches Familienhaus, ein Zimmer, eine Stube und eine Küche. Dort zogen wir ein: der Vater, zwei Tanten und ich. Mein Vater und ich schliefen im Stall bei der Ziege. Unten war die Ziege und oben eine Pawlatsche. Dort blieben wir bis Anfang November. Dann wurde es zu kalt. Ich hatte nur ein Sommerkleid und Sandalen. Das war mein gesamter Besitz.

In diesem Winter stand ich frierend vor dem Michaeler Tor in meinem Sommerkleid und ohne Strümpfe. Ich überlegte: Was werde ich jetzt tun? Und in dem Moment kam die Frau von der verwandten Familie des Herrn Dechant. Sie sah mich dort stehen: »Was machst du denn hier?« – »Ich denke nach.« – »Worüber?« – »Wo ich heute schlafen werde.« Und sie sagte zu mir: »Du kommst zu mir.« – »Ich bin aber nicht allein. Ich bin mit meinem Vater, meiner Mutter und den zwei Tanten.« – »Bis ihr was findet, kommt ihr zu uns.« Sie hatten eine große Wohnung. Sie arbeitete als Beamtin. Ihre ganze Familie kam aus Záhorie, sie und ihre Eltern waren also Slowaken. Aber in Pressburg lebte man ja gemeinsam mit Ungarn und Deutschen. Für eine Woche wollten sie uns aufnehmen, und ein Jahr blieben wir in der Wohnung.

Es ist interessant, dass im 1945er Jahr die evangelischen Gottesdienste immer noch in deutscher Sprache abgehalten wurden. Die Kirche war ganz voll, denn es gab noch viele von uns in Pressburg. Sie war auch deswegen so voll, weil es der einzige Ort war, wo wir auf Deutsch singen und beten konnten. Ich traf dort meine alten Lehrer, die uns an der Volksschule unterrichtet hatten. Die Kirche war eine Oase. Traten wir aber auf die Straße, war es damit zu Ende. Sobald sie ein Wort Deutsch hörten, schlugen sie uns fast ein Loch in den Kopf.

Einmal ging ich durch die Stadt, als es eine Razzia gab, und jemand sagte: »Die ist eine Deutsche, die ist keine Slowakin.« Und gleich wurde ich auf die Polizeistation auf der Špitálska Straße gebracht. Ich stand weinend da, als ein Kommissar, der Polizeichef, zu mir kam und sagte: »Na, zeig uns deine Papiere.« – »Ich habe keine Papiere.« – »Und wo wohnst du?« – »Nirgendwo.« Ich konnte nicht verraten, dass ich in der Michalská Straße wohnte. Sonst hätten sie die Wohnung beschlagnahmt. »Und was sollen wir mit Ihnen machen?« Irgendjemand sagte: »Sie ist eine Landstreicherin.« An demselben Tag

bol regiment mojich anjelov strážnych. Tam sme stretli jednu príbuznú a tá pozerá, ako sme tam hore liezli. Hovorí: »Čo je s vami? Odkiaľ idete?« Hovorili sme, že ideme z Rakúska a nemáme kam ísť. »Prídete ku nám.« Mali peknú veľkú záhradu a len malý rodinný dom, jednu izbu, maličký kamerlík a kuchyňu. Tam sme sa nastahovali, otec, dve tety a ja. Otec a ja sme spali v maštali nad kozou. Dole bola koza, nad ňou akási pavlač a tam som spala s otcom. Tam sme ostali do začiatku novembra, potom už bola zima. Ja som mala jedny letné šaty, jedny sandále. To bol celý môj majetok, nič viac.

Bola som však podnikavá, ja všade vyžijem, pracovať viem, mladá som bola. V tej zime som stála pred Michalskou bránou, mala som letné šaty, žiadne pančuchy a sandále. Čakala som, čo budem teraz robiť. V tom prišla pani od pána dekana, čo bola vzdialená priženená rodina, a tam ma videla: »Čo ty tu robíš?« »Rozmýšľam.« »Nad čím rozmýšľaš?« »Že kde budem dnes spať.« A ona hovorí: »Prídeš ku mne.« »Ja ale nie som sama. Som aj s otcom, mamou a dvoma tetami.« »Tak kým si niečo nenájdete, prídete k nám.« Mali veľký byt, bola štátna úradníčka. Bola Slovenka, jej rodina pochádzala zo Záhoria. Ale v Bratislave sa hovorilo po maďarsky a nemecky, takže rozumeli. Zobrali nás na týždeň a boli sme u nich v byte rok.

Je zaujímavé, že po fronte v roku 1945 boli evanjelické bohoslužby stále v nemeckom jazyku. Kostol bol vtedy nabitý, nás starších bolo v Bratislave stále ešte dosť. Bolo to jediné miesto, kde sme mohli spievať a modliť sa po nemecky. Tam som sa stretla s mojimi starými učiteľmi z ľudovej školy. Bola to taká oáza. Ako sme však vyšli na ulicu, bol koniec. Ak počuli slovo po nemecky, tak nám div hlavu nerozobili.

Raz som išla po meste, bola razia a niekto vraví: »Toto je Nemka, to nie je Slovenka.« A už ma zobrali na políciu na Špitálskej. Bola som uplakaná. Bol tam bol nejaký komisár, policajný šéf a ten hovorí: »No tak ukáž doklady.« »Doklady nemám.« »A kde bývaš?« »No nikde.« Nemohla som povedať, že bývam tam na tej Michalskej, lebo by im aj byt zobrali. »No tak čo s vami?« A niekto iný tam vraví: »To je tuláčka.« Vtedy robili raziu na prostitútky, v ten deň. A všetky pochytené prostitútky, čo boli v Bratislave, so mnou jednu noc spali na polícii v cele. Tie boli ku mne také zlaté, v živote som takých cudzích nevidela. Revala som, čo teraz so mnou bude, moji

machten sie auch Razzia auf Prostituierte. In der Nacht schlief ich also in der Zelle mit all den gefangen genommenen Prostituierten. Wie nett sie zu mir waren! Ich hatte sie nie zuvor gesehen, sie waren mir fremd. Ich weinte die ganze Zeit. Ich wusste nicht, was mit mir geschehen wird; und meine Eltern wussten nicht, wo ich war. Und sie streichelten mich die ganze Zeit: »Hab keine Angst, es wird schon gut.« Am Morgen wurde ich einem anderen Kommissar vorgeführt. Er war ein alter Polizeibeamter aus Živnodom und kannte meine ganze Familie. Er fragte: »Was machst du denn hier?« – »Sie haben mich festgenommen.« Er unterschrieb ein Dokument, das Tor öffnete sich, und ich lief davon. So ein Glück hatte ich ein Dutzend Mal.

Mein armer Vater konnte nicht gut Slowakisch, er sprach ein mährisches Slowakisch, verdeutscht. Wenn er auf die Straße ging, setzte er sich dem Risiko einer Razzia aus. An jeder Ecke stand ein Lastwagen, ein Milizionär und Polizist fragten nach der Legitimation. Hatte jemand keine, sprach er nicht einmal zwei Sätze, und schon wussten sie, dass er ein Pressburger Deutscher ist. Der wurde dann sofort auf den Lastwagen gesetzt und in ein Lager gebracht. Die Bezeichnung lautete »Internierungslager für Deutsche«. Eines befand sich in Engerau, die anderen in Dornkappel und Patrónka [in der Patronenfabrik]. Mein Vater war in Patrónka und Dornkappel, in Engerau nicht. Es war furchtbar. Wir brachten ihm Essen, damit er nicht verhungerte. Er arbeitete den ganzen Tag, schlief auf dem Boden und hatte keine Decke. Nachts legten sie sich alle nebeneinander, auch Frauen und Kinder; und die am Morgen tot waren, wurden hinausgetragen.

Robert Kudlicska

Schon acht Tage vor der Vertreibung kamen Slowaken und schauten sich die Häuser in Bruck an der Donau an. Denen hatten sie gesagt, die Ortschaft sei leer.

Am 3. Juli [1945] wurde das Dorf umstellt. Damals gingen die Bauern schon sehr früh am Morgen in den Schnitt, weil die Frucht feucht sein musste. Heute ist es umgekehrt, da schneiden sie das Getreide bei der größten Hitze. Die Bauern waren also schon im Schnitt, da umstellten Partisanen und Militär das Dorf und holten die Leute heraus. Keiner glaubte, dass er weggehen musste, vielleicht hätte sonst jemand etwas gesagt. Sie holten hier einen heraus und dort einen heraus und auf zwei Plätzen trieben sie die Menschen zusammen: bei der Kirche und beim Notar. Auf der einen Seite verließen wir das Dorf,

rodičia nevedeli, kde som. A tie ma len hladkali: »Neboj sa, však bude dobre.« Ráno nás predviedli ku komisárovi, ale ten bol iný. To bol starý pán policajný radca, bývali v Živnodome, celú moju rodinu poznal. A ja uplakaná, čo som celú noc v cele preplakala. A on hovorí: »A ty čo tu robíš?« »Oni ma zobrali.« Podpísal papier, otvorila sa brána a utekala som odtiaľ preč. Takéto šťastie som mala x-krát.

Môj otec, chudák, hovoril takou moravskou slovenčinou, takou nemeckou. Nevedel dobre po slovensky, a keď išiel na ulicu, bývali razie. Na každom rohu stálo nákladné auto, milicionár, policajt a pýtali legitimáciu. Keď nemal a povedal dve vety, už vedeli, že to je Prešporák, Nemec. Tak ho hneď naložili na nákladné auto a do tábora! Na ňom bol nápis »Sústreďovací tábor pre Nemcov«. Jeden bol v Petržalke, ďalší v Trnávke a na Patrónke. Otec bol na Patrónke a v Trnávke, v Petržalke nebol. To bolo strašné. Nosili sme jedlo, aby hladom neumrel. Hovoril, že ležali na holej zemi, nemali ani deku. Robili celý deň, potom si ľahli vedľa seba, ženy, deti, a ráno, kto bol mŕtvy, toho vyniesli.

Robert Kudlicka

Už osem dní pred vyhnaním Nemcov si Slováci prišli obzerať domy v Moste pri Bratislave. Povedali im totiž, že v obci nikto nie je.

Tretieho júla [1945] obkľúčili dedinu. V ten deň išli roľníci už zavčasu ráno na žatvu, lebo obilie muselo byť vlhké – dnes sa to robí opačne, žne sa pri najväčšej horúčave. Keď teda partizáni s armádou obkolesili dedinu a ľudí vytiahli z domov, roľníci zbierali obilie. Nikto neveril, že musí odísť, inak by sa hádam ktosi ozval. Tu schytili jedného, tam zasa druhého, a všetkých nahnali na dve miesta: ku kostolu a k notárovi. Na jednej strane sme my opúšťali dedinu, na strane druhej do nej vchádzali Slováci. Vzali roľníkom kone, naložili na ne starcov a deti – a vyviezli nás von. Do Mostu prišli ľudia z piatich stredoslovenských obcí. Chovali dobytok,

auf der anderen kamen die Slowaken herein. Sie holten die Pferde von den Bauern und luden die alten Leute und die Kinder auf – und so führten sie uns hinaus. Von fünf Ortschaften aus der Mittelslowakei kamen sie zu uns. Die hatten nur Viehzucht und keine Ahnung von unserer Landwirtschaft. Nach dem Schnitt trockneten sie die Frucht teilweise auf der Straße und es regnete hinein ...

Dann führten sie uns – 1.800 Menschen – zwanzig Kilometer auf der Straße durch die ungarischen Ortschaften. Die weinten, weil sie auch Verwandte unter den Vertriebenen hatten. Durch Fragendorf kamen wir nach Pressburg in das Sammellager in der Patronenfabrik. Nichts war vorbereitet. Ich weiß noch, dass ich in der Waschküche auf einem Brett schlief. In dem Saal lagen die Menschen mit den Füßen zur Mitte hin, und in der Mitte standen fünfzehn Kinderwägen. In der Nacht konnte man nicht einmal hinausgehen. Wie in einem KZ. Es war eingezäunt, aber man konnte auch irgendwie hinausgehen.

In der Früh um sechs Uhr kamen sie, und wir mussten arbeiten gehen. Wenn es möglich war, verschwanden wir Jungen schon um vier Uhr. Aber wenn sie einen erwischten – es waren junge Lageraufseher –, hielten sie ihn fest und schlugen ihn. Die Frauen mussten zu den Russen arbeiten gehen und aufräumen. Bei den Russen bekamen sie wenigstens etwas zu essen. Die Russen waren nicht schlecht. Wir arbeiteten, wo sie uns gerade brauchten. Einmal musste ich Bäume auf kleine Schienenwägen aufladen; einmal war ich in der Apollo-Raffinerie. Die war bombardiert worden, und wir mussten dort aufräumen. Einmal aber war ich am Friedhof. Sie brachten die Toten, und wir mussten sie von einem Wagen abladen, vor einem Massengrab. Das war ich nicht gewohnt. Ich kann mich nicht erinnern, ob ich sie auch begraben musste.

Am 22. Juli sagten sie: »Zusammenpacken – und nach Österreich!« 1.800 Menschen mit Kind und Kegel. Im Lager waren schon Kinder gestorben. Die mussten wir dort liegen lassen. Die Leute bekamen Durchfall, eine Art Ruhr. 60 Kinder starben an dieser Krankheit, entweder noch dort oder nachher. Mein dreijähriger Bruder hatte Glück, dass er in Deutsch Jahrndorf [kurz danach, als die Familie bereits in Österreich war] Milch bekam. Der war auch schon abgemagert. Wenn der Vater nicht zu den Bauern arbeiten gegangen wäre und dort Milch bekommen hätte, wäre der Bruder wahrscheinlich auch gestorben.

o našom poľnohospodárstve nemali najmenšieho tušenia. Po žatve sušili časť obilia na ceste, kde naň pršalo ...

Potom nás – tisícosemsto ľudí – viedli po ceste dvadsať kilometrov cez maďarské obce. Všetci plakali, lebo medzi vyhnancami mali i príbuzných. Do zberného tábora v Patrónke v Bratislave sme prišli cez Vrakuňu. Nič v ňom nebolo prichystané. Ešte si spomínam, že som spal v pracovni na doske. Ľudia, ktorí spali v hale, sa uložili s nohami smerujúcimi do stredu. Stálo tam pätnásť kočíkov. V noci ste sa odtiaľ nemali ako dostať. Podmienky pripomínali koncentračný tábor, až na to, že hoci Patrónka bola obohnaná plotom, dalo sa z nej aj vyjsť.

Ráno o šiestej po nás prišli a my sme museli ísť do práce. Keď sa dalo, tak sme my mladí už o štvrtjej poobede zmizli. Keď vás ale pri tom pristihli mladí dozorcovia, schytili vás a zbili. Ženy museli pracovať u Rusov. Upratovali im. Aspoň dostávali čosi na jedenie. Rusi neboli zlí. My sme zasa pracovali tam, kde nás práve potrebovali. Raz som musel nakladať stromy na koľajové vagóny. Inokedy som robil v rafinérii Apollo. Keď ju zbombardovali, museli sme tam upratovať. Potom som zasa drel na cintoríne. Priviezli mŕtvych a my sme ich mali pohadzovať z voza do masového hrobu. Na to som nebol zvyknutý. Nepamätám si, či som ich aj pochovával.

Dvadsiateho druhého júla nám prikázali: Zbalte sa – a do Rakúska. Poslali preč tisícosemsto ľudí s celou famíliou. V tábore už umrelo niekoľko detí. Tie sme tam museli nechať. Ľudia trpeli hnačkami, istým druhom úplavice. Na tú chorobu zomrelo šesťdesiat detí, buď priamo v tábore, alebo potom, neskôr. Môj trojročný brat mal šťastie, že mu v Nemeckých Jarovciach [Deutsch Jahrndorf] dali mlieko. Už bol samá kosť a koža. Keby otec nešiel pracovať k roľníkom a nedostal by od nich mlieko, asi by ani braček neostal nažive.

Následne nás nahnali na hranicu, kde stáli Slováci a kričali: »Veďte ich vedľa mosta, nie cezeň!« To už bol určite večer. Celú noc sme museli prespať pred hranicami a na ďalší deň opäť každého z nás prehladali, či náhodou ešte nemáme pri sebe niečo užitočné. Ak sme niečo mali, hneď nám to aj vzali.

Vo Wolfsthale sme strávili osem nocí v malej stodole. Potom sme sa vydali do Nemeckých Jaroviec, lebo tam žili príbuzní zo strany svokrovcov.

Dann trieben sie uns zur Grenze. Da standen Slowaken und sagten: »Treibt sie neben die Brücke, nicht über die Brücke!« Es muss schon Abend gewesen sein. Wir mussten die ganze Nacht vor der Grenze schlafen und am nächsten Tag durchsuchten sie abermals jeden Einzelnen, ob er noch Brauchbares bei sich hatte. Dann wurde es ihm weggenommen.

In Wolfsthal schliefen wir acht Tage in einer kleinen Scheune. Und in Deutsch Jahrndorf hatten wir Verwandte, von der Seite der Schwiegereltern. Dorthin machten wir uns dann auf.

Klara Milanová

Als wir in Priwitz mit dem Zug ankamen, warteten Junge und Alte auf uns. Meine Mutter hatte ein Köfferchen mit der Uhr, die Vater aus Österreich gebracht hatte und die so schön schlug. Nicht nur das, sie hatte auch Koffer mit Kleidern und Tüchern. Wir glaubten, dass wir mit allem aus den Wagons aussteigen und nach Hause gehen dürften. Aber man schickte uns nach Nováky in ein Lager, das aus sechs großen hölzernen Gebäuden bestand, wo in der Kriegszeit Soldaten stationiert gewesen waren – vermutlich Russen, Ungarn oder Deutsche.¹¹ Da kamen wir an, ungefähr 30 Menschen in einem großen Raum. Wir schliefen auf Stroh, und es gab Flöhe und Läuse. Die Nahrung bestand aus Bohnen, Bohnensuppe, in der Steine waren und sonst allerlei. Und das Brot: Wenn wir es zusammendrückten, troff das Wasser heraus. Die sechs großen Gebäude des Lagers waren von einem Zaun umgeben und meine Mutti sagte: »Meine Güte, mein Gott, wie gibt es das ...« Wenn das Wasser für uns aufgedreht wurde, mussten wir Schlange stehen. Manchmal vier oder fünf Stunden lang. Das machten bereits die Slowaken, die Unseren. Sie glaubten, dass wir von hier weggingen, weil wir zu Hitler hielten. Aber nicht jeder wollte diesen Hitler.

Dort waren wir drei oder vier Monate. Mein Großvater hatte eine Kiste mit Zangen, Hämmern und anderen nützlichen Werkzeugen von zu Hause mitgenommen. Er sagte zu meiner Mutter: »Gusta, das hier können wir nicht länger ertragen.« Auch unsere Nachbarin war dort, sie hatte vier Kinder. Und in der Nacht flohen wir aus dem La-

11 De facto war Nováky zwischen 1941 und 1944 ein Sammellager für Jüdinnen und Juden, die von hier ins Deutsche Reich und in die Vernichtungslager deportiert wurden.

Klara Milanová

Keď sme prišli vlakom do Prievidze, tam už stáli kadejakí mladí, čakali na nás. Moja mamička mala vtedy kufrik a tam boli hodiny, čo tata z Rakúska doniesol, tie tak krásne bili ... A nielen to, mala kufre, v ktorých bola bielizeň: uteráky aj všetko možné. Mysleli sme si, že všetci z tých vagónov pôjdeme domov. Ale dali nás späť do Novák, to bolo šesť veľkých budov z dosiek, tábory to boli. Tam asi museli byť vojaci počas vojny: Rusi, Maďari, Nemci.⁹ Prišli sme tam, bola to veľká miestnosť, bolo nás tam snáď tridsať. Bola tam slama, na nej sme spávali. Boli tam blchy, ploštice. Ako jedlo nám dali fazuľu, fazuľovú polievku. V nej boli kamene, všeličo. A keď sme stlačili chlieb, tiekla z neho voda. Okolo šiestich veľkých budov bol plot a moja mamička hovorí: »Preboha živého, Bože môj, ako len toto ...« Keď nám pustili vodu, to boli rady, to sme stáli aj štyri-päť hodín. To už naši Slováci robili. Oni si mysleli, že naši ľudia, čo odtiaľto odišli, držia s Hitlerom, ale Hilera nikto nechcel.

Boli sme tam tri alebo štyri mesiace. Môj starý otec mal debnu, tú si z domu zobral, v nej mal kliešte, kladivo a všetko potrebné veci a hovorí mojej mame: »Gusta, toto tu nevydržíme.« Aj naša suseda tam bola, tá mala štyri deti. Jednu noc išiel aj s nami a vycvikal do toho plotu dieru. Tak cvikal tak, aby sme sa mohli prepchať. Najprv sme išli my, deti, ja s bratom, potom tie susedine štyri deti, potom starý otec, moja mamička a suseda. Tak sme odtiaľ ušli. Pochádzalo.

Starý otec hovoril: »Ideme domov, dobytok tam bude, možno ich ešte niekto kŕmi, tie voly, kravy, všetko tam ešte bude.« Ale kdeže! Vyše roka boli sme preč. Prišli sme pešo do Koša pri Prievidzi, tam nás v noci zachytili. Bolo asi pol jedenástej, trošku popŕchalo, zachytili nás traja chlapi, zobrali im občianske, starému otcovi, susedke aj mojej mame a išli sme k tomu chlapovi. Ako len tak sedíme, my deti na dlážke, začali biť hodiny. Moja mama sa obzrie a hovorí: »Aha, moje hodiny.« Tie, čo nám ten v Prievidzi v tom kufri zobral. Ako to ten chlap počul, dáva im občiansky a hovorí: »Teraz môžete ísť.«

Tak sme šli znovu do Tužiny pešo, dvadsaťdva kilometrov ako deti! Bolo asi pol jednej v noci, pustil nás: »Teraz môžete ísť, kam

9 V skutočnosti bol v Novákoch v rokoch 1941–1944 zberný lágér pre Židov, ktorých následne deportovali do koncentračných táborov.

ger. Großvater schnitt mit der Zange ein Loch in den Zaun, sodass wir hinausschlüpfen konnten. Zuerst gingen wir Kinder, ich mit dem Bruder und die vier Kinder der Nachbarin. Dann der Großvater, meine Mutter und die Nachbarin. So flüchteten wir. Es regnete leicht an dem Abend.

Mein Großvater sagte: »Wir gehen nach Hause, denn das Vieh ist dort. Vielleicht füttert es noch jemand. Die Ochsen, die Kühe, alles wird noch da sein.« Ach wo! Mehr als ein Jahr waren wir fort! Wir kamen zu Fuß nach Andreasdorf bei Priwitz, um ungefähr halb elf in der Nacht. Dort nahmen sie uns gefangen, und wir kamen in das Haus eines der Männer. Es war ein Samstag. Sie waren zu dritt und nahmen dem Großvater, der Nachbarin und der Mutter die Personalausweise ab. Wir Kinder saßen dort auf dem Flur, und die Uhr begann zu schlagen. Meine Mutter drehte sich um und sagte: »Ah, das ist meine Uhr!« Es war die Uhr, die uns bei der Ankunft in Priwitz weggenommen wurde. Als der Mann das hörte, gab er ihnen die Ausweise: »Nun könnt ihr gehen.«

Um ungefähr halb ein Uhr nachts ließ er uns gehen. Er sagte: »Ihr könnt gehen, wohin ihr wollt.« Und wir gingen selbstverständlich nach Hause. Wir gingen zu Fuß nach Schmiedshau. 22 Kilometer als Kinder! Es war Anfang Sommer, der Regen hatte aufgehört. Wir kamen an das obere Ende des Dorfes zu unserem Haus. Es war ein schönes gemauertes Haus. Und es war verschlossen. Meine Mutter sagte: »Mein Gott, hoffentlich wohnt niemand in dem Haus!«, und begann zu klopfen. Da kam eine Frau zur Tür. Eine Fremde, wir kannten sie nicht. Und meine Mutter sagte: »Mein Haus – und von dem Alten!« – also von dem Großvater. Die Frau sagte, dass sie in drei Wochen gemeinsam mit ihrer Tochter heimgehen werde. Dann könnten wir in unser Haus einziehen. Neben dem Haus stand eine kleine Holzhütte. In der wohnten wir inzwischen, meine Mutter, der Großvater und der Bruder.

Die Nachbarn waren gute Menschen. Sie waren Slowaken aus Zimmermannshau, und wir waren Schmiedshauer [aus der Nachbargemeinde]. Die Frau brachte uns Milch, Brot und Kartoffeln. Meine Mutter buk Puffkuchen auf einem Herd, und der Großvater sammelte das Holz. Eier hatten wir keine dazu. Wir waren aber trotzdem dankbar, denn der Hunger war groß und wir hatten nichts außer dem, was uns die Frau gab. Der Großvater sagte zu meiner Mutter: »Weißt du was? Ich werde in die slowakischen Dörfer fragen gehen, ob sie nicht

chcete.« Tak domov, samozrejme. Prišli sme do Tužiny na horný koniec, k nášmu domu, bol to vymurovaný pekný dom, bolo zatvorené. Moja mama: »Bože môj, vari tu nikto nebyva v tom dome?« A búchala, klopkala. Potom jedna cudzia pani vyšla von a mama hovorí: »Môj dom a starého!« – ako starého otca. Ja s bratom sme tam stáli a ona hovorí, že za tri týždne pôjde domov. My sme nevedeli, čo hovorí, mamička nám to potom rozprávala tužinsky. Za tri týždne pôjde domov aj s dcérou, potom môžeme ísť do nášho domu. Vedľa tam bol prázdny drevený domček, tam sme šli zatiaľ bývať, mamička, starý otec aj brat.

Susedia boli z Čičmian, Slováci, to boli takí dobrí ľudia. Pani nám doniesla mlieko, chlieb, zemiaky. Bol tam šporák, starý otec zháňal drevo a mamička robila pampúchy. Ale vajička tam nedávala, tie nemala. Suseda jej dávala rajbať zemiaky, múku a trošku soli a piekla ich na platni. Len holá platňa, tak piekla tie pampúchy, jedli sme ich bez masti. Ale aj tak sme boli vďační, hlad bol veľký, nemali sme ničoho, všetko nám dali oni. Potom starý otec hovorí mame: »Vieš čo? Pôjdem sa do slovenských dedín opýtať, či nepotrebujú nejakú službu, pôjdem slúžiť. Moje kravy a voly neboli, tak idem slúžiť.« Aby sme mali čo jesť s bratom aj mamou, tak išiel do Lazian, ale už mal sedemdesiatšesť rokov, bol chorý a robil pri koňoch. Mal ruksak a po robote šiel z domu do domu a každú sobotu doniesol skoro plný ruksak chleba. Vysypal ho na stôl a jedli sme.

Moja mamička hovorí: »Deti moje, vy musíte ísť do školy, či slovenská, či nemecká, to nevadí. Tu sú slovenské školy.« Ja som bola dva týždne v slovenskej škole. Môj brat teda chodil do školy, do slovenskej. Nás bolo sedemnást dievčat, potom sme namiesto školy išli slúžiť, aby sme mali čo jesť. Skutočne bol veľký hlad. Ja som išla do Nedožier, dvanásť nás bolo, ostatné išli tu v Pravenci páť kravy. Ja som prišla k takým dobrým ľuďom, nevedela som po slovensky nič, ale oni ma mali radi ako svoju. A ja som bola taká rada, aj moja mamička, že som mala aj čo jesť, aj všetko. Starý otec už bol potom taký chorý, na rakovinu prostaty ochorel, chudák, veď aj skoro zomrel. Keď otec prišiel z Ruska, starý otec už nežil.

Potom sme sa tam mali dobre. Bola som tam pol roka a medzi deťmi som sa naučila po slovensky, lebo tam nemecky nevedeli, to boli slovenské dedinky. Potom, keď som prišla domov, tak sme chodili s mamičkou po žobraní. Mama mi dala čiernu šatku a ho-

jemanden brauchen können, der ihnen bei der Arbeit hilft. Meine Kühe und Ochsen gibt es nicht mehr. Also werde ich dienen gehen, damit wir etwas zu essen haben.« So ging er nach Losen. Er war aber schon 76 Jahre alt und krank. Er arbeitete bei den Pferden. In seinem Rucksack brachte er jeden Samstag das Brot von der Arbeit. Er schütete es auf den Tisch, und wir aßen es.

Meine Mutter sagte: »Liebe Kinder, ihr müsst zur Schule gehen, ob es eine slowakische oder deutsche ist, tut nichts zur Sache. Hier sind slowakische Schulen.« Zwei Wochen lang gingen ich und mein Bruder in eine slowakische Schule. Wir waren siebzehn Mädchen in einer Klasse. Nach den zwei Wochen gingen wir dienen, statt die Schule zu besuchen, um etwas zu essen zu bekommen. Der Hunger war wirklich groß. Einige gingen nach Kleinproben, die Kühe zu weiden, und ich ging nach Untermaut. Wir waren zu zwölf. Ich kam zu sehr guten Menschen. Ich konnte kein Wort Slowakisch, sie liebten mich aber wie eine eigene Tochter. Ich war so froh – und meine Mutter für mich –, dass ich zu essen hatte. Der Großvater war inzwischen sehr krank geworden. Der Arme hatte Prostatakrebs. Bald darauf starb er. Als mein Vater aus Russland kam, lebte mein Großvater nicht mehr.

Uns ging es gut dort. Ich blieb ein halbes Jahr und unter den Kindern lernte ich Slowakisch, da sie kein Deutsch sprachen. Als ich zurück nach Hause kam, bettelten wir oft mit der Mutter. Ich sollte mich bekreuzigen und sagen: »Gott segne euch!« Einmal gaben sie uns etwas, und ein andermal schickten sie uns zum Hitler. In einigen der slowakischen Dörfer gaben sie uns etwas.

vorila mi, aby som sa prežehnala, a povedala: »Boh vás požehná!«
Voľakde nám dali a voľakde nás poslali za Hitlerom, po tých slo-
venských dedinách.

BLEIBEN UND GEHEN IN BÖHMEN UND MÄHREN

Von etwa drei Millionen »deutschen« Bürgern der ehemaligen Tschechoslowakei, die zu Kriegsende hier lebten, wurden 240.000 nicht ausgesiedelt. Bis Juli 1947 emigrierten 96.000 Kommunisten und Antifaschisten.

Manche mussten bleiben, weil sie aus wirtschaftlichen Gründen unabhkömmlich waren. Dem tschechoslowakischen Staat gegenüber loyale Antifaschisten sollten Bleiberecht und Staatsbürgerschaft erhalten. Doch gab es bald sehr unterschiedliche Kategorien von Antifaschisten. Kommunisten hatten gute Chancen, bleiben zu können. Den Mitgliedern der Deutschen Sozialdemokratischen Partei (DSAP) hingegen wurde bei den »wildem« Vertreibungen, vor allem wenn sie nicht gut Tschechisch konnten, kaum Bleiberecht erteilt. »Bürgerlichen« und besitzenden Gruppen wurde häufig keine dauernde Staatsbürgerschaft verliehen, auch wenn sie eindeutig NS-Verfolgte waren. Wer bei der Volkszählung 1930 die deutsche Nationalität angegeben hatte, was nichts über die Loyalität gegenüber dem tschechoslowakischen Staat aussagte, hatte schlechte Chancen.

Den Jüdinnen und Juden, die unter den Nazis von allen Tschechoslowaken am ärgsten gelitten hatten, wurde das Bleiben und die Wiederherstellung ihrer Existenz so schwer gemacht, dass die meisten von ihnen die Emigration wählten. Gegen die (einst) besitzenden und »bürgerlichen« Juden machten kommunistische Politiker (etwa Václav Kopecký, späterer kommunistischer Informationsminister) antisemitische Propaganda.

SETRVÁNÍ A ODCHODY – ČECHY A MORAVA

Z více než 3 000 000 německých občanů bývalého Československa, kteří zde žili na konci války, mohlo nebo muselo zůstat zhruba 240 000 osob. Do července 1947 emigrovalo 96 000 komunistů a antifašistů.

Někteří museli zůstat, protože byli nepostradatelní pro obnovující se průmysl. Antifašisté loajální k Československému státu směli zůstat a získali státní občanství. Ale brzy se objevily různé kategorie »antifašistů«. Komunisté měli vysoké šance zůstat, naopak členové Německé sociálně demokratické strany (DSAP), zejména v případě, že neuměli česky, povolení k pobytu nedostali. Movitým skupinám často nebylo dáno občanství i přesto, že byli prokazatelně pronásledováni nacistickým režimem. Kdo se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásil k německé národnosti, což nevypovídalo nic o loajalitě k Československu, měl horší šance.

Židům, kteří pod nacisty trpěli nejvíce, byly návrat a obnovení jejich existence ztíženy tak, že se většina z nich rozhodla emigrovat. Proti majetným »buržoazním« Židům začali vést komunističtí politici (jako Václav Kopecký, pozdější komunistický ministr informací) antisemitskou kampaň.

Eleonore Schönborn

An dem Tag, als die ganze Familie meines Mannes ausgewiesen wurde, hätte auch ich gehen sollen. Da zeigte ich meinen Heimatschein aus Waidhofen an der Thaya und sagte: »Ich gehe nur nach Österreich, ich gehe nicht nach Deutschland. Ich war immer gegen die Deutschen, ich gehe dort nicht hin. Außerdem habe ich einen Säugling, der das nicht überleben würde.« Aber das wäre ihnen ja egal gewesen.

Auf Schloss Skalken waren ich mit meinen zwei Kindern, meine Schwägerin, also die Schwester meines Mannes, mit drei Kindern und ihr Mann; außerdem ein Graf Strachwitz mit seiner Frau und ein Graf Saurma mit seiner Frau. Lauter Schlesier, die von Schlesien bis zu mir gekommen und hier steckengeblieben waren, weil der Krieg zu Ende war. Die wurden alle ausgewiesen und wollten, dass ich mit ihnen gehe. Ich hatte aber die fixe Idee, auf meinen Mann zu warten, weil ich wusste, dass er bei den Engländern ist [nachdem er desertiert und übergelaufen war]. Er hatte immer gesagt: »Ich bin bei den Engländern und, was immer geschieht, mach dir bitte keine Sorgen.« Ich machte mir auch keine Sorgen, ich war ganz fröhlich. Alle sagten: »Die spinnt! Die Arme ist längst Witwe und weiß es nicht.« Ich wusste aber, dass er es schafft. Jedenfalls konnte ich bleiben, allein im Schloss, als sie alle in der Früh um sechs ausgewiesen wurden.

Kurz darauf, am Vormittag, kamen sechs Soldaten, ein Militärauto und ein Offizier, der behauptete, dass er meinen Bruder kenne. Sie seien gekommen, um die Wertgegenstände zu requirieren. Das kam mir ziemlich seltsam vor, aber was sollte ich machen? Ganz allein im Schloss mit zwei kleinen Kindern, sechs Soldaten und zwei Offizieren. Wahrscheinlich war das irgendwie abgesprochen mit den Russen, das konnte ich nicht wissen. Jedenfalls haben sie abgeräumt und abgeräumt: Bilder, Teppiche, Silber – ganze Laden Silber luden sie auf das Auto. Drei Tage später kamen zwei sehr angenehme, nette Herren, ordentlich angezogen, aus Prag. Ja, sie kämen, um die Aufnahme von den Wertgegenständen, einen Katalog und eine Registrierung zu machen. Ich sagte: »Es tut mir leid, aber da kommt ihr zu spät, die Sachen sind schon alle weg. Es war eine Delegation mit zwei Offizieren hier ...« Und die schimpften und sagten: »Nein, das ist doch unverschämt! Das ist eine Bagage, eine Bande, die jetzt anfängt mit diesen wilden Ausweisungen ...« Dabei hatte die wilde Ausweisung sogar

Eleonore Schönborn

V ten den, kdy byla vypovězena celá rodina mého muže, jsem měla odejít i já. Ukázala jsem svůj domovský list z Waidhofenu na Thaye a řekla jsem: »Půjdu do Rakouska, nepůjdu do Německa. Vždy jsem byla proti Němcům, nepůjdu tam. Kromě toho mám kojence, který by to nepřežil.« Ale to by jim bylo jedno.

Na zámku Skalka jsme byli já a moje dvě děti, moje švagrová, tedy sestra mého muže, se třemi dětmi a její muž; kromě toho hrabě Strachwitz se ženou a hrabě Saurma se ženou. Samí Slezané, kteří ze Slezska přišli až ke mně a tady uvízli, protože válka byla u konce. Všichni byli vypovězeni a chtěli, abych šla s nimi. Upnula jsem se ale k představě, že počkám na svého muže, protože jsem věděla, že je u Angličanů [poté, co dezertoval a přeběhl]. Vždy říkal: »Jsem u Angličanů, a ať se stane cokoli, nedělej si prosím žádné starosti.« Nedělala jsem si žádné starosti, měla jsem radost. Všichni říkali: »Blázen! Je chudák dávno vdova a neví o tom.« Já ale věděla, že to zvládne. V každém případě jsem mohla zůstat, sama na zámku, když museli všichni ráno v šest odejít.

Krátce nato, dopoledne, přijelo šest vojáků, vojenské auto a jeden důstojník, který tvrdil, že zná mého bratra. Prý přišli, aby zabavili cenné předměty. Přišlo mi to celkem zvláštní, ale co jsem měla dělat? Sama v zámku se dvěma malými dětmi, šesti vojáky a dvěma důstojníky – nejspíš se nějak domluvili s Rusy, to jsem nemohla vědět. V každém případě vyklízeli a vyklízeli: obrazy, koberce, stříbro – celé truhlice stříbra si naložili na auto. O tři dny později přijeli dva velmi příjemní milí páni, slušně oblečení, z Prahy. Ano, oni přijeli, aby si zapsali cenné předměty, sepsali katalog a registraci. Řekla jsem: »Je mi líto, ale jdete pozdě, všechny věci už jsou pryč. Byla tu delegace se dvěma důstojníky ...« A ti nadávali a řekli: »Ne, to už je opravdu nestoudné. Taková pakáž, ta banda, co teď začíná s těmi divokými vyhoštěními ...« Přitom mělo to divoké vyhoštění dokonce legální podpis, ale k těm cenným předmětům nebylo nic [žádné nařízení a žádné potvrzení]. To bylo tedy všechno pryč. Dobrá, bylo to pryč.

Chtěla jsem zůstat, dokud nepříjde můj muž. Vždy říkal, že mě přijede na Skalku vyzvednout. Myslel, že dostane jakožto anglický voják povolení, aby mě a děti vyzvedl. Moje sestra přišla a řekla: »Buď teď půjdeš se mnou« – byla koneckonců o osm let starší než já – »nebo ti dám facku. Když teď nepůjdeš s námi, nemůžu pro

eine legale Unterschrift, aber für diese Wertgegenstände gab es nichts [keinen Auftrag und keinen Nachweis]. Gut, das war also alles weg.

Ich wollte solange bleiben, bis mein Mann kommt. Er hatte immer gesagt, er kommt mich in Skalken holen. Er dachte, er wird als englischer Soldat eine Bewilligung bekommen, um mich und die Kinder dort abzuholen. Und meine Schwester – sie war immerhin acht Jahre älter als ich – kam und sagte: »Entweder du gehst jetzt mit mir oder ich geb dir eine Ohrfeige. Wenn du jetzt nicht mitgehst, kann ich nichts mehr für dich tun. Wir fahren morgen nach Graz, mit allen unseren Sachen. Der Lastwagen steht vor der Tür. Unsere Zelte in Böhmen, in Prag sind abgebrochen und wir können nichts mehr für dich tun. Entweder du gehst jetzt mit oder wir müssen dich hier verlassen.« – »Ja, aber ich muss meinen Stiefvater noch ...« Meine Mutter war inzwischen gestorben, im Lager bei den Tschechen. Das war im Juni. Mein Stiefvater war noch da, ebenfalls in einem Lager. Und ich sagte: »Den kann man doch nicht allein lassen, jemand von uns muss doch dableiben.« Lauter solche Argumente hatte ich. Ich sage das auch jetzt allen Leuten: Ein Mensch geht nicht weg von zu Hause, wenn er nicht unbedingt muss. Das sage ich auch immer, wenn sie über die Flüchtlinge schimpfen. Ich wäre überhaupt nicht weggegangen, und wenn es noch so schlecht gewesen wäre! Man geht nicht weg von zu Hause! Aber schließlich überredete mich meine Schwester doch mitzukommen. Was für ein dramatischer Abschied! Mein Hund wollte mitkommen, ein Riesenschnauzer – nicht gerade ein Fluchtgepäck. Ich schickte ihn zurück zur Frau unseres Hufschmieds, dort war er gewöhnt zu sein. Und die Frau des Oberförsters, die weinend zurückblieb! Es war wirklich dramatisch. Wir fuhren mit dem Pferdewagen los und es war so kitschig: der Vollmond über dem Schloss. – Trapp, trapp, trapp mit den Pferden zum Bahnhof. Und weg.

Es hätte ja sein können, dass uns die Russen hinausschmeißen. Aber dass uns die Tschechen dermaßen hinauswerfen – uns, die Loyalen –, damit rechneten wir nicht. Ich hatte eine Bestätigung von meinen Leuten, den Zettel habe ich noch in meinen Papieren. Da steht drauf, dass ich mich gegenüber den Tschechen immer, den ganzen Krieg hindurch, loyal verhielt, dass ich Tschechisch sprach. Das sind zehn oder fünfzehn Unterschriften: erstens von meinen Leuten und zweitens von den Leuten aus dem Dorf. Das nützte alles nichts. Das Einzige, das etwas nützte und verhinderte, dass ich nach Deutschland musste, war dieser kleine Zettel von den Österreichern: mein Heimatschein nach Waidhofen.

tebe už nic udělat. Zítra jedeme do Štýrského Hradce, se všemi našimi věcmi. Dodávka stojí před dveřmi. Náš život v Čechách, v Praze je u konce a nemůžeme pro tebe nic víc udělat. Buď teď půjdeš s námi, nebo tě musíme opustit« – »Ano, ale ještě musím svého nevlastního otce...« Moje máma mezitím zemřela, v táboře u Čechů – to bylo v červnu – a můj nevlastní otec tam ještě byl, také v táboře. Řekla jsem: »Toho tam přece nemůžeme nechat samotného, někdo z nás tu ještě musí zůstat.« Měla jsem samé takové argumenty. Říkám to lidem dodnes: »Člověk neodchází z domova, když nutně nemusí.« Říkám to i tehdy, když se nadává na uprchlíky: »Já bych byla vůbec neodešla, i kdyby to bylo sebehorší. Z domova člověk neodchází.« Ale nakonec mě sestra přemluvila, abych šla. Byl to dramatický odchod! Můj pes chtěl jít s námi, knírač velký – ne zrovna zavazadlo na útěk. Poslala jsem ho nazpět k ženě našeho podkováře, tam byl zvyklý. A žena vrchního lesníka, kterou jsme tam zanechali plačící! Bylo to opravdu dramatické. Vyjeli jsme vozem taženým koňmi a byl to takový kýč: úplněk nad zámekem. – Dupity dup s koňmi na nádraží. A pryč.

Bylo by bývalo možné, že nás vyženou Rusové. Ale že nás takovým způsobem vypudí Češi – nás, loajální občany – s tím jsme nepočítali. Měla jsem potvrzení od svých lidí – ten list mám ještě ve svých papírech. Stojí tam, že jsem se chovala vůči Čechům, v průběhu celé války, loajálně, že jsem mluvila česky. Je tam deset nebo patnáct podpisů: jednak od mých lidí, jednak od lidí z vesnice. Všechno to bylo na nic. Jediné, co k něčemu bylo a co zabránilo tomu, abych musela do Německa, byl tenhle malý lístek od Rakušanů: můj domovský list z Waidhofenu.

Karl Rock

Die Erwachsenen mussten eine weiße Binde mit dem schwarzen N – Němec [Deutscher] – tragen, und wir durften nicht mehr Deutsch sprechen. Machte einer eine Verfehlung, kam er ins Lager. Das war unten am Hauptplatz, beim Rathaus von Nikolsburg. Da haben sie die Leute ... Man hat sie nur schreien gehört.

Ich trieb mich den ganzen Tag herum in der Stadt, wenn ein Markt war oder etwas Ähnliches, konnte aber kein Wort Tschechisch. Ich konnte nur deuten. Da sagten sie, ich sei der Stummerl. Hätte ich meinen Namen verraten und dass ich Deutsch kann, hätte ich nicht mehr hinunter in die Stadt gehen können. Immer, wenn ich eine Krone fand, holte ich mir am Platz ein Eis. Ich stellte mich genauso hin wie alle anderen und sagte gar nichts. Ich hielt nur die Krone hin, da wusste er, ich will für meine Krone ein Eis. »Eis« konnte ich auf Tschechisch nicht sagen. Und meine größere Schwester brachte jeden Tag eine Vokabel nach Hause: »Was heißt das auf Tschechisch? Und was heißt das?« So lernten wir dazu.

Mein Onkel, der Krupp, hatte sieben Kinder. Die Clara, 1916 geboren, heiratete den Josef Kosina, einen Tschechen. Wo sie ihn kennengelernt hatte, weiß ich nicht, ich glaube, in Brünn. Sie war meine liebste Tante. Nach dem Krieg saß der Kosina auf einmal als höherer Beamter im Rathaus. Der konnte perfekt Tschechisch und Deutsch, in Wort und Schrift. Er war gebildet. Aber der konnte uns auch nicht helfen. Meine Mutter trug, glaube ich, fünfmal den gelben Schein, den Aufforderungsschein zur Evakuierung, auf das Gemeindeamt zurück. Weil mein Vater doch ein Fahnenflüchtiger war, vertrieben sie uns nicht. Aber dann sagten sie: »Das geht nicht. In dem Gebiet, dem deutschen Gebiet, dürfen Sie nicht bleiben!« Wir mussten nach Mährisch Ostrau oder hinauf an die polnische Grenze. Bis 1948 war das ganz arg. Als der Beneš weg war – 1948 ist er gestorben – und das kommunistische Regime kam, ist es ein bisschen leichter geworden.

»Zu Maria Geburt fliegen die Schwalben fort.« Das war der 8. September 1946. Bei Nacht und Nebel um fünf Uhr früh luden wir auf. Meine Mutter hatte vorher Decken zusammengenäht zu großen Flecken. Alles, was man transportieren musste, Bettwäsche und so weiter, kam in diese großen Säcke. Der Heuwagen war voll, und der Herr Reh fuhr mit uns um sechs durch die Stadt. Ich weiß noch, der Weg war kalt, und ich lief bloßfüßig. So kamen wir bis zur Grenze und dort lud er uns ab. Der Gendarm war mit meiner Mutter in der Schulklasse ge-

Karl Rock

Dospělí museli nosit bílou pásku s černým N – Němec – a už jsme nesměli mluvit německy. Když někdo pochybil, přišel do tábora osm. To bylo dole na hlavním náměstí, u mikulovské radnice. Tam ty lidi ... – slyšet bylo jen křik.

Celý den jsem se potuloval městem, když byl trh nebo něco podobného, ale česky jsem neuměl ani slovo. Mohl jsem jen ukazovat. Říkali o mně, že jsem němý. Kdybych prozradil svoje jméno a že umím německy, už bych dolů do města nemohl chodit. Vždy když jsem našel korunu, koupil jsem si na náměstí zmrzlinu, stoupl jsem si zrovna tak jako všichni ostatní a nic neříkal. Jen jsem ukázal tu korunu, to už věděl, že za ni chci zmrzlinu. »Zmrzlina« jsem říct neuměl. A moje starší sestra přinášela každý den domů nové slovíčko: »Jak se to řekne česky a jak tohle?« Tak jsme se učili.

Můj strýc Krupp měl sedm dětí. Clara, narozená roku 1916, si vzala Josefa Kosinu, Čecha. Nevím, kde ho poznala, myslím, že v Brně. Byla to moje nejoblíbenější teta. Po válce seděl najednou Kosina jako vyšší úředník na radnici. Uměl dokonale česky a německy, slovem i písmem. Byl vzdělaný. Ale ani on nám nemohl pomoci. Moje máma nesla, myslím, pětkrát ten žlutý list, výzvu k evakuaci, zpátky na obecní úřad. Protože můj táta dezertoval, nevyhnali nás. Ale pak řekli: »To nejde. Na tom území, na německém území, nemůžete zůstat.« Museli bychom do Ostravy nebo na polskou hranici. Do 1948 to bylo strašné. Když byl pryč Beneš – umřel v roce 1948 – a přišel komunistický režim, bylo to o něco snazší.

»Panny Marie narození – vlastoviček rozloučení.« Bylo to 8. září 1946. Nakládali jsme ve tmě a mlze v pět ráno. Moje máma předtím sešila deky do velkých plachet. Vše, co se muselo převézt, povlečení a další věci, přišlo do těchto velkých pytlů. Vůz na seno byl plný a pan Reh s námi jel o šesté městem. Víím ještě, že cesta byla studená a já jsem šel bos. Tak jsme se dostali až na hranici a tam nás vyložil. Četník býval ve stejné třídě jako moje máma: »Jak si to představujete? To přece nejde.« Bum, a všechno leželo na zemi a ten Reh řekl: »Tak já si vezmu to a to ...« Myslím, že jsme nic neplatili. A máma nás poslala: »Běžte k Weindlovi,« tak se jmenoval její bratranec v Drasenhofenu, »třeba pro nás přijede.« Šli jsme pěšky těch pět kilometrů do Drasenhofenu, náho-

wesen: »Na, wie stellt ihr euch das vor? Das geht doch nicht!« Bumm, lag schon alles auf der Straße, und der Reh sagte: »So, jetzt krieg ich das und das ... « Ich glaube, bezahlt haben wir nichts. Und die Mutter schickte uns: »Lauft zum Weindl«, so hieß ihr Cousin in Drasenhofen, »vielleicht holt uns der.« Wir liefen zu Fuß diese fünf Kilometer nach Drasenhofen, und der war zufällig zu Hause. »Was, dort liegt ihr? Gut, spannen wir ein.« Er spannte seine zwei Pferde ein, in einen Leiterwagen, und wir fuhren zur Grenze. Er lud uns auf, fuhr aber nicht mehr an der Grenze vorbei, sondern über Schleichwege, über den Tiergarten, über Kleinschweinbarth nach Guttenbrunn.

Adolf Kosnopfl

Als die Deutschen aus Deutsch Moliken vertrieben wurden, wurden aus allen Gegenden Tschechen angesiedelt, die sich hier aber nicht auskannten. Das war gerade im Sommer 1945, und sie wussten nicht, wie sie die Ernte einbringen könnten. Dafür holten sie immer wieder Deutsche, wahrscheinlich auch meinen Vater. Er organisierte das, damit die Ernte nicht kaputt geht. Es war eine sehr gute Ernte im 1945er Jahr, habe ich in einem tschechischen Bericht gelesen. Bei uns war ja kein Krieg. Es wurde genauso bäuerlich gewirtschaftet wie all die Jahre vorher und je nach Wetter, war es einmal gut, einmal weniger gut.

Als im Juni die meisten Deutschen schon vertrieben waren, wollten sie meinen Vater gemeinsam mit zwei anderen in den Gemeinderat aufnehmen. Er war schon dort mit einem zweiten Tschechen, Semlička, bis dann jemand sagte, der sei ihnen zu wenig tschechisch.

Mein Vater hatte gute Beziehungen zu tschechischen Produzentenhändlern, unter anderem zu einem Produzentenhändler Müller in Neuhaus, der ein riesengroßes Areal hatte. Zu dem übersiedelten wir, hatten bei ihm ein Zimmer, und mein Vater arbeitete dort bis 1947 mit dem LKW und anderen Fahrzeugen.

Als kleines Kind sprach ich nur Deutsch. Und dann lernte ich Tschechisch; von 1945 bis 1946, denn im September '47 kam ich in die erste Klasse Volksschule. Die Familie Müller hatte eine Tochter, die war um ein paar Jahre älter als ich und die plauderte dauernd mit mir. Wir unterhielten uns auf Tschechisch. Das war kein Problem.

Als Fünf-, Sechsjähriger ging ich mit Gleichaltrigen in Bächen und im Teich fischen. Der größte Erfolg war, Krebse zu fischen, und wir kochten sie gleich selber und aßen fast jeden Tag rote Krebse. Und im Winter, als der Teich zugefroren war, gingen wir eislaufen. Ich weiß

dou byl doma. »Co, tam jste zůstali? Dobrá, tak zapřáhneme.« Zapřáhl dva koně, taky do takového žebříňáku, a jeli jsme k hranici. Naložil nás, ale už se vyhnul hranici, jel oklikami, přes zoo, Kleinschweinbarth, do Guttenbrunnu.

Adolf Kosnopfl

Když byli Němci vyhnáni z Malíkova nad Nežárkou, byli tam usídleni Češi ze všech koutů země, kteří se tu ale nevyznali. Bylo to v létě 1945, nevěděli, jak svézt sklizeň. Na to si vždy přiváděli Němce, nejspíš i mého otce. Zařídil, aby sklizeň nepřišla vniveč. V pětáctýřicátém roce byla velmi dobrá úroda, četl jsem to v jedné české zprávě. U nás nebyla válka, pracovalo se na polích stejně jako všechna předchozí léta a podle počasí to bylo někdy dobré, jindy méně dobré.

Když už byla v červnu většina Němců vyhnaná, chtěli přijmout mého otce spolu s dvěma dalšími do obecní rady. Byl tam už s jedním dalším Čechem, Semličkou, až pak někdo řekl: Ne, ten je pro nás málo český.

Můj otec měl dobré vztahy s českými obchodníky se zemědělskými produkty, mimo jiné i s obchodníkem Müllerem z Jindřichova Hradce, který měl obrovský areál. K tomu jsme se přestěhovali, měli jsme u něho pokoj a můj otec tam pracoval do roku 1947 s dodávkou i jinými vozy.

Jako malé dítě jsem mluvil pouze německy. A potom jsem se naučil česky: z roku 1945 na rok 1946, protože v září 1947 jsem šel do první třídy obecné školy. Rodina Müllerova měla dceru, ta byla o několik let starší než já a hodně si se mnou povídala. Bavili jsme se česky, to nebyl problém.

Jako pěti-šestiletý jsem chodil s vrstevníky do potoků a rybníka rybařit. Nejlepší bylo lovení raků; hned jsme si je sami vařili a jedli jsme je skoro každý den. A v zimě, když byl rybník zamrzlý, jsme chodili bruslit. Nevím, jak jsem se dostal k bruslím. Sbili jsme si hokejky a hráli hokej. Nikdy jsem se necítil být odstrkovaný. Necí-

nicht, wie ich zu Eislaufschuhen gekommen war. Die Eisstöcke nagelten wir zusammen und spielten Eishockey. Ich erlebte nie eine Zurücksetzung. Dass ich mit meinem Vornamen Adolf als Němec [Deutscher] negativ aufgefallen wäre, das spürte ich nie, auch in den ganzen drei Jahren Volksschulbesuch nicht. Im Gegenteil, ich war voll integriert.

Neuhaus war rein tschechisch. Ich ging in die »Staatsschule«. Das ist die einzige Schule im Zentrum der Stadt, in der Štítneho Straße. Ich kann mich noch erinnern, soweit man das als Sechs-, Siebenjähriger wahrnimmt, dass wir manchmal etwas schreiben mussten. So wie es bei uns Deutsch als Fach gibt, gab es dort Tschechisch. Das Thema war: »Wie habt ihr die Befreiung durch die Rote Armee erlebt?« Und ich gab immer weiße Zettel ab. Ich hätte nur hinschreiben können: »Die sind ins Haus gekommen und haben alles ausgeräumt.« Aber auch deshalb bekam ich nie etwas Diskriminierendes zu hören.

Wir wären wahrscheinlich dort geblieben, wenn nicht der Vater 1947 einen Befehl bekommen hätte. Er müsse zu einer Arbeit nach Tabor kommen, er könne nicht mehr in Neuhaus bleiben. Er müsse um neun Uhr dort sein, sonst würde er zwangsweise hingeführt. Da sagte er: »Nein, da gehe ich nicht hin!« Er setzte sich in der Nacht aufs Fahrrad und fuhr die acht Kilometer zur Grenze nach Österreich. Im Waldviertel hatte er einen Bekannten, der Pferdehändler war. Bei dem lebte er und dann begab er sich nach Wien. Als Pferdehändler und LKW-Fahrer fand er in Wien einen Job und versuchte dann, unsere Ausreise zu erwirken; und das gelang ihm auch. Der Vater ging Ende 1947 weg und am 1. Dezember 1949 erhielten wir die offizielle Einreisebewilligung nach Österreich.

Felicitas Prchla

Als die Deutschen kamen, wurde mein Vater im Jahr 1941 in Tabor und dann in Theresienstadt in der Kleinen Festung [Gestapo-Gefängnis für politische Gefangene, neben dem Konzentrationslager Theresienstadt] eingesperrt. Da war er drei Monate und wurde durch unseren Advokaten auf irgendeine Weise herausgebracht. Nicht lang darauf wurde er von einem deutschen Angestellten der Fabrik denunziert, dass wegen seiner Frau ein jüdischer Einfluss auf die Fabrik ausgeübt werde. Er kam abermals, nun für ein Vierteljahr, nach Theresienstadt auf die Kleine Festung. Durch Vermittlung von zwei Anwälten, einem deutschen und einem tschechischen, kam er frei, musste aber das

til jsem, že bych byl jako Němec nějak negativně nápadný svým křestním jménem Adolf, po celé ty tři roky na obecné škole. Naopak, byl jsem plně integrován.

Jindřichův Hradec byl čistě český. Chodil jsem do »státní školy«. To je jediná škola v centru města, ve Štítného ulici. A vzpomínám si, pokud to může šesti- sedmiletý vnímat, že při češtině jsme museli občas něco napsat. Téma bylo: »Jak jste prožili osvobození Rudou armádou?« A já jsem vždy odevzdal prázdný list. Mohl jsem tam leda napsat: »Přišli k nám domů a všechno vyrabovali.« Ale ani kvůli tomu jsem nepocítil žádnou diskriminaci.

Byli bychom asi zůstali, kdyby můj otec nedostal v roce 1947 rozkaz, že musí jít pracovat do Tábora a nemůže zůstat v Jindřichově Hradci. Musí tam být v 9 hodin, jinak tam bude předveden. On řekl: »Ne, tam nepůjdu.« Sedl si v noci na kolo a jel osm kilometrů k hranici do Rakouska. V kraji Waldviertel měl známého, který obchodoval s koňmi. U toho žil a potom přesídlil do Vídně. Jako obchodník s koňmi a řidič dodávky získal ve Vídni práci a potom se pokusil zařídit naše vycestování; to se mu také podařilo. Otec odešel na konci roku 1947 a 1. prosince 1949 jsme dostali oficiální povolení vycestovat do Rakouska.

Felicitas Prchla

Když přišli Němci, zavřeli mého otce v roce 1941 jako rukojmí za české obyvatelstvo. Dostal se do vězení v Táboře a pak do Terezína na Malou pevnost. Tam byl tři měsíce a díky našim advokátům se ho podařilo nějak dostat ven. Zanedlouho poté ho udal jeden německý zaměstnanec fabriky, že kvůli jeho ženě je fabrika pod židovským vlivem. Nanovo, tentokrát na čtvrt roku, šel do Terezína na Malou pevnost. Díky působení dvou advokátů, jednoho německého a jednoho českého, byl osvobozen, musel ale v nejkratší možné době opustit Protektorát Čechy a Morava, do 12. dubna 1942.

Protektorat Böhmen und Mähren innerhalb kürzester Zeit, bis zum 12. April 1942, verlassen.

Meine Mutter war in der Zwischenzeit, Anfang 1942, schon in einer sogenannten Judenwohnung in Pilgram, also von uns separiert. Mein Vater ging dann nach Wien, und wir blieben noch bis zum Sommer '42 in Pilgram. Die Villa wurde vom deutschen Bezirkshauptmann beschlagnahmt. Wir hatten nur noch einige Zimmer darin, alles abgetrennt, und folgten meinem Vater im Juli nach Wien. Die Fabrik wurde unter Treuhandschaft gestellt, aber mein Vater hatte über den Anwalt im Geheimen noch Einfluss, teilweise auch finanziell, sodass er Geld bekam. Wir waren drei Jahre, bis Kriegsende, in Wien.

Meine Mutter war in Theresienstadt. Einmal im Monat konnten wir Pakete senden. Wir kauften die Schwer- und Schwerstarbeiterkarten von tschechischen Arbeitern, die aus Pilgram zu uns kamen, und mit diesen Karten kauften wir Sachen für meine Mutter. Gott sei Dank war meine Mutter eine sehr starke Persönlichkeit. Sie bekam in Theresienstadt Scharlach und lag auf der Krankenstation. Sie erzählte sehr wenig, aber das hat sie mir erzählt: »Diese Freude mach ich ihnen nicht ... Ich komm zu meinen Kindern zurück!« Mit einem Herzfehler überlebte sie. Sie war sehr tüchtig und, als die Deutschen schon weg waren, half sie noch, das Lager aufzulösen.

Nach dem Krieg gingen wir nach Prag zurück. Am nächsten Tag trafen wir meine Mutter. Das war für alle eine große Wiedersehensfreude. Meine Eltern bekamen im Hotel Central ein Zimmer, und wir wurden zur Erholung für repatriierte Kinder – das waren auch Kinder, die selbst im KZ waren – für drei oder vier Wochen in ein Lager geschickt. In der Zwischenzeit bekamen die Eltern eine Wohnung, weil sie beide als verfolgt galten. Es war die Wohnung eines österreichischen Majors, der flüchten musste. Später holte er seine Möbel nach, und wir bekamen wieder einen Teil der Möbel von Wien nach Prag. Dann waren wir drei Jahre in Prag.

Mein Vater kämpfte, um die Fabrik zurückzubekommen. Aber es war hoffnungslos. Als ich jetzt die Dokumente durchgesehen habe, fand ich eine Vorladung zu einem Verhör im Jahr 1947, weil er sich gegen die Ehre des Staates der Tschechischen Republik vergangen habe. Es muss vorher schon Verschiedenes gewesen sein. Ich habe alle diese Eingaben, die mein Vater auf Tschechisch schrieb, um den Besitz zurückzubekommen, und die Antworten von den tschechischen Behörden: »Nein, Ihre politische Verfolgung kann man nicht als politische

Moje máma už byla mezitím, na počátku roku 1942, v takzvaném židovském bytě v Pelhřimově, tedy pryč od nás. Otec šel potom do Vídně, my jsme zůstali ještě do léta 1942 v Pelhřimově. Vilu zabavil německý okresní správce. Měli jsme v ní už jen pár pokojů, vše oddělené, a v červenci jsme následovali našeho otce do Vídně. Fabrika se dostala do poručenství, ale můj otec měl přes advokáta ještě tajně vliv, částečně i finanční – takže dostával i peníze. Byli jsme tři roky, do konce války, ve Vídni.

Moje máma byla v Terezíně. Jednou měsíčně jsme jí mohli posílat balíky. Kupovali jsme lístky na potraviny pro těžce a velmi těžce pracující od českých dělníků, kteří k nám přicházeli z Pelhřimova, a za ty lístky jsme pro mámu nakupovali. Díky bohu byla máma velmi silná osobnost. Dostala v Terezíně spálu a ležela na oddělení pro nemocné. Vyprávěla velmi málo, ale tohle vyprávěla. »Tu radost jim neudělám ... Vrátím se ke svým dětem!« a přežila i se svou srdeční vadou. Byla velmi zdatná, a když byli Němci pryč, ještě pomáhala rozpustit tábor.

Po válce jsme se vrátili do Prahy. Nazítří jsme se setkali s mámou. To byla pro všechny velká radost ze shledání. Rodiče dostali pokoj v hotelu Central a my jsme byli posláni na tři nebo čtyři týdny na rekreaci pro repatriované děti – to byly i děti, které byly samy v koncentračním táboře. Mezitím dostali rodiče byt, protože byli oba uznáni jakožto pronásledovaní. Byl to byt rakouského majora, který musel uprchnout. Později si nechal poslat nábytek a my dostali zas část svého nábytku z Vídně do Prahy. Pak jsme byli tři roky v Praze.

Můj otec se snažil, aby dostal zpátky svou fabriku. Ale bylo to beznadějně. Když jsem si teď pročítala ty dokumenty, našla jsem předvolání k výslechu z roku 1947, protože prý nactiurhal České republice. Už předtím se musely dít věci. Mám všechny ty žádosti, které psal můj otec v češtině, aby dostal zpátky majetek, i ty odpovědi od českých úřadů: Ne, vaše politické pronásledování se nemůže uznat jakožto politické pronásledování. To bylo udání jednoho muže z fabriky. Že byla vaše žena Židovka, to se taky nedá uznat jako pronásledování. Můj otec, takový antifašista! Že člověk mohl za války mluvit německy, a přesto být antifašista, to tehdy lidé očividně nechtěli chápat.

Na počátku třicátých let proběhlo sčítání lidu, ve kterém jsme uvedli jako mateřský jazyk němčinu. Samozřejmě že němčinu:

Verfolgung gelten lassen. Das war eine Anzeige von einem Mann aus der Fabrik. Dass Ihre Frau Jüdin war, das kann man auch nicht als Verfolgung gelten lassen.« Also, so antifaschistisch wie mein Vater war! Dass man während des Krieges Deutsch sprechen konnte und trotzdem ein Antifaschist war, das wollten die Leute damals anscheinend nicht verstehen.

Anfang der Dreißiger Jahre war die Volkszählung, bei der wir als Muttersprache Deutsch angegeben hatten. Und natürlich Deutsch, wenn die Großmutter aus Wien kam und meine Mutter aus Brünn, die beide Deutsch gesprochen hatten. In den jüdischen Haushalten wurde ja Deutsch gesprochen. Als Deutschen wurde ihnen dann 1945 die Staatsbürgerschaft aberkannt. Und dann war natürlich auch noch der Besitz. Wenn man etwas hat, ist es immer schwierig. Mein Vater sah seine Fabrik nie wieder. Wir wurden gewarnt von Leuten aus Pilgram: »Bitte nicht zurückkommen, denn Sie werden sonst als Deutscher erschossen oder umgebracht. Die Tochter des Gutsbesizers« – der auch deutschsprechend war – »ist jetzt eine Schweinemagd in ihrem Betrieb. Kommen Sie nicht zurück, es ist lebensgefährlich!« Und es war eine andere Kultur. Meine Eltern lebten eine andere Kultur als die kleinbürgerliche, kleinstädtische Kultur – mit den Freunden, die aus Prag oder aus Südmähren kamen.

Die Staatsbürgerschaft verloren wir durch die berühmten Beneš-Dekrete, die man weit auslegen konnte. Dass sich meine Eltern nicht loyal zum Staat verhalten hätten, ist mir völlig unverständlich. Wir waren bis zum Schluss Bürger des Protektorats, wir hatten nicht die deutsche Staatsbürgerschaft. Wir waren staatenlos und suchten um die provisorische Staatsbürgerschaft an. Und welche Freude, als wir die bekamen! »Wir haben das Bečko!« Ich habe es noch: Das ist ein weißes Blatt, wo provisorisch ein Foto angeheftet ist und oben steht ein kleines »b«, das hieß das »Bečko«. Da war man wieder ein Mensch! Meine Eltern waren beide gesundheitlich geschädigt, konnten deshalb auch nicht arbeiten. Sie wurden immer wieder zur Arbeit vorgeladen, besonders meine Mutter. Alle unsere Freunde waren in der gleichen Situation. Ich ging drei Jahre ins Gymnasium und bekam keine Zeugnisse, bzw. ich bekam sie und dann wurden sie mir wieder abgenommen, weil ich nur die provisorische Staatsbürgerschaft hatte. Bis zum Schluss war die endgültige Staatsbürgerschaft ungeklärt.

Ich ging in Prag gleich wieder in die Schule. Die erste Klasse Gymnasium übersprang ich, die zweite, dritte, vierte Klasse besuchte ich

když babička přišla z Vídně a máma z Brna, obě mluvily německy. V židovských domácnostech se mluvilo německy. Jakožto Němkám jim roku 1945 odebrali státní občanství. A pak ještě ten majetek. Když člověk něco má, je to vždy těžké. Můj otec svou fabriku již nikdy nespasil. Lidé z Pelhřimova nás varovali: »Nevracejte se, prosím vás, jinak budete jako Němci zastřeleni nebo zabiti. Dcera majitele statku« – který měl taky němčinu jako rodný jazyk – »je teď děvečka u prasat. Nevracejte se, je to životu nebezpečné!«. Byla to také jiná kultura. Moji rodiče žili v jiné kultuře než v té maloměstácké, maloměstské – s přáteli, kteří přišli z Prahy nebo z jižní Moravy.

O státní občanství jsme přišli slavnými Benešovými dekrety a ty se daly vykládat široce. Že se moji rodiče nechovali loajálně ke státu, je pro mě docela nepochopitelné. Byli jsme až do konce občané protektorátu, neměli jsme německé státní občanství. Byli jsme bez státní příslušnosti a žádali jsme o provizorní státní občanství. Měli jsme takovou radost, když jsme ho dostali! »Máme béčko!« Mám to ještě: je to bílý list, kde je provizorně připnuté foto a nahoře stojí malé »b«, proto béčko. Stali jsme se opět lidmi. Moji rodiče na tom oba nebyli zdravotně dobře, nemohli proto pracovat. Stále znovu je k práci předvolávali, především mámu. Všichni naši přátelé byli ve stejné situaci. Já jsem chodila tři roky na gymnázium a nedostávala vysvědčení. Tedy, dostávala jsem je a pak mi je zase brali, protože jsem měla jen to provizorní státní občanství. Až do konce zůstalo definitivní státní občanství nevyřešené.

Chodila jsem v Praze hned znovu do školy. První třídu gymnázia jsem přeskočila, chodila jsem zde do druhé, třetí a čtvrté. Můj bratr začal hned ve čtvrté a taky to bezvadně zvládl. Kromě toho, že jsme nemohli dostávat vysvědčení, jsme ve škole vlastně žádnou diskriminaci nepoznali. Mluvili jsme pouze česky, jasně. Měli jsme kamarády a byli ve skautu. To bylo tehdy moc důležité. Pro nás děti to byl normální život. Pro rodiče už méně, i z finančního hlediska. Máma prodala část věcí, které se podařilo zachránit, kožešiny a šperky, abychom z toho mohli žít.

Hodně jsem se identifikovala s českou historií. Vždy jsme říkali: když ještě bylo Rakousko markrabství, byly Čechy už království. Bratr i já jsme se identifikovali s pražskou kulturou, pražskou architekturou i s českou historií, už od Přemyslovců. Staré české mýty, moc zajímavé, jsme znali všechny. A že jsme měli první

hier. Mein Bruder fing gleich in der vierten Klasse an und schaffte das auch tadellos. Abgesehen davon, dass wir die Zeugnisse nicht behalten konnten, bemerkten wir in der Schule eigentlich keine Diskriminierung. Wir sprachen nur Tschechisch, das war klar. Wir hatten Freunde und waren bei den Pfadfindern. Das war damals sehr wichtig. Für uns Kinder war es ein normales Leben. Für die Eltern weniger, auch finanziell. Meine Mutter verkaufte einen Teil der Sachen, die noch gerettet wurden, Pelze oder Schmuck, damit wir davon leben konnten.

Ich identifizierte mich sehr mit der tschechischen Geschichte. Wir sagten immer, als Österreich noch Markgrafenland war, da war Böhmen schon Königreich. Mein Bruder und ich identifizierten uns mit der Prager Kultur, mit der Prager Baugeschichte und mit der böhmischen Geschichte, angefangen von den Přemysliden. Die alten böhmischen Sagen, die ja hochinteressant sind, kannten wir alle. Und dass wir die erste Universität hatten. Um Gottes Willen, wenn jemand sagte »deutschsprachige«. – Nein, das war keine deutschsprachige Universität. Es war die erste Universität nördlich der Alpen. Wir wussten ganz genau, wie das mit den Königen Karl IV., Wenzel IV. und mit dem Dekret von Kuttenberg war. Das projizierten wir alles, nicht chauvinistisch, auf die böhmische Geschichte. Das Wort »Tscheche« entstand mehr oder weniger erst im 19. Jahrhundert mit diesem panslawischen Kongress. Anfang des 19. Jahrhunderts, als plötzlich die Nationalitäten sich erhoben. Bis dahin waren es Böhmen. In manchen Büchern gibt es die Diskussion, ob die Deutschen, die nach Böhmen geholt wurden – in Silberbergwerke oder aus anderen Gründen – auch Böhmen sind. Ja, das waren auch Böhmen. Das ist eben der Unterschied. Wobei ich von Sudetendeutschen überhaupt nicht sprechen will, das ist ganz etwas anderes. Mein Bruder und ich, wir wären gerne dort geblieben, aber nicht unter den Kommunisten.

Im August 1948 traten wir dann den geordneten Rückzug an – so nenne ich es. Wir bekamen Pässe nur für die Ausreise, also nicht mehr für die Wiedereinreise. Und irgendwie gelang es meinem Vater, ein Visum für Italien zu kaufen. Damit bekamen wir ein Durchreisevisum durch Österreich. In Österreich sprangen wir ab und suchten sofort um Asyl an. Wir bekamen diesen Ausweis der IRO (der International-Refugees-Organisation) und blieben da. Wie das zustande kam, dass wir auch die Möbel nach Wien haben schicken lassen, weiß ich nicht. Wir mussten eine Liste schreiben, zum Beispiel eine Teekanne mit Untertasse, drei Unterhosen, vier Paar Strümpfe. Die Liste wurde ans Mi-

univerzitu. Chraň pánbůh, aby někdo říkal »německojazyčná«. Ne, to nebyla německojazyčná univerzita. Byla to první univerzita severně od Alp. Věděli jsme přesně, jak to bylo s králi Karlem IV., Václavem IV. a s Dekretem kutnohorským. To vše jsme promítali, nešovinisticky, na českou historii. Slovo »Čech« ve smyslu příslušník českého národa vzniklo víceméně až v 19. století s tím panslovanským kongresem. Na začátku 19. století, když se najednou objevily národnosti. Do té doby se říkalo obyvatelům Čech »Böhmen«, tj. ti, co obývají Čechy. V některých knihách se probírá otázka, zda Němci, kteří byli pozváni do Čech – kvůli dolům na stříbro nebo z jiných důvodů – byli taky Češi v tomto smyslu. Ano, v tomto ano, ale ne v tom prvním [Tschechen], to je totiž rozdíl. Ale to vůbec nechci vztahovat na »sudetské Němce«, to je něco docela jiného. Bratr a já bychom byli rádi zůstali, ale ne za komunistů.

V srpnu 1948 jsme začali spořádaně ustupovat – tak tomu říkám já. Dostali jsme pasy pouze pro vycestování, tedy nikoli pro opětovný návrat. A nějak se mému otci podařilo koupit vízum do Itálie. S tím jsme dostali i průjezdní vízum pro Rakousko. V Rakousku jsme vystoupili a ihned požádali o azyl. Dostali jsme tu legitimaci IRO (International Refugee Organization) a zůstali tam. Jak došlo k tomu, že jsme si mohli nechat do Vídně poslat i nábytek, to nevím. Museli jsme sepsat seznam: »čajová konvice s podšálkem; troje spodní kalhotky, čtyři páry podkolenek«. Seznam se poslal na ministerstvo a pro každý kus se rozhodlo, jestli je, nebo není schválen. Při převozu pak přišel někdo, kdo zkontroloval obsah krabic, porovnal ho přesně se seznamem. Pak to smělo být odvezeno. Ty hezčí věci – máma nasbírala hodně porcelánu – schváleny nebyly, ty později dobrodružně propašovala. Například si připnula stříbrný příbor na korzet na tělo. Máma byla báječná. Cenné knihy a porcelán jsme dali ke kamarádům. To zmizelo.

nisterium geschickt, und jedes Stück wurde bewilligt oder nicht bewilligt. Bei der Übersiedlung kam jemand, um zu kontrollieren, was in den Kisten war, und verglich es genau mit der Liste. Dann durfte es abtransportiert werden. Die schöneren Sachen – meine Mutter hatte viel Porzellan gesammelt – wurden nicht bewilligt. Die schmuggelte sie später auf abenteuerliche Weise raus. Zum Beispiel schnallte sie sich das Silberbesteck in einem Mieder um den Körper. Meine Mutter war da großartig. Wertvolle Bücher und Porzellan gaben wir zu Freunden. Das ist verschwunden.

Waltraud Kriegischová

Als die Aussiedlung aus Phillipsdorf anfang, holten sie die Ersten direkt aus der Kirche auf das Lastauto. Da wurde uns schon angst und bange, weil wir nie wussten, kommen wir morgen dran oder übermorgen. Niemand wusste, was werden wird; und niemand wusste, wo die Aussiedler hinkommen. Sie kamen auf einen Lastwagen und nach Niklasdorf in eine Sammelstelle. Von dort aus wurden sie dann mit dem Zug weitertransportiert bis nach Deutschland. Einige kamen nach dem Osten, einige nach dem Westen. So wurden sie verstreut, in jedem Land war jemand. Die Geschwister kamen auseinander. Und wir hatten auch immer, jeden Tag, die Sachen bereitstehen, weil wir nicht wussten, wann sie kommen. Dann mussten wir innerhalb einer halben Stunde fertig sein und alles gepackt haben. In der ersten Zeit durfte man nur 30 Kilo Gepäck mitnehmen, und dann haben sie das auf 50 Kilo erhöht.

Mein Vater war Schlossermeister und Elektriker. Und im Dorf war nur ein Mann, der den Strom erzeugte. Niemand hatte gewusst, dass er beim Werwolf¹² war. Das russische Militär nahm ihn mit, und die Frau mit der Tochter blieb hier. Es verstand aber niemand etwas von einer Lichtmaschine, Turbine oder von einem Wasserrad. Deswegen blieben wir hier, weil der Vater das weiter bedienen musste, damit das Dorf überhaupt Licht hatte. Kam der Lastwagen und mussten wir aufladen, ließen uns die von der Gemeinde nach zwei Stunden wieder abladen. So ging es uns zweimal, und da wussten wir überhaupt nicht, was sie mit uns machen werden. Kommen wir noch weg oder bleiben wir da? Oder was wird sein? Diese Zeit war ganz schlimm.

12 Die Organisation Werwolf war eine nationalsozialistische Freischärler-, also militärische Freiwilligenbewegung gegen Kriegsende.

Waltraud Kriegischová

Když začalo vysídlování Filipova, naložili první lidi přímo z kostela na dodávku. To už nám bylo úzko, protože člověk nikdy nevěděl, jestli přijde na řadu zítra, či pozítří. Nikdo nevěděl, co se bude dít; a nikdo nevěděl, kam vysídlenci jdou. Dali je na dodávku a odvezli do Mikulovic na shromaždiště. Odtamtud je odváželi vlakem do Německa. Někteří se dostali na Východ, někteří na Západ. Byli takto rozptýleni, v každé zemi někdo. Sourozenci byli rozděleni. Také my jsme měli každý den připravené věci, protože jsme nevěděli, kdy přijdou. Potom jsme museli být během půl hodiny hotovi a mít vše sbaleno. Ze začátku se smělo brát jen třicetikilové zavazadlo, potom to zvýšili na padesát kilo.

Táta byl zámečník a elektrikář. Ve vesnici byl jen jeden muž, který vyráběl elektrinu. Nikdo nevěděl, že byl u werwolfů.¹⁰ Sebrala ho ruská armáda, žena a dcera zůstaly tady. Jenže nikdo nerozuměl tomu, jak se zachází s dynamem, turbínou nebo s vodním kolem. Proto jsme zůstali, protože táta to musel obsluhovat, aby měla vesnice vůbec světlo. Když přijela dodávka a museli jsme nastoupit a naložit naše věci, zařídila obec, abychom po dvou hodinách znovu vystoupili. To se stalo dvakrát a my vůbec nevěděli, co s námi udělají. Pojedeme pryč, nebo zůstaneme zde? Nebo co bude? Bylo to krušné období.

Někteří lidé, jako například my, tu museli zůstat. Lesní pracovníci nebyli vysídleni, protože byla potřeba jako pracovní síla v lese. Anebo v textilní továrně, kde se vyráběla plátna, neuměl nikdo ovládat tkací zařízení, německé ženy tedy musely zůstat a zaučit mladé dívky. Ti také mohli zůstat ve vlastním domě. Přibili jim na dům ceduli, že je zabaven poštovní správou, obcí nebo nějakou firmou. Tě cedule se nikdo nesměl dotknout a dům byl v bezpečí. Obec neříkala nikdy: »Mohou zůstat.« Říkali pouze: »Nesměj pryč.« Bylo to Horsinek, starosta, na toho si ještě dobře vzpomínám.

Ačkoli jsme nebyli vysídleni, sebrali nám všechno, co jsme měli. Měli jsme jen tři lžice na polévku, jinak vůbec nic. V kostele jsme seděli dole – tam měl každé své místo – a nahore seděli Češi, co na sobě měli naše věci. Chodili v nich i k přijímání a my nesměli

¹⁰ Werwolf byla vojenská národněsocialistická dobrovolnická organizace ke konci války.

Es gab Leute, wie zum Beispiel wir, die hier bleiben mussten. Die Waldarbeiter wurden nicht ausgesiedelt, weil man sie hier als Arbeitskräfte im Wald brauchte. Oder auch in der Textilfabrik, wo sie Leinen herstellten, konnte niemand die Webmaschinen bedienen, sodass die deutschen Frauen hier bleiben und die jungen Mädchen anlernen mussten. Die konnten dann auch im eigenen Haus bleiben. Sie bekamen einen Zettel angeschlagen, dass das Haus von der Postverwaltung, der Gemeinde oder von einer Firma beschlagnahmt ist. An diesen Zettel durften die anderen nicht mehr rühren, und das Haus war gesichert. Von der Gemeinde sagten sie nie: »Sie können bleiben.« Sie sagten nur: »Sie dürfen nicht raus.« Das war der Horsinek, der Bürgermeister, an den kann ich mich noch gut erinnern.

Obwohl wir nicht ausgesiedelt wurden, nahm man uns alles weg, was wir hatten. Wir hatten gerade noch drei Suppenlöffel, sonst hatten wir gar nichts mehr. Und in der Kirche saßen wir im unteren Teil. Da hatte jeder seinen Platz. Und im oberen Teil saßen die Böhmisches und hatten die Sachen von uns an. Sie gingen auch zur Kommunion damit, und wir durften kein Wort dazu sagen. Die trugen alles, was sie uns weggenommen hatten. Wir waren noch jung, wir nahmen das vielleicht anders auf, aber für die älteren Leute war es ganz schlimm.

Und wir konnten uns mit niemandem verständigen, weil wir in der Schule kein Tschechisch gelernt hatten. Es gab eine Tschechischlehrerin, aber immer nur zwei Stunden in der Woche – und das war freiwillig. Wir hatten keine Gelegenheit, mit jemandem Tschechisch zu reden; und wenn man nicht sprechen kann, lernt man nicht. Die paar Brocken Tschechisch, die wir konnten, waren viel zu wenig. Wir haben dazumal, wie man sagt, mit Händen und Füßen gearbeitet, damit wir uns mit den Leuten verständigen konnten. Und wären nur Slowaken hergekommen! Aber da kamen Rumänen, Ungarn, Slowaken, also beinahe könnte man sagen, jede Nation, und sie konnten auch nicht miteinander reden. Das war eine schreckliche Zeit, diese Jahre zu überbrücken, bis man wenigstens mit den Leuten reden konnte.

Mein Bruder musste 1944 zum Arbeitsdienst. Dort bekam er Bauchtyphus, kam nach Hause und überlebte das Kriegsende hier. Dann mussten sich eines Tages alle Männer im Alter von fünfzehn bis 50 Jahren am Kirchplatz aufstellen, wurden nach Freiwaldau in den großen Saal gebracht und von dort aus verpflichtet, in Ostrau in den Kohlengruben zu arbeiten oder in Olmütz im großen Arbeitslager. Und wir hatten hier eine gebürtige Jüdin. Der Mann war an der

nic říct. Nosili vše, co nám sebrali. Byli jsme mladí, vnímali jsme to asi jinak, ale pro starší lidi to bylo hodně zlé.

Nemohli jsme se ani s nikým dorozumět, protože jsme se ve škole nenačili česky. Byla tam učitelka češtiny, ale měli jsme ji jen dvě hodiny týdně – a bylo to navíc dobrovolné. Neměli jsme žádnou příležitost mluvit s někým česky, a když člověk nemluví, nenaučí se to. Ta troška, co jsme uměli, nestačila. Museli jsme se, jak se říká, dorozumět rukama nohama. Alespoň kdyby přišli jen Slováci! Ale přišli Rumuni, Maďaři, Slováci, všechny národy, a ti mezi sebou také nemohli mluvit. Byla to strašná doba: překlenout tyhle roky, než mohl člověk s ostatními alespoň promluvit.

Bratr musel v roce 1944 nastoupit pracovní službu. Dostal tam břišní tyfus, vrátil se domů a přežil tu konec války. Jednoho dne se museli všichni muži ve věku od 15 do 50 let shromáždit na náměstí před kostelem, odvezli je do Frývaldova [dnes Jeseník] do velkého sálu a odtamtud museli jít pracovat buď do Ostravy do uhelných dolů, anebo do Olomouce do velkého pracovního tábora. A měli jsme tu rodilou Židovku – její muž byl na ruské hranici u armády, tam ji poznal a přivedl sem. Vzali se v roce 1932 nebo 1933. Ale ta přívětivá, dobrá paní Göpertová uměla jen rusky, neuměla ani česky, ani německy. Německy se naučila až později u nás, protože jsme se vzájemně navštěvovali. Během války ji pronásledovali a my jí pomohli, aby nemusela pryč, mohla zůstat doma a starat se o děti. Ve Filipově byl za války jeden fanatik. Z toho měli všichni strach, ten chtěl tu Židovku dostat do tábora. Bránili jsme se a řekli mu svůj názor. Když ke konci války přišli Rusové, prosil tu Židovku na kolenu o odpuštění, aby ho neoznámila. Po válce pak pomohla ona nám. Přivedla chlapce – bylo to 16 chlapců – všechny z tábora v Olomouci zpátky domů. Vedoucí toho tábora v Olomouci se jí ptal, proč se stará o ty německé chlapce, jestli neví, jak se za války chovali Němci k Židům. A ona mu řekla: »A vy mi chcete vykládat o něčem, co jsem si sama prožila? Ti, pro které jsem si přišla, ti mi během války pomáhali, teď pomůžu já jim. Chci vědět, kde ti chlapci jsou.« Nenechala si nic líbit, přihlásila se o slovo. Tak se o nás tehdy postarala. Můj bratr ale ještě v ten samý rok, co se vrátil z tábora, zemřel. Byl úplně vyčerpaný.

russischen Grenze beim Militär gewesen, dort hatte er sie kennengelernt und hierher gebracht. Im Jahr 1932 oder '33 heirateten sie. Aber die liebe, gute Frau Göpert konnte nur Russisch, weder Tschechisch noch Deutsch. Deutsch hat sie erst später bei uns gelernt, durch die Bekanntschaft und dadurch, dass wir einander besuchten. Während der Kriegszeit wurde sie verfolgt, und wir halfen ihr, dass sie nicht wegmusste, dass sie sich zu Hause um die Kinder kümmern konnte. Da war einer in Phillipsdorf, der war fanatisch während der Kriegszeit. Vor dem hatten alle Angst, und der wollte die Jüdin ins Lager bringen. Da wehrten wir uns und sagten ihm die Meinung. Als zu Kriegsende die Russen kamen, bat er die Jüdin auf Knien um Verzeihung, damit sie ihn nicht anzeigt. Nach dem Krieg half sie uns dann. Sie brachte die Jungen – es waren sechzehn Jungen – alle aus dem Lager von Olmütz nach Hause. Der Lagerführer in Olmütz fragte sie, warum sie sich um diese deutschen Jungen kümmere, ob sie nicht wisse, wie man die Juden während der Kriegszeit behandelt hatte. Und sie sagte zu ihm: »Und Sie wollen mir etwas erzählen, was ich selber mitgemacht habe? Die, die ich hole, die haben mir geholfen während der Kriegszeit, und jetzt helfe ich ihnen. Und ich will wissen, wo die Jungen sind.« Die hat sich's nicht gefallen lassen, die hat sich gemeldet. So hat die sich dazumal um uns gekümmert. Mein Bruder aber ist noch im selben Jahr, als er vom Lager heimkam, gestorben. Der war total fertig.

Vladimír Gerlich

Fabriken ohne die Menschen, die wissen, welchen Hebel man bedienen muss, sind nutzlos. Also blieb der Vater meiner Ehefrau, Ingenieur Thom, als wesentlicher Teil der Fabrik dort [in Jägerndorf]. Ich glaube, noch einige weitere Spezialisten wurden von den Transporten wieder herausgeholt. Es ging nicht, dass nur ein Eisenexperte dort blieb und allein die ganze Fabrik leiten sollte. Über ihm gab es einen Verwalter. Mein Schwiegervater war froh, dass er die Armut in Deutschland und die Lager nicht erleben musste. Hier sei es gar nicht so schlimm. Außerdem war seine Familie ein Wrack, bestehend aus einer alten Großtante und zwei kleinen Mädchen – meine Frau und deren jüngere Schwester. Meine Mutter lernte ihn am Elternabend kennen, wir [meine spätere Frau und ich] waren ja in der gleichen Klasse. Danach sagte mir meine Mutter, dass ich in Physik und Mathematik gut war und mich in einem anderen Fach verbessern musste; und dass sie mit Herrn Thom, dem Ingenieur, gesprochen habe – einem großen Feschak.

Vladimír Gerlich

Továrna bez lidí, kteří vědí, za kterou páčku vzít, je na nic. Takže otec manželky, inženýr Thom, zůstal jako důležitá součást továrny. Dokonce myslím, že některé speciality lovili i z transportů. Tchán zůstal jako ocelárenský specialista a továrnu vlastně řídil, nad ním byl ještě národní správce. Tchánovi se líbilo, že nemusí být v Německu v lágru a že tady na tom vlastně není zas tak zle. Zůstal tady jako rodinná troska, on, stará prateta a dvě malé dcery – moje žena a ještě mladší dcerka. S mojí maminkou se setkával na rodičovských schůzkách, chodili jsme se ženou do stejné třídy. Maminka vždycky po třídních schůzkách říkala, že mě ve fyzice a v matematice chválili a že musím zlepšit, já nevím co. A že inženýr Thom s ní mluvil a že je to velký fešák. Tak si na svého tchána pamatuji už ze školy.

Johanna Gerlichová

Mein Vater war sehr starrköpfig, aber er betrachtete es als großartige Sache, dass er in Jägerndorf bleiben konnte, dass er Arbeit hatte und angesehen war und nicht in das schreckliche Elend der Lager musste. Die Nachrichten der Verwandten über die Zustände in den Lagern hatten uns sehr schnell erreicht. Allerdings bemühte er sich um die Auswanderung nach Argentinien. Er suchte um Visa an und ließ dreizehn riesige Holzkisten für die Schiffspassage anfertigen. Wir sollten also mit Tante Anna und meiner Schwester nach Argentinien gehen, um den Lagern und den zunehmend schlechten Verhältnissen [in der Tschechoslowakei] zu entgehen. Aber im Jahr 1948 wurden die Grenzen geschlossen. Die Visa, auf die wir gewartet hatten, waren sinnlos. Wir lebten ein halbes Jahr aus diesen Kisten und packten sie danach wieder aus.

Die Zeit, als ich dreizehn Jahre alt war, war ziemlich ausgefüllt, denn ich musste Tschechisch lernen. In der ersten Klasse konnte ich kein Wort Tschechisch, ich musste Spötteleien verschiedener Art ertragen. In der damaligen Situation war alles Nicht-Tschechische, Deutsche mit Konflikten verbunden. Es war nicht leicht. Der Vater war viel auf Reisen, denn als Spezialist setzte er sich nicht nur in seiner ehemaligen Firma durch, als hier sogenannte Nationalverwalter eingesetzt wurden, sondern er reiste durch die ganze Republik, um Essigfabriken instand zu setzen. Tante Anna kümmerte sich um uns. Sie war eine einzigartige Frau. Wenn ich einmal sterbe, dann freue ich mich auf sie. Denn ich konnte ihr nichts von alledem zurückgeben, was sie in uns hineingelegt hatte.

[Außerhalb der Familie] hatte ich mit Deutschen keinen Kontakt. Die Kinder der in Jägerndorf verbliebenen Weberfamilien waren viel älter als ich und meine Schwester. In unserem Alter gab es niemanden. Letztendlich stellte sich heraus, dass in unserer Klasse fünf Kinder mit einem deutschen Elternteil waren. Das sagten wir einander aber erst 30 Jahre später bei einem Maturatreffen. In dieser Zeit – in der ersten Klasse Mittelschule – erwähnte das niemand. Das Regime war so streng, und niemand rühmte sich dessen, dass er irgendwelche [deutsche] Verwandte hatte.

Als ich in Olmütz zur Schule ging, kam einmal ein Autobus aus der DDR, und ich eilte in die Unterkunft, damit ich mit ihnen Deutsch sprechen konnte. Die dachten sicher, ich sei irgendein verrücktes Mädchen. Immer, wenn ich jemanden ein Volkslied singen hörte, spürte ich ein Beben in mir.

Johanna Gerlichova

Tatínek byl velmi zarputilý, ale považoval za ohromnou věc, že mohl zůstat, že nemusel do strašlivé bídy těch lágrů. Zvěsti, které se k nám šířily od příbuzných, říkaly, že v Německu byla veliká bída. On považoval za ohromnou věc, že může zůstat v Krnově, že má práci, že je vážený, nicméně zařizoval si odchod do Argentiny. Takže žádal o víza, o vystěhování, nechal vytvořit 13 obrovských dřevěných beden, které měl v úmyslu naložit na loď. Měli jsme se s tetou Annou a mojí sestrou vydat do Argentiny, abychom se vyhnuli lágrům a zhoršujícím se podmínkám [v Československu]. Jenže v roce 1948 típec, zavřené hranice, víza, na která jsme čekali, už byla úplně zbytečná a my jsme půl roku žili v těch bednách a pak je zase vybalili.

Doba do třinácti let byla dost nahuštěná, protože jsem se potřebovala naučit česky. V první třídě jsem neuměla slovo česky, musela jsem snášet posměšky nejrůznějšího ražení. Tehdy všechno něčeské, německé znamenalo konflikt. Otec byl hodně na cestách, protože jako specialista se uchytil nejen ve své bývalé firmě, ale jezdil po celé republice spravovat octárny. Takže ten byl většinou pryč a o nás se starala teta Anna. Byla to vzácná žena. Když vím, že jednou zemřu, tak se těším na ni. Protože jsem jí nemohla vlastně vůbec oplátit, co do nás vložila.

S jinými Němci [mimo rodinu], kteří zůstali, jsem kontakt neměla. Rodiny tkalců, které zůstaly v Krnově, měly děti mnohem starší, než jsme byly my dvě se sestrou. Ve třídě se nakonec ukázalo, že je tam pět žáků, kteří mají jednoho rodiče německého. To jsme si ale řekli až po třiceti letech na maturitním srazu, že je nás pět. Ale v té době, na jedenáctiletce, vůbec ne. To byl režim tuhý a vůbec nikdo se nechlubil tím, že by měl někde nějaké [německé] příbuzné.

Když jsem byla v Olomouci na škole, přijel z NDR autobus a já jsem spěchala do jejich ubytovny, abych s nimi mohla mluvit německy. Asi si mysleli, že to je nějaká bláznivá holka. Ale kdykoliv jsem měla možnost slyšet někde nějakou národní písničku, tak se ve mně ozývalo chvění.

Helena Holická

Meine Familie lebte in Böhmisches Bernschlag, nahe der österreichischen Grenze, und, weil man zu dieser Zeit noch laufend nach Österreich hinüberging und von Österreich nach Böhmen, half meine Mama während der Ersten Republik auf irgendeinem Hof in Rottal [etwa einen Kilometer von Böhmisches Bernschlag entfernt]. Dort lernte sie meinen Vater kennen, der dort lebte. Sie kamen zusammen und gerade, als der Krieg begann, musste mein Vater zum Militär einrücken. Meine Mutter besuchte damals regelmäßig die Leute in Rottal, bei denen sie auf dem Hof gearbeitet hatte. Und einmal, als sie mit mir im siebten Monat schwanger war, stolperte sie dort, die Wehen setzten ein und aus einem unglücklichen Zufall heraus kam ich dort zur Welt. Sie kehrte dann gleich wieder zurück. Aber ich hatte, weil mein Taufschein auf Deutsch ausgestellt ist, während des alten [kommunistischen] Regimes immer Probleme damit. Wenn ich irgendwohin reisen wollte, musste ich jedes Mal zum Verhör, und mitten im Gespräch platzten sie mit der Frage heraus: »Was macht Ihr Vater?« Ich sagte, ich wisse es nicht. Ich erinnerte mich kaum an ihn, weil ich sechs Jahre alt war, als er fortging.

Mein Vater war Österreicher und, als er aus dem Krieg zurückkam, beantragte er die tschechoslowakische Staatsangehörigkeit. Er wollte hier bleiben und fand eine Arbeit. Als jedoch das Jahr 1948 nahte, bekam er es mit der Angst zu tun und kehrte nach Österreich zurück. Mama wollte nicht dorthin, weil dort nach dem Krieg ein schreckliches Elend herrschte. Es gab keine Arbeit, keine Wohnungen und nichts zu essen. Vater wartete sieben oder acht Jahre auf sie. Sie haben sich nicht mehr wiedergesehen. Auch Jahre später, als Vater die Scheidung beantragte, ließen sie meine Mutter nicht ausreisen und sie konnte nicht vor Gericht erscheinen. Selbst die Scheidungsurkunde schickten sie ihr nicht über die Grenze. Sie behauptete uns gegenüber immer, sie seien geschieden. Aber als sie starb und ich ihren Personalausweis zurückgab, sah ich, dass dort gar nichts vermerkt war und Vater immer noch als Ehemann angeführt war.

Nach der Revolution, 1990, als Österreich die Grenzen für vierzehn Tage oder drei Wochen ohne Visa öffnete, schlug mein Ehemann mir vor, Gmünd anschauen zu fahren. Also fuhren wir mit dem Zug

Helena Holická

Rodina žila v Peršláku, což bylo blízko rakouských hranic. Protože za první republiky se ještě běžně chodilo do Rakouska a z Rakouska do Čech, maminka pomáhala v Rottalu [kousek od Peršláku] v nějakém hospodářství. Tam se seznámila s tatínkem, Rakušanem. Začali spolu chodit, a když začala válka, tatínek musel narukovat do armády. Maminka chodila k těm lidem na návštěvu, a když byla se mnou v sedmém měsíci těhotenství, zakopla, padla a přišly na ni porodní bolesti. Takhle jsem se nešťastnou náhodou narodila v Rakousku a vystavili mi křestní list v němčině, což mi za minulého režimu dělalo hodně problémů. Když jsem někam chtěla cestovat, vždycky jsem musela k výslechu. Pokaždé se ptali: »A co dělá tatínek?« Já jsem říkala, že nevím. Vůbec si ho nepamatuju, protože mi bylo šest let, když odešel. Ale nepředbíhejme.

Když se tatínek vrátil z války, zažádal si o československou státní příslušnost a chtěl tu zůstat. Našel si práci, jenže se blížil rok 1948 a on dostal strach a vrátil se do Rakouska. Maminka tam nechtěla, protože po válce tam byla strašlivá bída, nebyla práce, nebyly byty, nebylo jídlo. Tady naši bídu neměli, protože měli hospodářství a všechno si pěstovali. Tatínek na ni v Rakousku asi sedm nebo osm let čekal, ale ona zůstala v Čechách a už se neviděli. Když tatínek požádal o rozvod, tak ji ani k soudu nepustili a přes hranice jí ani neposlali potvrzení, že jsou rozvedení. Maminka nám vždycky tvrdila, že jsou rozvedení, ale když umřela a odevzdala jsem její občanku, kterou jsem jí nikdy předtím neprohlížela, tak to tam neměla zaznamenané. Stále měla uvedeného tatínka jako manžela.

Po revoluci, když Rakousko otevřelo hranice na dva až tři týdny bez víza, mi manžel navrhl, abychom se podívali do Gmündu. Jeli jsme do Velenic vlakem a potom jsme šli asi 2,5 kilometru pěšky až k hranici. Byla jsem tak překvapená, neboť to bylo asi čtyři dny před Vánoci a všechno krásně nazdobené a moc hezky se k nám chovali, takže se mi vůbec nechtělo zpátky. Ve Velenicích bylo všechno šedé a zničené, domy zchátralé a cesta k hranici byla jedna velká pustina. A na druhé straně byl jeden domek růžový, další světle zelený, třetí žlutý a v předvánočním čase všechny krásně vyzdobené. Když jsme se vrátili, řekla jsem mamince: »Maminko, nech si udělat pas. A podíváme se do Rakous.« A potom v květnu jsme se jeli podívat do Rottalu, kde jsem se narodila, a ještě tam bydlela ta paní, dcera původního hospodáře, takže se s maminkou poznaly. Měla velikou

nach Velenice¹³ und von dort gingen wir etwa zweieinhalb Kilometer zu Fuß zur Grenze. Die Überraschung war so groß, dass ich auf dem Rückweg darüber nachdachte, ob wir überhaupt zurückgehen sollten. Es war etwa vier Tage vor Weihnachten. In Velenice war alles schwarz, kaputt, die Häuser zerstört; der Weg zur Grenze war ein Graus. Und dort kam man an und ein Häuschen war rosa, ein anderes hellgrün, das dritte gelb, eines lila, in der Vorweihnachtszeit schön geschmückt. Und sie waren so ungemein nett zu uns, dass ich gar nicht zurück wollte. Als wir zurückkamen, erzählte ich gleich meiner Mutter davon: »Mama, lass dir einen Pass ausstellen, wir fahren nach Österreich!« Bisher hatte sie keinen gehabt, weil man ohnehin nirgends hatte hinreisen können. Als wir sie im Mai besuchten, hatte sie bereits einen Pass, und wir fuhren am Nachmittag nach Rottal, wo ich angeblich geboren worden war. Dort lebte noch die Tochter des Gutsverwalters, bei dem die Mutter ausgeholfen hatte, mit ihrer Tochter und den Enkeln. Die Freude war groß und, als wir uns zur Abfahrt bereit machten, fragte uns die Tochter, ob wir den Vater sehen möchten. Er wohnte nur zwölf Kilometer von hier entfernt. Also fuhren wir hin, und der Empfang war so stürmisch. Mama wollte, dass ich mit ihr komme. Ich sagte: »Aber für mich ist das doch ein fremder Mensch, ich erinnere mich nicht an ihn. Deutsch spreche ich auch keins, was soll ich dort.« Also ging Mama als erste, und er packte sie, küsste sie ab und fragte sie, wie sie dorthin gekommen sei. Sie sagte, mit der Tochter und dem Schwiegersohn. Da kam er hinausgelaufen, umarmte uns, und wir mussten hineingehen. Seine zweite Frau war sehr lieb. Sie schaute mich immerzu an und sagte, ich sähe wie ihre eigene Tochter aus. Als sie uns Fotos zeigte, stellte ich fest, dass wir einander wirklich sehr ähnlich sehen. Auch die Brüder sehen einander ähnlich. Mit der zweiten Frau hatte Vater ebenfalls einen Sohn und eine Tochter – wie mit meiner Mutter. Seither besuchen wir einander.

13 České Velenice / Unter-Wielands war ursprünglich ein Stadtteil von Gmünd, nördlich der Lainsitz. Nach den Verträgen von Saint Germain wurde er der Tschechoslowakei zugeschlagen, im Nationalsozialismus wieder mit Gmünd vereint und nach 1945 wieder Teil der Tschechoslowakei.

radost, a když jsme se chystali k odjezdu, tak se ptali, jestli jsme se viděli s otcem, že bydlí dvanáct kilometrů odtud. Tak jsme tam jeli a maminka chtěla, abych tam s ní šla. Já říkám: »Vždyť pro mě je to cizí člověk, já si ho nepamatuju, mluvit německy neumím, co bych tam dělala.« Tak šla maminka první a on ji popadl, objemul a ptal se, jak se tam dostala. Řekla mu, že s dcerou a zetěm. Vyšel ven, objal nás a museli jsme dovnitř. I jeho druhá žena byla moc milá, pořád se na mne dívala a říkala, že vypadám jako její dcera. Když jsem potom viděla fotky, skutečně mi přišlo, že jsme si podobné. A naši bratři také. Se svou druhou ženou měl můj otec také syna a dceru. Doteď se navštěvujeme.

Božena Korbelová

Bevor sie wegfuhr, sagte Jindřiška zu mir: »Bitte rate mir, was ich tun soll!« Sie hatte hier in Prag ihre alte Mutter. »Sag mir, was ich tun soll, ich will nicht nach Deutschland! Ich würde am liebsten hier bleiben, rate mir, was ich tun soll!« Ich erinnere mich, ihr damals gesagt zu haben: »Jindra, in dieser Sache kann ich dir keinen Rat geben, das musst du selber entscheiden. Weißt du, du hast hier drei Kinder, dort ist dein Ehemann. Entscheide selbst.« Sie entschloss sich dann, nach Deutschland zu fahren. Sie hatte Angst damals. Ihr Vater, der Legionär, war schon 1938 gestorben, und ihre Mutter blieb allein in Prag zurück.

Božena Korbelová

Teta Jindřiška se mne ptala: »Prosím tě, porad' mi, co mám dělat.« Byla Češka a měla v Praze starou maminku. Jenže její muž, můj strýc, byl Němec. Říkala: »Řekni mi, co mám dělat, mně se do toho Německa tak nechce. Nejradši bych zůstala tady, porad' mi, co mám dělat.« Já si pamatuji, že jsem jí tenkrát řekla: »Jindro, v téhle věci ti neporadím, to se musíš rozhodnout sama. To víš, máš tady tři děti, tam je manžel. Rozhodni se sama.« No tak ona se pak rozhodla, že pojede. To víte, měla strach. Tatínek legionář jí zemřel v roce 1938 a maminka zůstala sama v Praze.

EIN GRIECHISCHES FLÜCHTLINGSKIND IN DEN ENTVÖLKERTEN GRENZGEBIETEN

Ilias Michopoulos

28.000 Kinder flohen an die albanische, bulgarische oder jugoslawische Grenze, um den fortgesetzten intensiven Bombardements, die bis 1949 andauerten, zu entfliehen. Im Herbst mussten dann alle weg, auch die Erwachsenen. Von den 28.000 Kindern, die die Grenze überschritten hatten, blieben 25 Prozent Waisen. Ich hatte das Glück, dass ich meine Eltern wiedersah.

3.800 Kinder kamen in die Tschechoslowakei. Einen Monat lang waren wir in Albanien. Von dort fuhren wir nach Jugoslawien und schließlich nach Nikolsburg. Ein tschechischer Sonderzug fuhr nach Bitola. Das ist nicht weit von der griechischen Grenze, wo wir aufgesammelt wurden. Als wir in der Nacht ankamen, spuckten Funken aus dem Schornstein [der Lokomotive] und jemand rief: »Drache!« Sofort waren wir in der ganzen Stadt verstreut. Es dauerte zwei Stunden, bis sie uns alle wieder aufgesammelt und gezählt hatten und wir weiterfahren konnten. Es klingt vielleicht wie ein Märchen – aber wegen des Krieges war niemand von uns zur Schule gegangen. Ich war damals zehn Jahre alt und hatte noch nie eine Schulbank gesehen. Das heißt, ich war ein totaler Analphabet.

Ich kam mit meinen beiden Schwestern, die eine war sieben und die andere vier Jahre alt. Meine Mutter sagte zum Abschied: »Ilja, du bist kein kleiner Junge mehr, du bist ein großer Kerl. Du musst dich um sie kümmern!« Ich nahm das so auf, dass ich ein junger Mann sei und auf mich selber aufpassen muss.

Als wir in Nikolsburg ankamen, interessierte ich mich nicht für Politik oder lokale Einrichtungen. Was uns berührte, war, dass wir von den tschechischen Bürgern in jeder Hinsicht herzlich aufgenommen wurden. Wir hatten alle ein gefühltes Kilo Läuse am Körper. Ich sah mir meinen Gürtel, meine Schuhe und Kleider an. Alles war weiß von Läusen. Das war auch kein Wunder, denn ich hatte noch immer an, was mir meine Mutter angezogen hatte, als wir weggingen. Ich

ŘECKÉ UPRCHLICKÉ DÍTĚ V PRÁVĚ VYSÍDLENÉM POHRANIČÍ

Ilias Michopoulos

Osmadvacet tisíc dětí uprchlo během občanské války v Řecku do Albánie, Bulharska a Jugoslávie, aby se vyhnuly bombardování. Na podzim 1949 pak museli ustoupit všichni, i dospělí. Z těch 28 000 dětí, které přešly hranice, zůstala čtvrtina sirotky. Já jsem měl to štěstí, že se mi rodiče vrátili.

Do Československa jsem přijel v konvoji 3800 dětí. Nejdříve jsme byli asi měsíc v Albánii, odtud nás převáželi asi deset dní do Jugoslávie a odtud vlakem do Mikulova. Z Československa pro nás vypravili zvláštní vlak, který přijel do Bítoly poblíž řeckých hranic. Vlak přijel v noci a my jsme o něm nevěděli. Když přijel, chrлил z komína jiskry a někdo zakřičel: »Drak!« My děti jsme se rozprchly po celém městě. Sbírali nás a počítali dvě hodiny, než jsme mohli odjet. Zní to jako z pohádky, ale nikdo z nás nechoďil do školy, protože byla válka. Já jsem měl deset roků a lavici ve třídě jsem neviděl, byl jsem totálně negramotný.

Měl jsem dvě sestry, jedna měla sedm a druhá čtyři. Když jsme se loučili, říkala mi maminka: »Iljo, ty už nejsi malý, jsi velký chlap. Musíš se o ně postarat.« Tak jsem to tak bral, že jsem chlap a musím se o ně a o sebe postarat.

Když jsme přijeli do Mikulova, nezajímala mne politika a zdejší zřízení. Ale čeští občané mne dojali, jak nás přijali z každého hlediska. Každý jsme na sobě měli tak kilo vší. Co by také ne, co mi maminka oblékla, když jsme odcházeli, to ze mne sundaly sestřičky v Mikulově. Viděl jsem oddíly střihačů, holičů, sester, doktorů, kuchařů, vychovatelů, šoférů. Mysleli jsme si, že se nám to zdá, a říkali jsme si, kde jsme to proboha žili.

Z Mikulova nás odstěhovali do Ústí nad Labem. To byl sběrný a pracovní tábor ještě z války s tříposchodovými palandami, ale jinak to nešlo. Bylo nás kolem tisíce, celá souprava vlaku. Tam jsme museli čekat na další přerodělování. Největší potíž

legte mich in den Kleidern nieder und so stand ich wieder auf. Erst die Krankenschwestern in Nikolsburg zogen mir die Kleider aus. Als wir in Nikolsburg all die Scherer, Frisöre, Krankenschwestern, Ärzte, Köche, Erzieher, Chauffeure mit Autos nur so hin- und herfliegen sahen, dachten wir, das wäre alles ein Traum. Und wir fragten uns: Wo haben wir bisher nur gelebt?

Von Nikolsburg aus brachten sie uns nach Aussig. Das war ein weiteres Sammellager. Während des Krieges war dort ein Konzentrationslager. Stockbetten mit drei Etagen, anders ging es nicht. Wir waren vielleicht Tausend, ein ganzer Zug. Dort mussten wir warten, um weiter verteilt zu werden. Das Schwierigste war die Verständigung. Sie sprachen uns an, und wir schauten sie ziemlich verblüfft an. Sie brachten Dolmetscher, die uns erklärten, dass wir dort seien, damit sie weitere Kinderheime vorbereiten könnten. Wir hielten es gut aus. Wir konnten auf die Felder gehen, ohne Flugzeuge zu sehen. Die Schwestern gaben aber acht, dass wir uns nicht zu weit entfernten. Sie waren ja verantwortlich für uns.

Plötzlich gab es einen Lärm. Lastwägen, Busse der Marke Pragovka. Wir stellten uns in Reihen auf, jemand kam heraus und las etwas vor. Es war ein Grieche. Er erklärte, dass wir jetzt aufgeteilt würden und die Autos uns in die Häuser brächten, die für uns vorbereitet wurden. So begannen sie, die erste Gruppe von 30 Kindern für einen LKW zusammenzustellen. Dann fingen aber einige zu weinen an und sprangen wieder herunter. Den Menschen war nicht bewusst, dass wir – 80 Kinder – aus einem griechischen Dorf kamen und die anderen Kinder gar nicht kannten. Und die vermischten das jetzt, nahmen einfach 30, ohne zu fragen, woher sie kamen. Dann haben sie verstanden. »Alle aus Glikoneri. Wie viele seid ihr?« – »80.« – »Also zwei Busse, Richtung Lesná, nach Kreibitz bei Warnsdorf, Sudeten.«

Es gab insgesamt 104 Kinderheime, über das ganze Land verteilt, überwiegend jedoch in den Sudeten. In Gablonz, Gießhübl, wo eines der größten Kinderheime war, in Dobošov und Malý Radešov. In Mähren gab es Heime in Zöptau, Schillersdorf, Weißwasser. Als später, Ende 1949, auch Erwachsene kamen, die überlebt hatten – wie unsere Eltern –, wurden sie in entvölkerten Regionen untergebracht, etwa in Gablonz, Königinhof, Turnau, ein paar in Trautenau. In Mähren in der Gegend von Jauernig, Freiwaldau, von Zuckmantel bis nach Jägerndorf. In Jägerndorf waren die meisten Griechen.

byla, že jsme si nerozuměli. Mluvili na nás a my jsme čuměli jak vrabčáci v hnízdě. Vydrželi jsme to samozřejmě, rozešli jsme se po loukách, nikde žádná letadla. Snažili se, abychom se nerozprchli, měli za nás zodpovědnost.

A najednou hluk. Přijížděla nákladní auta, autobusy Pragovky. Shlukli jsme se v tom areálu a někdo vyšel něco číst. Byl to Řek a vysvětlil nám, že teď nastane rozdělení, že ta auta nás odvezou do domovů, které jsou pro nás připravené. A tak začali skládat prvních třicet dětí do nákladního auta. Jak jsme vylezli nahoru, začal brekot a děti skákaly z těch aut dolů. Oni si neuvědomili, že my pocházíme třeba 80 dětí z jedné vesnice a s ostatními dětmi se neznáme. A teď to pomíchali, vzali třicet, aniž by se zeptali, odkud jsme. Pak si ťukli na hlavu, napsali jméno vesnice – Glikoneri, to je moje vesnice – všichni z Glikoneri, kolik vás je, 80, tak dva autobusy. Dva autobusy směr Lesná u Chřibské u Varnsdorfu, Sudety.

Celkem 104 dětských domovů po celé republice, hlavně v sudetských oblastech, v Jablonci, v Kyselce, kde byl jeden z největších domovů, v Dobošově, v Malém Radešově. Na Moravě Sobotín, Šilheřovice, Bílá Voda. Když potom přijeli na konci roku 1949 i dospělí, kteří přežili, mezi nimi i naši rodiče, tak je rovněž ubytovali v uprázdněných oblastech, například na Jablonecku, ve Dvoře Králové a Turnově, na Moravě okolo Javorníka, Jeseníka, Zlatých Hor až po Krnov. V Krnově bylo Řeků nejvíc.

Jako děti jsme při procházkách po okolí zjistili, že určité území je prázdné, úplně bez lidí. A pochopili jsme, proč nás stěhují právě do těch oblastí. Městečka, fabriky a vůbec společenský život nebyl stejný jako ve vnitrozemí. Měli jsme dost času, nechodili jsme do školy a stalo se, že jsme navštěvovali sudetské vesnice a viděli jsme, jak je opustili. Že ustlali, natřeli podlahy, aby v případě, že se vrátí, bylo vše připraveno. Viděli jsme celý ten kraj okolo Chřibské zachovalý, ale bez lidí. Přitom země byla obdělávaná až do nejvyšších vrchů. Naše vesnice doma v Řecku zůstaly také opuštěné, ale rozbombardované, rozbité a srovnané se zemí. Tady to bylo vše jen zamčené. Neuměli jsme si to vysvětlit.

Postupně jsme začali vídat lidi, jak se stěhují z vnitrozemí a usídlují se. Jak správcové rozdávají byty. Malé vesničky na stráních, malé chalupy byly prázdné, když jsme přijeli. Dosídleny byly jako poslední, jestli vůbec. Velké německé zota-

Wir Kinder stellten auf Spaziergängen fest, dass ein bestimmtes Gebiet unbewohnt ist. Und wir fragten uns, warum wir gerade in diese Regionen gebracht wurden. Städte, Fabriken und überhaupt das ganze gesellschaftliche Leben war nicht das gleiche wie im Binnenland. Wir hatten genug Zeit, solange wir nicht zur Schule gingen. Manchmal besuchten wir sudetendeutsche Dörfer und sahen sie in dem Zustand, in dem sie verlassen worden waren. Die Betten waren gemacht, die Böden gewachst und alles hergerichtet, falls sie [die Bewohner] zurückkämen. Wir sahen die Gegend um Kreibitz. Alles erhalten, aber keine Menschenseele. Von unten bis zu den Gipfeln war das Land kultiviert. Unsere Dörfer in Griechenland waren zerbombt und dem Boden gleichgemacht. Aber hier war alles nur verschlossen und drinnen waren die Uhren bloß stehengeblieben. Wir konnten uns das nicht erklären.

Wir sahen Menschen, die das Leben langsam neu organisierten, als sie aus dem Binnenland kamen und sich hier sesshaft machten; wie Verwalter Wohnungen verteilten. Und die kleinen Dörfer an den Hängen, die kleinen Hütten standen noch leer, als wir ankamen. Die wurden als letzte wiederbesiedelt. Große deutsche Sanatorien, früher von hohem Rang. Man sagte uns, dass dort deutsche Offiziere zur Kur gegangen waren. Zum Beispiel in dem Heim in Kreibitz, wo wir wohnten. Unterschiedliche Gruppen waren vertreten, ob Hannaken, Leute aus der mährischen Slowakei oder Slowaken. Auf jedem Hügel ein Aussichtsturm, ein Pavillon, markierte Wege – ohne Wanderer. Die Gegend war noch kaum bewohnt, und die Leute hatten andere Sorgen: sich anzusiedeln, das beste Haus, die beste Gemeinde oder Stadt zu wählen.

Diese Kindheitserinnerungen prägten sich mir ein, und später sah ich die Dinge differenziert. Wenn ich heute manchmal in die Sudeten fahre, dann tut es mir leid um die Region, weil ich die Ordnung, die ich dort als Kind wahrgenommen habe, nicht wiederfinde. Ich weiß nicht, ob die Menschen, die sich dort ansiedelten, so rücksichtslos waren; oder ob diese Ordnung ursprünglich so perfekt, genau und so entwickelt war. Es hat mich oft traurig gemacht, diese Regionen zu besuchen und zu sehen, was daraus geworden war. Die Häuser und Gehöfte, die nicht rechtzeitig wieder bewohnt wurden, wurden ausgeraubt. Niemand kümmerte sich darum, dass sie erhalten blieben. Ich sah zerstörte und verlassene Klöster und Kirchen, die niemand mehr besuchte. Ich war fasziniert von der Anordnung der Städte, der Stra-

vovny, jež měly kdysi velký význam, protože se tam prý chodili léčit němečtí důstojníci. Třeba v domově v Chříbské, v kterém jsme bydleli. Lecjaké kraje byly zastoupeny: byli tu Hanáci, lidé ze Slovácka a Slováci. Ta krajina měla zvláštní atmosféru – na každém kopečku rozhledna, zachovalé odpočívací altánky, označené stezky bez chodců. Fascinovalo mě to. Lidé přitom měli úplně jiné starosti – usadit se, najít si nejlepší dům a nejlepší obec.

V dětské paměti mi to zůstalo a později jsem začal vnímat rozvoj, jak se Sudety změnily. Když dneska navštívím pohraničí, je mi těch míst někdy líto, protože to uspořádání, které jsem spatřil jako dítě, se ztratilo z očí. Nevím, jestli ti, co se zde usadili, byli tak bezohlední, nebo byl ten původní místní řád tak perfektní a vyvedený. Ale když jsem později navštívil ty kraje, tak mne mrzelo, jak to vypadá. Budovy a usedlosti, které nebyly včas osídleny, byly vykradené, nikdo se nestaral nebo neměl čas se starat. Viděl jsem opuštěné kláštery a zchátralé kostely, do kterých nikdo nechodil. Fascinovalo mě rozložení vesnic, cest a alejí. Viděl jsem v tom určitou krásu. Samozřejmě by to takto dnes nemohlo zůstat, cesty byly plánovány na koňské povozy a ne auta. Fascinovalo mě i množství křížových cest, kterých bylo na stovky. A všude usedlosti, vesničky na stráních, udržované chodníky, turistické cesty označené. Nikdy se nemohlo stát, že se ztratíme.

V Chříbské byla kuchařka, která mě měla ráda. Jednou jsem zjistil, že česky mluvím lépe než ona. Nešlo mi to do hlavy. Říkal jsem si: »Sakra, že bych byl tak dobrý?« A ona: »Ilias, nein, nein.« Řekla mi, že je Němka, a já jsem se lekl. Ale tak dětsky. Potom jsem se zajímal, proč je tady, když je Němka. Asi byla antifašistka a směla zůstat. Pravda je, že někteří Němci byli levicově orientovaní a odmítli Hitlerův fašismus. V Německu byly myšlenky sociální demokracie a komunistického hnutí hluboce zakořeněny. Ale co dělali čeští Němci za Hitlera – jak se nechali zmanipulovat a zfanatizovat – to český národ zranilo.

Malé dítě má radost, když se dostane do kontaktu s lidmi. A když mu někdo řekne, že je Němec, tak si z toho těžkou hlavu nedělá. Proč bych měl mít něco proti kuchařce v Chříbské, která mě brávala k sobě domů a dávala mi dobroty, která se chudák věru snažila naučit i česky, a moc jí to nešlo. Možná že její syn

ßen und Alleen. Ich war fasziniert von dieser gewissen Schönheit. Natürlich könnte so etwas heute nicht mehr bestehen. Die Straßen waren eng, eher für Pferdefuhrwerke als für Autos geeignet. Mich faszinierten die vielen Kreuzwege, von denen ich Hunderte sah. Es gab auch gut erhaltene Fußwege und markierte Wanderwege. Man würde sich nicht verirren.

In Kreibitz kannte ich eine Köchin und wunderte mich, dass ich besser Tschechisch sprach als sie. Das ging mir nicht in den Kopf. Ich fragte mich: Bin ich so gut? Und sie: »Ilias, nein, nein! Ich bin Deutsche.« Ich erschrak ein wenig – wie ein Kind erschrickt. Danach interessierte ich mich dafür, warum sie eigentlich hier war. Viele Deutsche wurden ja als Antifaschisten bezeichnet. Es stimmt, dass einige ziemlich links orientiert waren und Hitlers Faschismus ablehnten. In Deutschland gab es sehr gute Sozialdemokraten und auch der kommunistische Gedanke war tief verwurzelt. Allerdings, was die Deutschen [in der Tschechoslowakei] unter Hitler machten, dass sie sich so manipulieren und fanatisieren ließen, das verletzte die tschechische Nation.

Als Kind freut man sich, wenn man mit Menschen in Kontakt kommt. Und wenn jemand sagt, dass er Deutscher ist, akzeptiert man das. Warum sollte ich etwas gegen die Köchin in Lesná haben, die mich mit nach Hause nahm? Sie bemühte sich sogar, mir Tschechisch beizubringen, obwohl sie es selber nicht gut konnte. Vielleicht war ihr Sohn als Wehrmachtssoldat in Griechenland. Das kann ich nicht wissen. Ich fragte sie nicht danach. Sie streichelte mich und sie war froh, dass sie jemanden glücklich machen konnte. Damit, dass die Deutschen in Griechenland mordeten, hatte sie nichts zu tun.

byl vojákem wehrmachtu v Řecku. To nevím a ani jsem se jí nep-
tal. Měla mě ráda a byla ráda, když nám mohla něco uvařit. To,
že Němci byli v Řecku a vraždili, se jí možná netýkalo.

ANKOMMEN IN ÖSTERREICH

Ankommen nach einer Flucht oder Vertreibung bedeutet, noch einmal ausgesetzt zu sein; nach einem tiefgehenden Verlust auf andere in einem neuen Umfeld angewiesen zu sein: auf ihre Bereitschaft, den Neuankömmling aufzunehmen; ihm den Beginn eines neuen Lebens zu ermöglichen und im besten Fall Verständnis für sein Herkommen zu haben.

Während Deutschland seine Kriegsschuld und damit auch die Verantwortung für die zwölf Millionen nach 1945 ausgesiedelten Deutschen annahm, beriefen sich die österreichischen Politiker darauf, dass Österreich selbst das »erste Opfer des nationalsozialistischen Deutschland« gewesen sei und daher keine »deutschen« Flüchtlinge aufzunehmen brauche. Die Politiker versuchten die Vertriebenen nach Deutschland weiterzuschieben und verwehrten ihnen lange Zeit die Einbürgerung. 220.000 wurden von Österreich nach Deutschland »repatriert«, 114.000 konnten bleiben.

Spielte die Staatsangehörigkeit für schulpflichtige Kinder existenziell eine eher geringe Rolle, erschwerte es das Leben arbeitssuchender Erwachsener sehr. Wer keine Arbeit hatte, bekam keine Aufenthaltsbewilligung. Und wer keine Aufenthaltsbewilligung hatte, fand schwer Arbeit, zumal als Neuankömmling, der hier keine Beziehungen hatte.

Die politischen Bedingungen spiegelten jedoch nicht notwendig die geringere oder größere Bereitschaft der Bevölkerung wider, die Flüchtlinge aufzunehmen und ihnen einen Platz in der Gesellschaft einzuräumen. Hier zeichnen sich wieder große individuelle Unterschiede in der Erfahrung und Erinnerung ab.

PŘÍCHOD DO RAKOUSKA

Příchod do nového prostředí po útěku nebo vysídlení znamená ztrátu, znamená být znovu závislý na druhých v novém prostředí: na jejich ochotě přijmout nově příchozí, aby mohli začít nový život, a na pochopení jejich tradic, z nichž se rodí nový život.

Zatímco Německo přijalo svou válečnou vinu, a tím i odpovědnost za 12 milionů vysídlených po roce 1945 ze střední a východní Evropy, odvolávali se rakouští politici na to, že Rakousko samo bylo »první obětí nacistického Německa«, a proto žádné německé uprchlíky přijímat nebude. Snažili se vyhnance přesídlit do Německa a po dlouhou dobu jim odepírali udělení státního občanství. Na 220 000 vyhnanců bylo repatriováno z Rakouska do Německa, asi 114 000 mohlo na rakouském území zůstat.

Občanství hrálo pro děti školního věku existenčně menší roli, zato velmi ztěžovalo život dospělým uchazečům o zaměstnání. Ti, kteří neměli práci, nedostali povolení k pobytu. A kdo neměl povolení k pobytu, jen obtížně našel práci, zejména jako nově příchozí, který neměl žádné styky.

Nicméně politické podmínky nutně neodrážely větší či menší ochotu veřejnosti přijmout uprchlíky a dát jim místo ve společnosti. Opět se zde ukazují velké individuální rozdíly a vysídleni na dobu příchodu vzpomínají velmi odlišně.

Eleonore Schönborn

Dieser Schock der Vertreibung und plötzlich mit kleinen Kindern dazustehen und nicht zu wissen, wie es weitergehen soll, das bringt einen dazu, dass man immer nur über den nächsten Tag nachdenkt. Man denkt kaum in die Zukunft. Man ist nur damit beschäftigt zu überleben, bis sich die Dinge ein wenig klären. Ich habe gewartet, ob mein Mann kommt, wann er kommt.

Karl Rock

Wir waren die Flüchtlinge, die »Flichtling«. [Wenn man mich nach meinem Namen fragte], sagte ich nicht Rock, sondern Krupp. Denn der Name Krupp war in Guttenbrunn und Ottenthal geläufiger als Rock. Krupp war der Schustermeister. »Aha, der Krupp. Also, lassen wir ihn gehen.« Aber von den Kindern wurden wir verlacht und verpöht. Die waren nicht gut zu uns. Wir waren die Flüchtlinge, ein G'sindel. Die Mutter bekam es weniger zu spüren, denn die älteren Leute aus der Gegend waren in Nikolsburg zur Schule gegangen. Nikolsburg war das Handelszentrum, und daher kannte meine Mutter sie alle aus der Jugend.

Das erste Problem, als wir 1946 nach Österreich kamen, war die Ernährung. Es gab keinen Zucker, kein Salz. Auch kein Petroleum, das man draußen auf dem Land brauchte, weil man kein elektrisches Licht hatte. Von Gewürzen gar nicht zu reden. Alles war über Lebensmittelmarken zu beziehen. Schreibzeug – nichts. Aber in Tschechien drüben gab es das alles in Hülle und Fülle. Im Herbst 1946 und im 1947er Jahr ging ich über die österreichische Grenze bei Drasenhofen. Von der tschechischen Grenze holte mich die Tante Klara ab. Niemand interessierte sich für mich [einen neunjährigen Buben], keiner hielt mich auf. Nach Hause ging ich über die Straße nach Kleinschweinbarth oder über die Straße nach Ottenthal, aber nicht immer auf demselben Weg. Im Sommer oder Herbst 1947 ging ich wieder einmal und hatte Petroleum, Zucker, Salz und Brot in einem Jutesack auf dem Rücken, so, als ginge ich aufs Feld. Das funktionierte bis zum Grenzgraben. In Kleinschweinbarth stand nur eine kleine Hütte, die aber nie besetzt war. Von Weitem schaute ich, ob jemand dort ist. »Ah, es ist niemand dort, kannst gehen.« Aber ich kam nicht weit, die tschechischen Grenzler saßen im Graben und warteten dort. Einer kam raus: »Stoj!« Ich blieb stehen. »Kam jdeš? Wo gehst hin?« Da dachte ich mir, vielleicht probierst du es mit Tschechisch: »Nepújdeš

Eleonore Schönborn

Šok z vyhnání, když stojíte znenadání s malými dětmi a nevíte, jak to bude dál, vás přivede k tomu, že přemýšlíte vždy jen o následujícím dni. Člověk skoro nemyslí na budoucnost. Jen kouká, aby přežil, než se to trochu vyřeší. Já jsem čekala, zda dorazí můj muž a kdy dorazí.

Karl Rock

My byli ti »uprchlíci«. [Když se mě někdo zeptal na jméno], neříkal jsem Rock, ale Krupp. Protože jméno Krupp bylo v Guttenbrunnu a Ottenthalu běžnější než Rock. Krupp byl ševcovský mistr. »Aha, ten Krupp. Tak ho necháme jít.« Ale děti se nám posmívaly a vyhýbaly se nám. Nechovaly se k nám dobře. Byli jsme ti uprchlíci, lůza. Máme to nedávali tolik najevo, protože starší lidé z okolí chodívali do školy do Mikulova. Mikulov bylo obchodní centrum, a proto je moje máma z mládí všechny znala.

První problém, když jsme v roce 1946 přišli do Rakouska, bylo jídlo. Nebyl k máni cukr, sůl také ne. Ani petrolej, který byl potřeba venku na vesnici, protože tam nebylo elektrické světlo. O koření ani nemluvě. Všechno bylo na potravinové lístky. Věci na psaní – nic. Ale za hranicí, v Česku, toho všeho bylo víc než dost. Na podzim 1946 a v roce 1947 jsem přecházel přes rakouskou hranici u Drasenhofenu. Na české hranici mě vyzvedla teta Klára. Nikdo se o mě [devítiletého chlapce] nezajímal, nikdo mě nezastavoval. Domů jsem šel po silnici do Kleinschweinbarthu a silnicí do Ottenthalu, ale nikdy tou samou cestou. V létě nebo na podzim 1947 jsem zas jednou šel a měl s sebou petrolej, cukr, sůl a chléb v jutovém pytli na zádech, jako bych šel na pole. To šlo až k hraničnímu příkopu. V Kleinschweinbarthu byla jen malá chatka, v níž ale nikdy nikdo nebyl. Zdály jsem se díval, jestli tam někdo je. »A co, nikdo tam není, můžeš jít.« Ale nedošel jsem daleko, čeští pohraničníci seděli v příkopu a čekali tam. Jeden vylezl: »Stůj!«. Zůstal jsem stát: »Kam jdeš? Wo gehst hin?« Tak jsem si pomyslel, prubnu to s češtinou: »Nepůjdeš pole.« [Jdu na pole.] Jak jsem to řekl, už mě měl: »Dovnitř, do chatky. Co to máš s sebou v tom pytli?« Vysypali ho. Pak se radili, co se mnou. »Kde bydlíš? Kde je tvůj domov?« – »Rakousko.« Tak mě vyhodili a jeden z nich vystřelil do vzduchu, aby mě pořádně vystrašil. Od té doby jsem

pole. Ich geh aufs Feld.« Als ich das sagte, hatte er mich schon: »Zurück in die Hütte! Was hast du da drin im Sack?« Sie leerten ihn aus. Dann beratschlagten sie, was sie mit mir machen sollten. »Wo wohnst du? Wo bist du zu Hause? Kdo je düm?« – »Österreich«. Also schmissen sie mich raus und der eine schoss in die Luft, um mich so richtig zu erschrecken. Seither ging ich nicht mehr. Ich glaube, zehn- oder fünfzehnmal machte ich das, weil ich auch für die Bauern das Salz und das Petroleum mit hinüber trug. Das tat mir irgendwie gut, und die sagten dann: »Na, der Bub ist brav.« Das war immer die Frage: Bist du ein kleiner Strawanzer oder bist du zu gebrauchen?

In Österreich lebten wir erst einmal vom Großvater und als Nächstes wurden wir sofort bei den Bauern integriert. Jedes Kind hatte eine Tätigkeit, da und dort zu helfen. Hier fiel ein Liter Milch ab, von dort kamen fünf Eier und von dort ein Kilo Mehl oder ein Liter Wein. Die Naturalien trugen wir Kinder von der Ortsbevölkerung zusammen, aber den Zins zahlte der Großvater. Mein Studiengeld – die Lehrmittel wurden mir in der Klosterschule nicht bezahlt – verdiente ich mir in den zwei Monaten, wenn ich zu Hause bei den Bauern war. Beim Dreschen half ich, beim Gurkerl graben – nicht die großen Gurken, sondern die drei Zentimeter kleinen Gurken, bei sengender Hitze. Dann gab ich einer Nichte Nachhilfe in Latein und dem Preisel Bernd in Mathematik, da kam auch etwas rein. Oder ich ging gratulieren zum Geburtstag – das war eigentlich Betteln. Meine Mutter ging täglich entweder zum Baumeister in die Wäscherei oder in die Bedienung. Oder sie musste bei den Bauern helfen. Und meine ältere Schwester stand mit zwölf Jahren auf dem Feld. Die liefen am Tag zwölf Kilometer zur Arbeit, zu Fuß, und zwölf Kilometer vom Rothenseehof wieder zurück, um etwas zu bekommen.

Der Prohaska Alois war damals Bürgermeister: »Ihr könnt nicht bleiben.« Er könne uns keine Aufenthaltsbestätigung ausstellen. »Ihr müsst weg.« – »Wann?« – »Mit dem nächsten Transport.« – »Wann ist der nächste Transport?« – »Sobald ein Transport geht.« Nach dem Prohaska Alois kam der Exler Josef und war 40 Jahre lang Bürgermeister. Im August 1951 suchte ich um meine Aufenthaltsbestätigung beim Bürgermeister Exler an und der wusste nicht, wie er die Bestätigung schreiben sollte. Ich brauchte einen Identitätsausweis, weil ich damals häufig über die Demarkationslinie [zwischen den Besatzungszonen] fuhr. Er schrieb dann nur einen halben Satz: » ... ist da seit ...« Die Bestätigung habe ich heute noch. Dann machte ich den Führerschein

už nechodil. Celkem jsem to udělal tak desetkrát nebo patnáctkrát, protože jsem s sebou nosil sůl a petrolej i pro sedláky. Tak nějak mi to dělalo dobře a oni pak říkali: »To je hodný kluk.« O to vždycky šlo: Jsi malý flákač, anebo jsi k potřebě?

V Rakousku nás nejdřív živil dědeček, ale pak se nás ujímali sedláci. Každé dítě mělo nějaký úkol, každé tu a tam vypomáhalo. Tu zbylo pět litrů mléka, tam bylo navíc pět vajec a tam kilo mouky nebo litr vína. Naturálie jsme my děti snášely od místního obyvatelstva, ale nájem platil dědeček. Peníze na školu – učební pomůcky mi v klášterní škole neplatili – jsem si vydělal za ty dva měsíce, když jsem byl doma u sedláků. Pomáhal jsem při mláčením obilí, při trhání okurek – ne velkých, ale malých třicetimetových okurek, za palčivých veder. Pak jsem jednu neteř doučoval latinu a Preisela Bernda matematiku, to taky něco dalo. Nebo jsem šel gratulovat k narozeninám – to bylo vlastně žebrání. Moje máma chodila denně buď k Baumeisterovi do prádelny, nebo do služby. Anebo musela vypomáhat u sedláků. A moje starší sestra pracovala už od dvanácti let na poli. Chodily denně dvanáct kilometrů do práce, pěšky, a dvanáct kilometrů z Rotenseehofu zas zpátky, aby něco vydělaly.

Starosta byl tehdy Prohaska Alois: »Nemůžete zůstat,« prý že nám nemůže vystavit potvrzení o pobytu. »Musíte pryč.« – »Kdy?« – »S příštím transportem.« – »Kdy bude příští transport?« – »Jakmile pojede.« Po Prohaskovi Aloisi přišel Exler Josef a ten pak starostoval čtyřicet let. V srpnu 1951 jsem žádal o potvrzení svého pobytu u starosty Exlera a ten nevěděl, jak to potvrzení napsat. Potřeboval jsem průkaz totožnosti, protože jsem tehdy často jezdil přes demarkační linii [mezi okupačními zónami]. Napsal pak jen takovou půlvetu: »... je zde od ...« To potvrzení mám dodnes. Pak jsem si udělal řidičák a nikdo se mě neptal. 1956 jsem byl pozván na okresní úřad v Mistelbachu: »Teď jste tedy rakouský občan, tady máte povolení ke státnímu občanství.« Já jsem ale ročník 37, a ročník 37 šel jako první k odvodu [poté co spojenecké okupační moci podepsaly v roce 1955 Rakouskou státní smlouvu].

Když řekneš ve Vídni, že jsi z Československa, pomyslí si: »Je to podvodný Čechák.« Proto jsem o svém původu mluvil jen s málo lidmi. V práci jsem to nezmínil nikdy. V rodině své ženy jsem byl přijat dobře, protože jsem všechny drobnosti vždy ihned vyřídil. Když ode mě někdo něco chtěl, hned jsem to udělal. »Člověk se

und keiner fragte mich. 1956 wurde ich zur Bezirkshauptmannschaft Mistelbach eingeladen: »Also, Sie sind jetzt österreichischer Staatsbürger, da haben Sie die Staatsbürgerschaftsbewilligung.« Ich bin aber 1937er Jahrgang, und der 37er Jahrgang wurde als erster zum Bundesheer eingezogen [nachdem die alliierten Besatzungsmächte 1955 den Österreichischen Staatsvertrag unterzeichnet hatten].

Wenn du in Wien sagst, du bist aus der Tschechoslowakei, heißt es: »Du bist ein falscher Böhm.« Also sprach ich über meine Herkunft mit wenigen Leuten. Bei der Arbeit erwähnte ich das nie. In der Familie meiner Frau wurde ich deshalb gut aufgenommen, weil ich alle Kleinigkeiten sofort erledigte. Wenn irgendeiner etwas von mir wollte, habe ich das immer gleich gemacht. »An den kleinen Dingen erkennt man den Menschen.« Der Schwager, Steuerberater und fünffacher Doktor, war zwar intelligent, aber handwerklich nicht geschickt, und die Söhne auch nicht. War zum Beispiel die Eingangstür oder dies und das kaputt, sagte ich: »Ich mach dir das.« Blitzartig habe ich das gemacht, und sie konnten schon nichts mehr sagen.

Ich hatte einen guten Chef und der wusste, wo ich herkomme. Ich war so jemand, der nie gestohlen hat, nicht einmal einen Nagel. Vielleicht auch, weil ich von dort her [aus der Tschechoslowakei] bin, legte ich besonderen Wert darauf. Auch als ich dann bei der Gemeinde Wien arbeitete, versteckte ich mich ununterbrochen hinter dem Kollaudanten, hinter dem Rechnungsprüfer. Wenn ich eine Rechnung von zehn Millionen anweisen und unterschreiben musste, bat ich den Kollaudanten: »Bitte unterschreib das, ich mach das nicht allein.« Oder wenn einer viermal kam und Forderungen stellte, sagte ich: »Ja, von mir kannst du alles haben, aber der Kollaudant ...« Ich war bauernschlau. Mich konnte keiner erpressen. »Von mir kannst du alles haben, aber ich habe jemanden über mir.«

pozná podle malých věcí.« Švagr, daňový poradce a pětinásobný doktor, byl sice inteligentní, ale nebyl manuálně zručný, synové také ne. A tak když byly například rozbité vchodové dveře nebo tu a tam něco jiného, řekl jsem: »Já ti to udělám.« Bleskurychle jsem to udělal a už nemohli nic říct.

Měl jsem dobrého šéfa a ten věděl, odkud jsem. Byl jsem z těch, co nikdy nekradou, ani hřebík. Možná i proto, že jsem byl odtamtud [z Československa], jsem si na tom zakládal. I když jsem pak pracoval u města Vídeň, neustále jsem se skrýval za kolidatem, za auditorem. Když jsem musel vyplatit a podepsat fakturu za deset milionů, poprosil jsem auditora: »Prosím, podepiš to, já to sám neudělám.« Anebo když někdo přišel čtyřikrát a něco vyžadoval, řekl jsem: »Ano, ode mě to všechno můžeš mít, ale auditor ...« Měl jsem selský rozum. Nikdo mne nemohl vydírat. »Ode mě můžeš mít všechno, ale mám ještě někoho nad sebou.«

Robert Kudlicska

Am Küniglberg waren die Offiziers- und Militärbarracken der Flak [Flugabwehrkanone]. Die Flak stand, wo heute der ORF ist, und die Baracken waren Ecke Elisabethallee, Wattmannngasse [im 13. Wiener Gemeindebezirk]. Die Eckzimmer waren die Offizierszimmer. Sonst gab es nur Säle. Vis-à-vis war ein Holzlager der Gemeinde Wien. Der [für das Lager Zuständige] ließ sich bestechen und gab dafür Bretter her. Sonst brachten die Bauarbeiter – es arbeiteten ja alle am Bau – etwas von den bombardierten Häusern mit; auch die Wanzen. Die Säle und Zimmer wurden dann von uns abgeteilt. Circa vier mal fünf Meter war ein Zimmer. Bis zu drei Personen wohnten in einem halben Zimmer, auf zwölf Quadratmeter, und die anderen wohnten dann auf zwanzig oder 24 Quadratmeter. Die Zimmer wurden mit Brettern abgeteilt und mit Packpapier zugeklebt. Schön war das nicht. Aber sonst hätten wir zum Nachbarn gesehen, und gehört hat man ohnehin bis zum dritten Nachbarn. 60 Familien waren dort. Wir hatten ein Zimmer mit zwanzig Quadratmeter. Unten im Stockbett schlief die Schwester und ich oben. Die Eltern hatten zwei Betten und in der Mitte schlief der Bruder. Dann hatten wir noch einen Tisch, den Schrank und einen Ofen. Und das neun Jahre lang! Neun Jahre – und wir haben nicht gejammert!

Dorothea Blaha

Es war der Tod meines Vaters, der alles überschattete. Mein Vater ertrug es einfach nicht, dass man ihn nirgends mehr akzeptierte. Er konnte keinen Beruf mehr ausüben. Es war schrecklich für ihn. Ich hab seine Aktentasche, die ich nur sehr ungern aufmache. Da sind Briefe drin, in denen er sich bewirbt und Absagen bekommt. Es heißt immer: »Ja, wenn Sie Österreicher wären ...« Er war aber staatenlos, wie wir alle. Und wenn er um die Staatsbürgerschaft einreichte, hieß es: »Sie müssen einen Beruf haben.« Also, diese Katze, die sich in den Schwanz beißt, machte seinem Leben ein Ende. Das war für mich das Allerschlimmste, das hat jeden Verlust der Heimat überschattet.

Gleich nachdem mein Vater tot war, bekamen wir die Staatsbürgerschaft, weil meine Mutter ja gebürtige Österreicherin war. Und da ich noch minderjährig war, bekam ich sie mit ihr zusammen. Wir kannten damals den Landeshauptmann [Josef] Rehr von Salzburg. Ich weiß noch, wie wütend ich war. Ich sagte: »Das ist eine teuer er-

Robert Kudlicska

Na Küniglbergu stáli dôstojnícke, armádne baraky a kasáreň s Flakmi (protiletadlovými delami). Kasáreň stála na mieste dnešného sídla rakúskeho verejnoprávneho rozhlasu ORF a baraky sa nachádzali na rohu ulíc Elisabethallee a Wattmanngasse (v trinástom viedenskom obvode). Rohové izby patrili dôstojníkom. Inak v nich boli len haly. Oproti stál sklad dreva mesta Viedeň. Tam robil chlap, ktorý sa nechával podplatiť a dával za to dosky. Stavební robotníci si inak bežne priniesli z rozbombardovaných domov všeličo – vrátane ploštíc. Pomocou dosiek sme si oddelili našu izbu od zvyšnej časti haly. Merala približne štyri krát päť metrov. Na jednej polovici, dvanástich metroch štvorcových, bývali najviac traja ľudia. Ostatní žili na dvadsiatich či dvadsiatich štyroch metroch štvorcových. Izby sme oddeľovali doskami oblepenými baliacim papierom. Síce to nevyzeralo pekne, ale aspoň sme nevideli k susedom. Pred hlukom nás však nič neochránilo. Počuli sme aj to, o čom sa rozprávajú susedia o tri izby ďalej. V barakoch bývalo šesťdesiat rodín. Naša izba mala dvadsať metrov štvorcových. Sestra spala na poschodovej posteli dole, ja zasa hore. Rodičia mali spojené dve posteľe, medzi nimi spal brat. Okrem toho sa v byte nachádzal jeden stôl, skriňa a pec. A tam sme žili deväť rokov! Deväť rokov – a nebedákali sme.

Dorothea Blaha

Všetchno zastínila smrť mého otca. Už to prostě neunesl, že ho nikde nikdo nepřijal. Už nemohl vykonávat žádné povolání. Bylo to pro něj strašné. Mám jeho aktovku, kterou otvírám jen velmi nerada. Jsou v ní dopisy, kterými se uchází o místa a dostává zamítnutí. Vždycky tam stojí: »Ano, kdybyste byl Rakušan ...« Ale on byl bez státní příslušnosti, jako my všichni. A když žádal o státní občanství, napsali mu: »Musíte mít zaměstnání.« Takle kočička kousající se do ocasu způsobila jeho smrt. To pro mě bylo to nejhorší, co zastínilo i ztrátu vlasti.

Brzy poté, co můj otec zemřel, jsme státní občanství dostali, protože moje máma byla rodilá Rakušanka. A protože jsem byla ještě nezletilá, dostala jsem ho spolu s ní. Znalý jsme tehdy zemského hejtmana [Josefa] Rehrla ze Salcburku. Víím ještě, jak jsem byla našťvaná. Řekla jsem: »To je ale drazo vykoupené státní občanství. Předtím jste nám ho nemohl dát, aby mohl můj otec

kaufte Staatsbürgerschaft! Vorher hätten Sie sie uns nicht geben können, damit mein Vater wieder arbeiten könnte!« Ich war so tief gekränkt und hatte eine solche Wut auf Österreich. Letzten Endes ist mein Zugang der, dass ich sage: Er hat sich geopfert für mich und meine Mutter. Dadurch blieben wir hier, sonst wären wir wieder ausgewiesen worden. Wir hatten schon die Ausweisungsbefehle. Mein Vater bekam den Repatriierungsbescheid, und dann hätten wir nach Bayern aussiedeln müssen. Österreich wollte uns ja nicht behalten. In Deutschland war man sofort Staatsbürger. Meine Freundinnen aus der Schule – die meisten landeten in Wolfratshausen, dort war eine ganze Kolonie von Reichenbergern – waren alle automatisch [deutsche] Staatsbürger.

Lea Frey

Das Ankommen [in Wien] 1955 war schrecklich. Schrecklich! Eine Fremde. Etwas Kaltes, wo die Leute kein Wort Tschechisch sprechen. Ich kann mich mit niemandem verständigen. Jetzt komme ich in die Schule. Ich sitz dort wie ein Trottel. Ich kann nicht einmal nachvollziehen, was die da vorn alles erzählen; ich kann meine Gedanken meinen Schulkollegen nicht mitteilen, weil ich die sprachliche Möglichkeit nicht habe. Und außerdem, so wie alle Juden, waren wir nicht sehr glücklich über ein deutsches Umfeld.

Am Anfang war es für mich wirklich furchtbar. Aber ich lebte mich ziemlich schnell ein, denn die Mädchen in der Klasse waren sehr nett zu mir, die Lehrer waren reizend. Eine Lehrerin der Hauptschule gab mir Nachhilfestunden. Meine Mutter hatte keine Ahnung, welche Schulen und Schulsysteme es hier gibt, und diese Lehrerin war wirklich eine sehr gescheite Frau. Sie sagte: »Das Kind hat ein großes Sprachtalent. Binnen eines halben Jahres hat sie so gut Deutsch gelernt, dass man sie ohne Weiteres auf eine höhere Schule schicken kann.« Und sie suchte das Wasa-Gymnasium für mich aus. Im Nachhinein muss ich sagen, die Frau war sehr mutig.

Im Wasa-Gymnasium hatten wir einen Deutschlehrer – Deutsch und Geschichte. Ein ausgezeichnete Lehrer, bei dem ich wahnsinnig viel lernte. Er war ein ausgesprochener alter Nazi. Jelusič hieß er. Und er machte sehr intelligente, wohlverpackte Sticheleien in meine Richtung. Aber wenn man vierzehn oder fünfzehn Jahre alt ist, hat man nicht die Möglichkeit, zu antworten. Man hat das Wissen der Gegenargumentation nicht.

zнову pracovat.« Byla jsem tak hluboce zasažená a měla takový vztek na Rakousko. Nakonec to беру tak, že si říkám: obětoval se pro mě a mou mámu. Proto jsme tu mohly zůstat, jinak by nás znovu vykárali. Už jsme měli příslušné nařízení. Můj otec dostal oznámení o repatriaci a pak bychom byli vysídleni do Bavorska. Rakousko si nás nechat nechťelo. V Německu se člověk stal hned státním občanem. Moje kamarádky ze školy – většina z nich skončila ve Wolfratshausenu, tam byla celá kolonie Liberečanů – byly všechny automaticky [německými] státními občany.

Lea Frey

Příchod [ve Vídni] v roce 1955 byl strašlivý. Strašlivý. Cizinka. Takové studené, lidé neumějí ani slovo česky. Nemůžu se s nikým dorozumět. Přijdu do školy. Sedím tam jako trohl. Ani nedovedu sledovat, co ti vepředu všechno povídají; nemůžu své myšlenky sdílet se spolužáky, protože neumím jazyk. A kromě toho, stejně jako všichni Židé, jsme se moc neradovali z německého okolí.

Na počátku to pro mne bylo skutečně strašlivé. Ale docela rychle jsem se s tím sžila, protože děvčata ve třídě ke mně byla velmi milá, učitelé byli skvělí. Jedna učitelka na druhém stupni základní školy mě doučovala. Moje máma neměla nejmenší ponětí, jaké školy tu jsou a jak funguje školský systém, a tato učitelka byla opravdu velmi moudrá paní. Řekla: »To dítě má velký jazykový talent. Během půl roku se naučila tak dobře německy, že ji můžeme bez problémů poslat na vyšší školu.« A vybrala pro mě gymnázium ve Wasagasse. Zpětně musím říct, že byla velmi odvážná.

Na gymnáziu jsme měli učitele němčiny – němčiny a dějepisu. Vynikající učitel, u kterého jsem se hrozně moc naučila. Byl to jasně bývalý nacista – Jelusič se jmenoval. A ten trousil velmi inteligentní a zaobalené uštěpačné poznámky mým směrem. Ale když je člověku čtrnáct nebo patnáct, nemá možnost odpovědět. Nemá ještě dost vědění, aby proti tomu argumentoval.

Moje máma byla proti Rakušanům silně zaujatá, protože přesně věděla, co všechno způsobili. Vždy jezdila tramvají. Pak najednou řekla: »Naproti mně seděla jedna paní, ani nechci

Meine Mutter war sehr stark voreingenommen gegen die Österreicher, weil sie genau wusste, was sie alles angestellt hatten. Sie fuhr immer mit der Straßenbahn. Plötzlich sagte sie: »Mir vis-à-vis ist eine gesessen, ich möchte nicht wissen, wie viele Juden die umgebracht hat.« Das war ständig dieser unterschwellige Verdacht. »Der und der, na, der muss ein guter Nazi gewesen sein.« Irgendwann einmal. Die Abwehr gegen die deutschsprachigen oder die deutschen Personen schwang immer mit. Auch in Deutschland, nicht nur in Österreich. »Jaja, jetzt spielen sie sich auf, jetzt auf einmal sind sie große Judenliebhaber. Ich möcht wissen, was der vor zehn Jahren gemacht hat.« Auch damit wuchs ich auf.

vědět, kolik židovských životů má na svědomí.« Toto neustálé podvědomé podezření. »Ten a ten, ten musel být dobrým náckem,« kdysi. Vždy bylo v jejích poznámkách něco proti německy mluvícím lidem. I v Německu, nejen v Rakousku. »Jojo, teď se naparují, teď jsou najednou milovníci Židů. To bych ráda věděla, co ten dělal před deseti lety.« I s tím jsem vyrůstala.

RELIKTE UND VERSCHWINDEN EINER KULTUR

An der Kulturlandschaft – als der vom Menschen geformten, gepflegten und bewirtschafteten Natur – sind der historische Bruch und der Verlust, der mit der Aussiedlung der Deutschen einherging, besonders deutlich zu sehen. Die Deutschen hatten Jahrhunderte in den Grenzgebieten gelebt, Landwirtschaft betrieben und eigene Bautraditionen entwickelt. Alle diese Traditionen wurden radikal durchschnitten durch den annähernd totalen Bevölkerungsaustausch. In den böhmischen und mährischen Grenzgebieten wurden überwiegend Menschen angesiedelt, die zu dieser Region wenig Beziehung und keine Kenntnisse der geeigneten landwirtschaftlichen Methoden hatten. Hinzu kam, dass zugleich mit der Neubesiedlung das Land auf eine kommunistische Kollektivwirtschaft umgestellt wurde. Entlang des Eisernen Vorhangs wurde ein Niemandsland geschaffen und, wo die Bewohnerinnen und Bewohner ausgesiedelt waren, wurden ganze Dörfer geschleift.

Wesentlich für das Verständnis zwischen Tschechen und Slowaken einerseits und Vertriebenen andererseits ist die Unterscheidung zwischen materiellen Ansprüchen (auf die die deutschen Landsmannschaften 2015 offiziell verzichteten) und der emotionalen und seelischen Bindung an das Heim der Kindheit. Diese Bindung kann bewahrt bleiben, auch wenn der materielle Besitz unerreichbar ist. Der Besitz oder dessen Wiedererlangung liegen oft gar nicht im Interesse dieser seelischen Bindung. Wichtiger ist, dass der einstige Besitz von den neuen Eigentümern gepflegt und gewürdigt wird. Vernachlässigung und schlechter Umgang werden hingegen als schmerzhaft und traurig empfunden – oder tragen bei zur Entfremdung von der einstigen Heimat.

POZŮSTATKY A MIZENÍ JEDNÉ KULTURY

V kulturní krajině – tedy v člověkem utvářené, obdělávané a kultivované přírodě – jsou historické zvráty a ztráty spojené s vyhnáním Němců mimořádně dobře viditelné. Němci žili na území českých zemí po staletí, zejména v příhraničních oblastech, a rozvíjeli zde zemědělství a průmysl. Všechny tyto tradice byly radikálně ovlivněny či zcela zanikly kvůli celkové výměně obyvatelstva. V českém a moravském pohraničí se následně usadili lidé, kteří neměli k místu žádný vztah a neznali vhodné způsoby hospodaření, zemědělství a života v těchto regionech. K tomu se přidala komunistická reforma a přechod na kolektivní hospodářství. Podél železně opony bylo vytyčeno území nikoho a zdejší vesnice posléze zcela zanikly.

Klíčem k porozumění mezi Čechy a Slováky na jedné straně a vyhnanci na straně druhé je pochopení rozdílu mezi materiálními nároky (jichž se Německý landsmanšaft v roce 2015 oficiálně zřekl) a emocionálním a psychickým poutem k domovu z dětství. A toto pouto může přetrvat dlouhá léta, i když je bývalý domov již nedosažitelný. Mnohem důležitější je, že bývalé vlastnictví je udržováno a ctěno novými majiteli. Zanedbávání a špatné zacházení jsou však vnímány jako bolestně a smutně – nebo přispívají k odcizení bývalé vlasti.

Milada Vorlová

Meine Mama konnte es den Deutschen nicht vergessen [dass wir nach der Annexion der Sudetengebiete Troppau verlassen mussten]. Sie war sehr verärgert. Mein Papa betrachtete das nüchtern. Wenn wir nach dem Krieg mit ihm über die Hügel oberhalb von Klein Mohrau, wo er später in der Firma arbeitete und eine Hütte hatte, gingen, hatten wir dort einen Lieblingsplatz. Wir kletterten hinauf bis zu der Stelle, die sich »Morgenland« nannte. Die Ortschaft war damals noch besiedelt und trug diesen alten Namen. Heute heißt sie Raná, aber es gibt nur ein Kirchlein und einen Friedhof, sonst nichts mehr. Von dort ging es auf einem Waldweg Richtung Bad Karlsbrunn – auf der einen Seite Wald, auf der anderen Seite Felder. Und entlang des Weges, auf der Seite der Felder, standen Ruinen alter Häuschen, die einst Deutsche bewohnt hatten. Ich erinnere mich daran, wie mein Papa sagte: »Das waren arme Leute. Was müssen sie verbrochen haben, dass sie von hier haben fortgehen müssen.« Unser Papa trug schwer daran, ich würde sagen, weniger emotional als politisch. Aber auch seine Gefühle spiegelten sich in der Äußerung wider. Er begriff, dass die einfachen Leute nichts dafür konnten.

Meine Eltern, besonders mein Vater, hatten auch Freunde unter den Deutschen. In der Seitenstraße um die Ecke war ein Ehepaar Rössler. Das waren alte Leute – er war Professor – und die wurden abgeschoben. Sie versuchten, ihre Besitztümer unter den tschechischen Freunden zu verteilen, weil sie dachten, sie würden zurückkehren. Wir hatten von ihnen eine Plüschdecke – zweiseitig, eine Seite schwarz, eine getigert. Und wir Kinder wussten immer, dass sie nicht uns gehört, dass wir sie gut behandeln müssen, für den Fall, dass sie zurückkämen. Naja, zuletzt hat sie sich ohnehin abgescheuert, weil sie ganze 40 Jahre lang benutzt worden war. Wir pflegten also zu sagen: »Zieh dir den Tiger über.« Und das war die Rösslersche Decke.

Durch die Abschiebung verloren wir nicht nur den natürlichen Kontakt zu dem Volk, das hier immer schon gewesen war – was uns kulturell verarmen ließ. Sondern es geschah auch, dass 125 oder 130 Dörfer in der nordböhmischen Region wegen der Kohle ausgesiedelt wurden. Wären hier die ursprünglichen deutschen Bewohner gewesen, hätten die sich das nicht gefallen lassen. Ich glaube, dass Stalin auch deswegen dafür war, dass die Deutschen abgeschoben werden.

Troppau hat seine eigene Architektur, eine deutsche, ebenso wie Gablonz. Mich stört es sehr, dass die Leute dort, weil sie die Häu-

Milada Vorlová

Maminka to Němcům nemohla zapomenout [že jsme po záboru Sudet museli opustit Opavu]. Byla velice rozzlobená. Na druhou stranu se za války dostala zpátky do Prahy, kam by se jinak asi nevrátila. Tatínek se na to díval střízlivě. Vzpomínám si, jak jsme potom po válce chodili s celou rodinou po kopcích okolo Opavy. Naše oblíbená cesta byla vyrazit z Malé Morávky, tam měl chatu podnik, kde tatínek později pracoval. Vždycky jsme vylezli nahoru, na místo, které se nazývalo Morgenland. To byla obec, která bývala osídlená Němci a měla tohle staré jméno. Dnes se jmenuje Raná, ale zbyl tam jen kostelík a hřbitov. Jinak nic. Odtud se šlo směrem ke Karlově Studánce lesní cestou, z jedné strany les, z druhé pole. Směrem k poli podél cesty byly ruiny starých německých domků. Pamatuji si, jak tatínek říkal: »Tohle byli chudí lidé. Čím oni se mohli provinít, že odsud museli odejít?« Takže náš tatínek to nesl těžce, spíš bych řekla ne citově, ale politicky. Samozřejmě tady se projevil i jeho cit, chápal, že ti prostí lidé za nic nemohli.

Pamatuji si, že rodiče, zvlášť otec, měli přátele i mezi Němci. Ve vedlejší ulici byli nějací manželé Rösslerovi, on byl profesor. Ti byli odsunuti. Snažili se mezi své české přátele rozdat majetek, protože si mysleli, že se vrátí. Mně se to špatně říká. My jsme od nich měli takovou plyšovou deku, oboustrannou, z jedné strany černou, z druhé tygrovanou. Vždycky jsme věděli, že není naše a že se k té dece musíme chovat slušně, kdyby se vrátili. No, posléze se stejně rozdrbala, protože se užívala celých čtyřicet let nebo kolik. Takže jsme říkali: »Vezmi si na sebe tygra,« což byla ta Rösslerových deka.

Odsunem jsme ztratili přirozený styk s národem, který tady odjakživa byl, a to nás kulturně ochudilo. Ale v severočeském regionu se 125 nebo 130 obcí vysídlilo kvůli uhlí. A já si vždycky říkám, kdyby tady byli ti původní Němci, ti by si to nedali líbit. Ale myslím si, že i z toho důvodu Stalin odsun podpořil. Aby se vytratily vazby z krajiny.

Protože Opava má svoji architekturu, takovou německou, tak ten Jablonec je úplně totéž. A mně velice vadí, že tam lidi v rámci toho, že to chtějí zmodernizovat, ničí architekturu. A architektura odchází. Teď jsem tam viděla dva domy úplně stejné. Jeden je s respektem k historii opravený, na druhém jsou strženy všechny ozdoby, a je to nachystané na zateplení. Ale je to velký kontrast. A já už

ser modernisieren wollen, diese Architektur zerstören. Die Architektur verschwindet. Unlängst sah ich dort zwei völlig gleiche Häuser: Das eine wurde mit Respekt gegenüber der Geschichte saniert, am anderen wurden alle Dekorationen abgebrochen und es wartet auf die Dämmung. Das ist ein großer Kontrast. Ich habe schon an das Rathaus geschrieben, dass sie auf das, was sie haben, achtgeben sollen. Das ist zwar von den Deutschen, aber es gehört zur Geschichte. Es gibt in Gablonz dort eine wunderschöne Talsperre. Sie ist ganz im deutschen Stil gehalten. Dort arbeiteten vor allem Deutsche, es war eine deutsche Stadt. Was wir hier haben, ist kein Besitz, der vom Himmel gefallen ist oder aus unserer schlechten Absicht, sondern den hat jemand anderer aufgebaut.

Lothar Knessl

Wir waren in meinen Schulferien immer in Breitenau im Altvatergebirge. Wir hatten dort ein Haus und einen Wald. Meine Tante war jünger und resoluter als meine Mutter und ging mit mir in den Wald Holzfällen. Deswegen hab ich eine sehr starke Waldbindung. Das ist eine Komponente, die mir ein Heimatgefühl dorthin vermittelt.

Bei einem Besuch klapperte ich dieses ganze Umfeld nochmals ab und erlebte die Veränderungen – mit sehr gemischten Gefühlen. Wahrscheinlich hätte man den Eindruck relativieren können, wenn man gesehen hätte, dort lebt jemand weiter, mit der Gegend geschieht etwas. Da sind welche da, die wieder die Äcker bearbeiten. Sie hätten ja ohne Weiteres ein paar volksdeutsche Bauern zurückholen können, wenn sie gescheiter gewesen wären. »Gut, ihr kommt zurück, aber ihr macht etwas mit dem Boden und ihr liefert alles an den Staat ab.«

Ein tschechischer Bauer, der im Fruchtland von Mittelböhmen seine Felder hatte, der fühlte sich dort nicht wohl. Das stellte man nach 1945 auch fest: Die gingen sofort wieder weg, man konnte dort niemanden ansiedeln, auch nicht zwangsansiedeln, weil der Boden einfach zu schlecht war. Das war schon sehr traurig anzuschauen, wie eine an sich blühende Gegend aufgrund dieser politischen Entwicklungen völlig ruiniert wurde und sich bis heute nicht wirklich erholte. Außerdem wurde nach dem Krieg auch vieles verwüstet, das deutsches Gut gewesen war. Die Bauernhäuser wurden zerstört, sinnlos, die Felder sind von selber verfallen.

Sehr inspiziert habe ich den Zustand des Waldes, der hatte sich verschlechtert. Das war bekannt, weil durch den Braunkohleabbau im

jsem psala na radnici, aby na to dávali pozor, aby si vážili toho, co tam mají. Je to sice po Němcích, ale je to historie. Je tam nádherná přehrada, kvůli tomu tam jezdíme. Celá je v německém stylu. Pracovali tam převážně Němci, bylo to německé město. Takže to, co tady máme, to není majetek spadlý z nebe, nebo z naší zlé vůle. Ale ten majetek vybudoval někdo jiný.

Lothar Knessl

O prázdninách jsme vždy jezdili do Široké Nivy v Hrubém Jeseníku. Měli jsme tam dům a les. Moje teta byla mladší a rozhodněji než moje máma a chodila se mnou do toho lesa kácet stromy. Proto mám velmi silný vztah k lesu. To je jedna věc, která mi tam dávala pocit vlasti.

Při jedné návštěvě jsem znovu obešel celé okolí a viděl ty změny – s velmi smíšenými pocity. Pravděpodobně by se ten dojem dal relativizovat, kdybych viděl, že tam žije někdo nový, že se s okolím něco děje. Že tam někdo je, kdo se o pole znovu postará. Byli by přece mohli, kdyby byli o něco chytřejší, přivést pár německých sedláků, kteří předtím žili v Československu. »Dobře, vrátíte se zpátky, ale něco s tou půdou budete dělat a odevzdáte všechno státu.«

Český sedlák, který měl svá pole na úrodné půdě středních Čech, se tu necítil dobře. To se po roce 1945 taky zjistilo: zase hned odcházeli, nebylo možné tam nikoho usídlit, ani přinucením, protože půda byla zkrátka příliš špatná. Bylo smutné přihlížet tomu, jak se tak vzkvétající oblast kvůli politickému vývoji úplně devastuje, a dodnes se zcela nevzpamatovala. Kromě toho se po válce zpusťovalo také hodně z toho, co předtím patřilo Němcům. Statky tak byly nesmyslně ničeny, pole upadala sama od sebe.

Pečlivě jsem kontroloval stav lesa, ten se zhoršil, to byla známá věc, protože v Ostravě a okolí se těžilo hnědé uhlí a směr větru sem zanášel leccos, co stromům nedělalo dobře. Některé druhy dokonce vymizely, například byla dřív v Hrubém Jeseníku kleč, až docela

Ostrava-Gebiet und die Windrichtung einiges herüberkam, und das tat den Bäumen nicht gut. Einige Arten waren sogar verschwunden, zum Beispiel hatte es im Altwatergebirge früher Latschenkiefern gegeben, bis nach oben. Bei dem Besuch war keine einzige Latschenkiefer mehr da – alle ausgestorben. Die Fichten waren in einem sehr schlechten Zustand, einem typisch beschädigten Zustand. Immerhin sah ich in Breitenau, dass sie versuchsweise in einer Ecke eine neue Baumbesiedlung gemacht hatten.

Dorothea Blaha

Von Prag aus fuhren wir damals mit dem Auto nach Reichenberg, nur über einen Tag, nicht um zu übernachten. Es war Winter und – Gott sei Dank, muss ich sagen – Schnee. Dadurch war alles Hässliche zugedeckt mit einer weißen Decke. Das war tröstlich, denn kurz nach dem Krieg war die Stadt sehr verkommen. Damals gab es auch noch den Friedhof beim Leipziger Platz, wo das Grab meiner Großeltern war. Da konnten wir hingehen. Den Friedhof lösten sie dann leider völlig auf. Dort waren nur deutsche Grabsteine. Keine Ahnung, was mit unseren schönen Marmortafeln geschehen ist.

Im Jahr 2001 war ich mit Reichenberger Freunden dort. Unser Haus sah so schrecklich aus! Ich hätte in Tränen ausbrechen können. Und unsere Kinder sagten immer: »Zeig uns, wo du herkommst!« Heuer [im Jahr 2015] fuhren wir doch mit den Kindern hin, und welche Freude! Jetzt ist der Dachboden ausgebaut, und das ganze Haus wurde von einem Architekten gekauft. Es war enteignet und Staatsbesitz gewesen; und in dem Moment, wo es privat war, wurde es restauriert. Zufällig trafen wir diesen Architekten in der Einfahrt, grad als er mit dem Auto in den Hof fuhr. Wir gingen mit, und er zeigte uns alles. Gott sei Dank, muss ich sagen, wohnt in unserer Wohnung und auch in der oberen, die vermietet war, niemand, sondern es wurde ein Büro daraus. Ein Rechtsanwalt und ein Notar haben da ihre Kanzleien. Das war sehr beruhigend für mich. Wenn ich dort hinkomme und da sind Leute, die vielleicht in unseren Möbeln wohnen, das hätte ich seelisch nicht ausgehalten. So konnte ich es auch meinen Kindern zeigen, und sie fanden es schön. Auch die Terrasse oben schauten wir an. Sie haben alles schön restauriert.

nahoru. Při mé návštěvě už tam žádná kleč nebyla – vše vymřelo. Jedle byly ve velmi špatném stavu. Nicméně v Široké Nivě jsem viděl, že se pokusili v jednom zákoutí vysázet nové stromy.

Dorothea Blaha

Z Prahy jsme tehdy jeli autem do Liberce, jen na jeden den, ne abychom tam přespali. Byla zima a – díky bohu, musím říct – sniž. Všechno ošklivé tak bylo přikryté bílou dekou. To působilo útěšně, protože krátce po válce město velmi zachátralo. Tehdy ještě existoval hřbitov u Lipského náměstí, kde se nacházel hrob mých prarodičů. Tam jsme mohli jít. Později ten hřbitov bohužel zrušili, zůstaly tam jen německé náhrobky. Kdo ví, co se stalo s našimi krásnými mramorovými deskami.

V roce 2001 jsem tam byla se svými libereckými přáteli. Náš dům vypadal hrozně – skoro jsem se dala do pláče. A naše děti mně vždy říkaly: »Ukaž nám, odkud pocházíš!« Letos [v roce 2015] jsem tam nakonec s dětmi jela a měla jsem takovou radost! Na půdě bylo vestavěné podkroví a celý dům koupil nějaký architekt. Předtím to bylo vyvlastněné a v majetku státu – a jakmile dům přešel do soukromých rukou, začal se opravovat. Náhodou jsme potkali toho architekta ve vjezdu, právě když zajížděl autem do dvora. Šli jsme s ním a on nám všechno ukázal. Díky bohu, musím říct, v našem bytě, ani v tom hořejším, který býval pronajatý, nikdo nebydlí, staly se z nich kanceláře. Sídlí tam advokát a notář. To mě velmi uklidnilo: Kdybych tam přišla a byli by tam lidé, kteří by třeba používali náš nábytek, asi bych to psychicky nezvládla. Takto jsem to mohla ukázat i svým dětem a jim se to líbilo. I terasu nahoře jsme si prohlédli, všechno pěkně zrenovovali.

Horst Kaller

Diese Uhr ist mein wertvollstes und wichtigstes Möbelstück, nach dem, was ich bei meinem zweiten Besuch in dem kleinen Häuschen meiner Großeltern Kaller [in Jägerndorf] erlebte. Ich hatte mich angemeldet, doch dann sagte mir die liebe Dame, sie spreche ganz wenig Deutsch. Für den nächsten Abend werde sie jemanden zum Dolmetschen holen. Das war der Vater der Schwiegertochter, die in demselben Haus wohnte. Er war Lehrer und sprach für meine Wahrnehmung ein wunderbares Deutsch, zum Teil sogar noch Dialekt aus der damaligen deutschen Zeit. Er konnte uns alles übersetzen. Die alte Dame sagte, dass sie sämtliche Möbelstücke und alles, was [1947] von den deutschen Bewohnern zurückgeblieben war, aus der Wohnung in eine Fabrikhalle transportieren mussten. Sie durften nichts behalten.

Inzwischen war die Schwiegertochter hereingekommen und packte aus einem Packpapier die alte Uhr aus und sagte: »Aber die Uhr haben wir nicht abgegeben. Wenn einmal jemand kommt.« Und so überreichten sie uns die Uhr, weil wir gekommen sind. – »Wir haben diese Uhr an der Wand hängenlassen und haben sie aufgezogen, aber sie ging nicht. Und im Jahr 1948 haben wir plötzlich gehört, die Uhr schlägt – ding, ding, ding. Das war alles, sonst nichts, nur geschlagen. Wir haben damals gedacht, vielleicht ist jemand gestorben.« Und mein Opa starb 1948 in Wasserburg am Inn im Krankenhaus.

Dann nahmen wir die Uhr mit. Ich wollte sie meinem älteren Bruder geben, aber er sagte: »Nein, die gehört dir.« Also nahm ich sie mit nach Garmisch-Partenkirchen, wo ich damals wohnte. Am zweiten Tag legte ich die Uhr auf den Tisch, machte sie auf und nahm das Uhrwerk heraus. Ich ölte einige Teile mit Nähmaschinenöl, mit feinem Öl, weil ich dachte, dann geht sie vielleicht. Dann baute ich sie wieder zusammen. Ich hatte einen schönen festen Haken in die Wand gemacht, wo ich die Uhr haben wollte. Ich schlug sie an, sie tickte – und blieb stehen. Das versuchte ich sechs- oder siebenmal. Sie tickte und blieb stehen. Dann sagte ich mir: »Gut, dann muss ich sie zu einem Uhrmacher bringen.« Aber ich kam nicht gleich dazu, weil ich am nächsten Tag zu einer Tagung fahren musste. Allerdings kam mein älterer Sohn mit seiner Frau zu Besuch und blieb während meiner Abwesenheit im Haus.

Als ich nach drei Tagen wiederkomme und die Tür aufsperrte, kommt mein Sohn mir gleich entgegen, ganz aufgeregt: »Komm, komm, komm!« – »Mach das doch nicht so aufgeregt, was ist denn

Horst Kaller

Tyhle hodiny jsou můj nejcennější a nejdůležitější kus nábytku: od té doby, co jsem podruhé navštívil malý domek svých prarodičů Kallerových [v Krnově]. Ohlásil jsem se, ale ta milá dáma řekla, že mluví jenom velmi málo německy. Na další večer že přivede někoho na tlumočení. Byl to otec její snachy, která bydlela ve stejném domě. Byl učitel a mluvil podle mě úžasnou němčinou, částečně dokonce ještě dialektem z tehdejších německých dob. Vše nám mohl překládat. Ta starší dáma řekla, že veškerý nábytek a vše, co zůstalo [1947] po německých obyvatelích, museli přesunout z bytu do jedné tovární haly. Nic si nesměli ponechat.

Mezitím vešla dovnitř její snacha, vybalila staré hodiny z balicího papíru a řekla: »Ale ty hodiny jsme neodevzdali. Kdyby se jednou někdo vrátil.« A tak nám hodiny předali, protože jsme přišli. – »Doma jsme pověsili hodiny na zeď a natáhli jsme je, ale nešly. Až dlouhou dobu poté, v roce 1948, jsme najednou slyšeli, jak bijí – bim, bam, bim. To bylo všechno, jinak nic, jen odbíjely. Pomyšleli jsme si tehdy, že možná někdo zemřel.« Můj děda skutečně zemřel v roce 1948, v nemocnici ve městě Wasserburg am Inn.

Tak jsme si hodiny vzali s sebou. Chtěl jsem je dát svému staršímu bratrovi, ale on řekl: »Ne, patří tobě.« Vzal jsem si je tedy do Garmisch Partenkirchenu, kde jsem tehdy bydlel. Druhého dne jsem je položil na stůl, otevřel a vyndal hodinový stroj. Některé části jsem namazal olejem z šicího stroje, jemným olejem, protože jsem si říkal, že možná zase půjdou. Znovu jsem je sestavil. Do zdi, kde jsem je chtěl mít, jsem upevnil pěkný pevný hák. Postrčil jsem kyvadlo, tikaly – a zůstaly stát. Zkusil jsem to šestkrát nebo sedmkrát. Chvilí tikaly a zase stály. Pak jsem si řekl: »Dobrá, musím je tedy vzít k hodináři,« ale nedostal jsem se k tomu hned, protože jsem na druhý den musel jet na jakousi konferenci. Nicméně během mé nepřítomnosti přijeli na návštěvu můj starší syn se svou ženou a zůstali v domě.

Když jsem se po třech dnech vrátil a odemkl dveře, běží mi můj syn hned v ústrety, celý rozrušený: »Pojď, pojď, pojď!« – »Co tak rozrušeně, co se děje?« – »Pojď, pojď, pojď, musíme ti něco ukázat.« A vede mě do obýváku a ty hodiny jdou. Řekl mi: »V pondělí jsme po tvém odjezdu seděli v kuchyni u snídane a najednou slyšíme, že něco v obývacím pokoji odbíjí, šli jsme tam a hodiny šly.«

los?« – »Ja, komm, komm, komm, wir müssen dir was zeigen.« Und er führt mich ins Wohnzimmer und die Uhr geht. Und er sagt mir: »Wir saßen am Morgen nach deiner Abreise in der Küche beim Frühstück und wir hören plötzlich, da schlägt etwas im Wohnzimmer, und wir kommen ins Wohnzimmer und die Uhr geht.«

Diese Uhr wollte nicht von mir bewegt werden. Diese Uhr wollte mir beweisen, jetzt ist sie zu Hause. »Jetzt gehe ich, allein.« Für mich ist das ein Wunder.

Seither geht diese Uhr. Bei allen Umzügen, die ich in der Zwischenzeit gemacht habe, musste man sie mitnehmen. Ich häng sie hin, ich zieh auf, ich schlag an und sie geht und sie geht und sie geht. Das ist die Geschichte dieser Uhr. Und deswegen ist sie mein wertvollstes, schönstes, wichtigstes Möbelstück – diese Uhr von meinen Großeltern und von dieser lieben Frau Kopečnová, die gesagt hat: »Wenn einmal jemand kommt.«

Ty hodiny nechtěly, abych je uvedl do chodu já. Chtěly dokázat, že teď jsou doma. »Teď půjdeme, samy.« Pro mě je to zázrak.

Od té doby hodiny jdou. Při všech stěhováních, která jsem mezitím absolvoval, se musely stěhovat také. Pověsil jsem je, natáhl, postrčil a ony jdou a jdou a jdou. To je příběh těchto hodin. A proto jsou mým nejcennějším, nejkrásnějším a nejdůležitějším kusem nábytku – tyto hodiny mých prarodičů a té milé paní Kopečnové, která řekla: »Kdyby jednou někdo přišel.«

INDEX DER ORTSNAMEN – MÍSTOPISNÝ REJSTŘÍK

- Adamov – Adamsthal 119
 Adamsthal – Adamov 118
 Altbrünn (Stadtteil von Brünn) – Staré
 Brno (městská část Brna) 128
 Andreasdorf – Koš 156
 Auschwitz 26, 40, 96
 Aussig – Ústí nad Labem 194
 Bad Karlsbrunn – Karlova Studánka 216
 Banská Bystrica – Neusohl 98, 99
 Belá pod Pradědem – Waldenburg 35
 Bílá Voda – Weißwasser 195
 Böhmisches Bernschlag – Peršlák 26, 30,
 186
 Bratislava – Pressburg 13, 19, 21, 25, 27,
 45, 47, 57, 59, 83, 93, 95, 97, 107,
 109, 147, 149, 151, 153
 Břeclav – Lundenburg 107
 Breitenau – Široká Niva 218, 220
 Brno – Brünn 13, 31, 35, 39, 41, 43, 49,
 61, 69, 73, 87, 117, 119, 127, 133, 135,
 167, 175
 Bruck an der Donau – Most pri Brati-
 slave 34, 150
 Brünn – Brno 12, 30, 34, 38, 40, 42, 48,
 60, 68, 72, 74, 86, 116, 118, 120, 132,
 134, 166, 174
 Budweis – České Budějovice 32, 114, 116
 Červený Hrádek – Rothenhaus 113
 České Budějovice – Budweis 33, 115, 117
 České Velenice (městská část Gmündu) –
 Unter-Wielands (Stadtteil von
 Gmünd) 187, 188
 Český Krumlov – Krumau 29
 Chřibská – Kreibitz 195, 197
 Čičmany – Zimmermannshau 157
 Deutsch Jahrndorf – Nemecké Jarovce
 152, 154
 Deutsch Moliken – Malíkov nad
 Nežárkou 168
 Deutsch-Litta – Kopernica 42, 104
 Dobošov 194, 195
 Dolný Spiš – Unterzips 33
 Dornkappel – Trnávka 150
 Drasenhofen 130, 131, 167, 168, 202, 203
 Dvůr Králové – Königinhof 195
 Einsiedel an der Göllnitz – Mníšek nad
 Hnilcom 44, 106
 Engerau – Petřalka 82, 150
 Feldsberg – Valtice 112
 Filipov – Phillipsdorf 179, 181
 Fragentorf – Vrakouha 152
 Franz – Ostrý Grůň 104
 Frauenberg – Hluboká 116
 Freiwaldau – Jeseník 180, 194
 Gablonz – Jablonec 194, 216, 218
 Gießhübl – Kyselka 194
 Glaserhau – Sklené 100, 102, 104
 Gmünd 186, 187, 188
 Görkau – Jirkov 38, 112
 Guttensbrunn 168, 169, 202, 203
 Hartheim 84, 85
 Hauerland 19, 20, 21, 22, 36, 37, 98, 99
 Hluboká – Frauenberg 116, 117, 134, 135
 Honneshau – Lúčky 42, 100, 102, 104
 Horní Hrozenkov – Ober-Hrosenkau 81
 Hradec Králové – Königgrätz 136, 137
 Hranice – Mährisch-Weißkirchen 60, 61
 Iglau – Jihlava 74
 Jablonec – Gablonz 195, 217
 Jägerndorf – Krnov 80, 182, 184, 194, 222
 Jauernig – Javorník 194
 Javorník – Jauernig 195
 Jeseník – Freiwaldau 181, 195
 Jihlava – Iglau 73
 Jindřichův Hradec – Neuhaus 169, 171
 Jirkov – Görkau 39, 113
 Karlova Studánka – Bad Karlsbrunn 217
 Klak – Kleck 105
 Kleck – Klak 104
 Klein Mohrau – Malá Moravka 216
 Kleinproben – Pravenec 158
 Kleinschweinbarth 168, 169, 202, 203

- Klimkovice – Königsberg in Schlesien 81
 Kolín – Kolin an der Elbe 117
 Kolin an der Elbe – Kolín 116
 Königgrätz – Hradec Králové 136
 Königshof – Dvůr Králové 194
 Königsberg in Schlesien – Klimkovice 80
 Königshain (Stadtteil von Reichenberg) – Králův háj (městská část Liberce) 90
 Kopernica – Deutsch-Litta 43, 105
 Koš – Andreasdorf 155
 Králův háj (městská část Liberce) – Königshain (Stadtteil von Reichenberg) 90, 91
 Kreibitz – Chřibská 194, 196, 198
 Kremnica – Kremnitz 43, 101, 103
 Kremnitz – Kremnica 42, 100, 102
 Krnov – Jägerndorf 81, 183, 185, 195, 223
 Krumau – Český Krumlov 28
 Kuneschhau – Kunešov 104
 Kunešov – Kuneschhau 105
 Kutná Hora – Kuttenberg 177
 Kuttenberg – Kutná Hora 176
 Kutti – Kúty 106
 Kúty – Kutti 107
 Kyjov – Kyjow 35
 Kyjow – Kyjov 34
 Kyselka – Gießhübl 195
 Lazany – Losen 157
 Leipnik an der Betschwa – Lipník nad Bečvou 38
 Lesná 194, 195, 196, 198
 Liberec – Reichenberg 25, 43, 47, 53, 55, 89, 137, 139, 141, 221
 Liborsches – Libořezy 26, 30
 Libošovice 52, 53
 Lidice 76, 77
 Lipník nad Bečvou – Leipnik an der Betschwa 39
 Lobositz – Lovosice 90
 Losen – Lazany 158
 Lovosice – Lobositz 91
 Lúčky – Honneshau 43, 101, 103, 104, 105
 Lundenburg – Břeclav 106
 Mährisch Ostrau – Ostrava 80, 112, 166, 180, 220
 Mährisch Schönberg – Šumperk 30
 Mährisch-Weißkirchen – Hranice 60, 61
 Malá Moravka – Klein Mohrau 217
 Malíkov nad Nežárkou – Deutsch Moliken 169
 Malý Radešov 194, 195
 Mauthausen 40, 41
 Mikulov – Nikolsburg 41, 79, 167, 193, 203
 Mikulovice (okres Jeseník) – Niklasdorf (Bezirk Freiwaldau) 179
 Mikulovice (okres Znojmo) – Niklowitz (Kreis Znaim) 49
 Mníšek nad Hnilcom – Einsiedel an der Göllnitz 45, 107
 Most pri Bratislave – Bruck an der Donau 35, 151
 Nedožery – Untermaut 157
 Nemecké Jarovce – Deutsch Jahrdorf 153
 Nerošov 136, 137
 Neuhaus – Jindřichův Hradec 168, 170
 Niklasdorf (Bezirk Freiwaldau) – Mikulovice (okres Jeseník) 178
 Niklowitz (Kreis Znaim) – Mikulovice (okres Znojmo) 48
 Nikolsburg – Mikulov 40, 78, 166, 192, 194, 202
 Nováky 154, 155
 Ober-Hrosenkau – Horní Hrozenkov 80
 Oberufer – Prievoz 24, 26, 82
 Olmütz – Olomouc 118, 180, 182, 184
 Olomouc – Olmütz 119, 181, 185
 Opava – Troppau 47, 49, 61, 71, 217
 Ostrava – Mährisch Ostrau 81, 113, 167, 181, 219
 Ostrý Grůň – Franz 105
 Ottenthal 202, 203
 Pardubice – Pardubitz 117
 Pardubitz – Pardubice 116
 Patronenfabrik (Stadtteil von Bratislava) – Patrónka (miestna časť Bratislavy) 150, 152
 Patrónka (miestna časť Bratislavy) – Patronenfabrik (Stadtteil von Bratislava) 151, 153

- Pelhřimov–Pilgram 39, 173, 175
 Peršlák – Böhmisches Bernschlag 27, 31,
 187
 Petřálka – Engerau 83, 151
 Phillipsdorf – Filipov 178, 182
 Pilgram – Pelhřimov 38, 172, 174
 Pilsen – Plzeň 122, 124
 Plzeň – Pilsen 123
 Poděbrady – Podiebrad 47
 Podiebrad – Poděbrady 46
 Pohorelice – Porlitz (oder Pohrlitz) 129
 Pohrlitz (oder Porlitz) – Pohorelice 130
 Poruba 80, 81
 Postelberg – Postoloprty 110
 Postoloprty – Postelberg 111
 Prag – Praha 12, 28, 36, 40, 46, 76, 80,
 86, 90, 110, 122, 162, 164, 172, 174,
 176, 190, 220
 Praha – Prag 13, 29, 37, 41, 47, 77, 81,
 87, 91, 111, 123, 163, 165, 173, 175,
 191, 217, 221
 Pravenec – Kleinproben 157
 Pressburg – Bratislava 12, 20, 22, 24,
 26, 44, 46, 56, 58, 82, 84, 92, 94, 96,
 106, 108, 146, 148, 150, 152
 Prievidza – Priwitz (oder Priewitz) 155
 Prievoz – Oberufer 25, 27, 83
 Priwitz (oder Priewitz) – Prievidza 154,
 156
 Račice – Ratschitz 45, 69
 Raná 216, 217
 Ratschitz – Račice 44, 68
 Ravensbrück 66, 67
 Reichenberg – Liberec 24, 42, 46, 52,
 54, 88, 136, 138, 140, 220
 Rothenhaus – Červený Hrádek 112
 Rothensehof 204, 205
 Rottal 186, 187, 188
 Schillersdorf – Šilheřovice 194
 Schlakau – Slavkov 70, 72
 Schmiedshau – Tužina 36, 156
 Schwedler – Švedlár 32, 36
 Selletitz – Želětice 48
 Sered' 94, 95, 96
 Šilheřovice – Schillersdorf 195
 Široká Niva – Breitenau 219, 221
 Skalka – Skalken (Burg – hrad) 91, 115,
 163
 Skalken – Skalka (Burg – hrad) 90, 114,
 162, 164
 Sklené – Glaserhau 101, 103, 105
 Slavkov – Schlakau 71
 Sobotín – Zöptau 195
 Spiš – Zips 19, 21, 37, 99
 St. Johann an der March – Svätý Ján 106
 Staré Brno (městská část Brna) – Alt-
 brünn (Stadtteil von Brünn) 129
 Šumperk – Mährisch Schönberg 31
 Svätý Ján – St. Johann an der March 107
 Švedlár – Schwedler 33, 37
 Tabor – Tabor 117, 135, 171
 Tabor – Tabor 116, 118, 134, 170
 Terezín – Theresienstadt 39, 41, 59, 85,
 87, 91, 171, 173
 Theresienstadt – Terezín 38, 40, 58, 84,
 86, 90, 170, 172
 Trautenau – Trutnov 194
 Trenčianske Teplice – Trentschin-Teplitz
 45
 Trentschin-Teplitz – Trenčianske Teplice
 44
 Trnávka – Dornkappel 151
 Troppau – Opava 46, 48, 60, 70, 216
 Trutnov – Trautenau 195
 Turnau – Turnov 194
 Turnov – Turnau 195
 Tužina – Schmiedshau 37, 157
 Untermaut – Nedožery 158
 Unter-Wielands (Stadtteil von Gmünd) –
 České Velenice (městská část
 Gmündu) 188
 Unterzips – Dolný Spiš 32
 Ústí nad Labem – Aussig 193
 Užhorod 58, 59
 Valašské Meziříčí – Walachisch Mese-
 ritisch 81
 Valtice – Feldsberg 113
 Varnsdorf – Warnsdorf 195
 Vídeň – Wien 25, 27, 29, 31, 35, 39, 41,
 43, 49, 85, 87, 93, 125, 133, 171, 175,
 177, 209, 211
 Vrakauňa – Fragendorf 153
 Vyskov – Wischau 45, 57

- Walachisch Meseritsch – Valašské
 Meziříčí 80
 Waldenburg – Bělá pod Pradědem 34
 Warnsdorf – Varnsdorf 194
 Weißwasser – Bílá Voda 194
 Wien – Vídeň 12, 24, 26, 28, 30, 34, 38,
 40, 42, 48, 54, 86, 92, 124, 132, 170,
 172, 174, 176, 206, 208, 210
 Wischau – Vyškov 44, 56
 Wolfsthal 82, 83, 154, 155
 Záhorie 148, 149
 Želetice – Selletitz 49
 Zimmermannshau – Čičmany 156
 Zips – Spiš 20, 22, 32, 36, 98
 Žitava – Zittau 139
 Zittau – Žitava 138
 Zlaté Hory – Zuckmantel 195
 Znaim – Znojmo 48
 Znojmo – Znaim 49
 Zöptau – Sobotín 194
 Zuckmantel – Zlaté Hory 194

In Österreich, der Tschechischen Republik und der Slowakei wurden 37 lebensgeschichtliche Interviews geführt, die von der NS-Zeit in der Tschechoslowakei und der Vertreibung der deutschsprachigen Bevölkerung handeln.

Passagen aus den Interviews fügen sich in eine thematisch-historisch gegliederte Erzählung – im fortwährenden Wechsel der Sprachen und Perspektiven. Die Geschichte der Staaten und Regime erscheint im Spiegel der Erfahrungen und Erinnerungen einzelner Menschen. Die übergeordnete Perspektive der Erzählung ist eine zentraleuropäische. Die Kapitel spannen einen Bogen von den ethnischen Spannungen der 1930er Jahre bis zur kommunistischen Machtübernahme in der Tschechoslowakei (1948) und zur Ankunft der Ausgesiedelten und Geflüchteten in Österreich. Erinnerung und Reflexion markieren den Standpunkt der Gegenwart.

V České republice, v Rakousku a na Slovensku jsme natočili 37 životopisných rozhovorů, v nichž se vypráví o nacistické době v Československu a o vyhnání německy mluvícího obyvatelstva.

Části rozhovorů jsme seskupili do příběhů strukturovaných tematicky a historicky, v nichž se střídají jazyky i perspektivy. Historie států a režimů se zrcadlí ve zkušenostech a vzpomínkách jednotlivých lidí. Hlavní perspektiva vyprávění je středoevropská.

Jednotlivé kapitoly pokrývají období etnického napětí ve 30. letech až do převzetí moci komunisty v Československu (1948) a příchodu vysídlenců a uprchlíků do Rakouska. Vzpomínky a reflexe označují polohu současnosti.

ISBN 978-3-85476-535-6